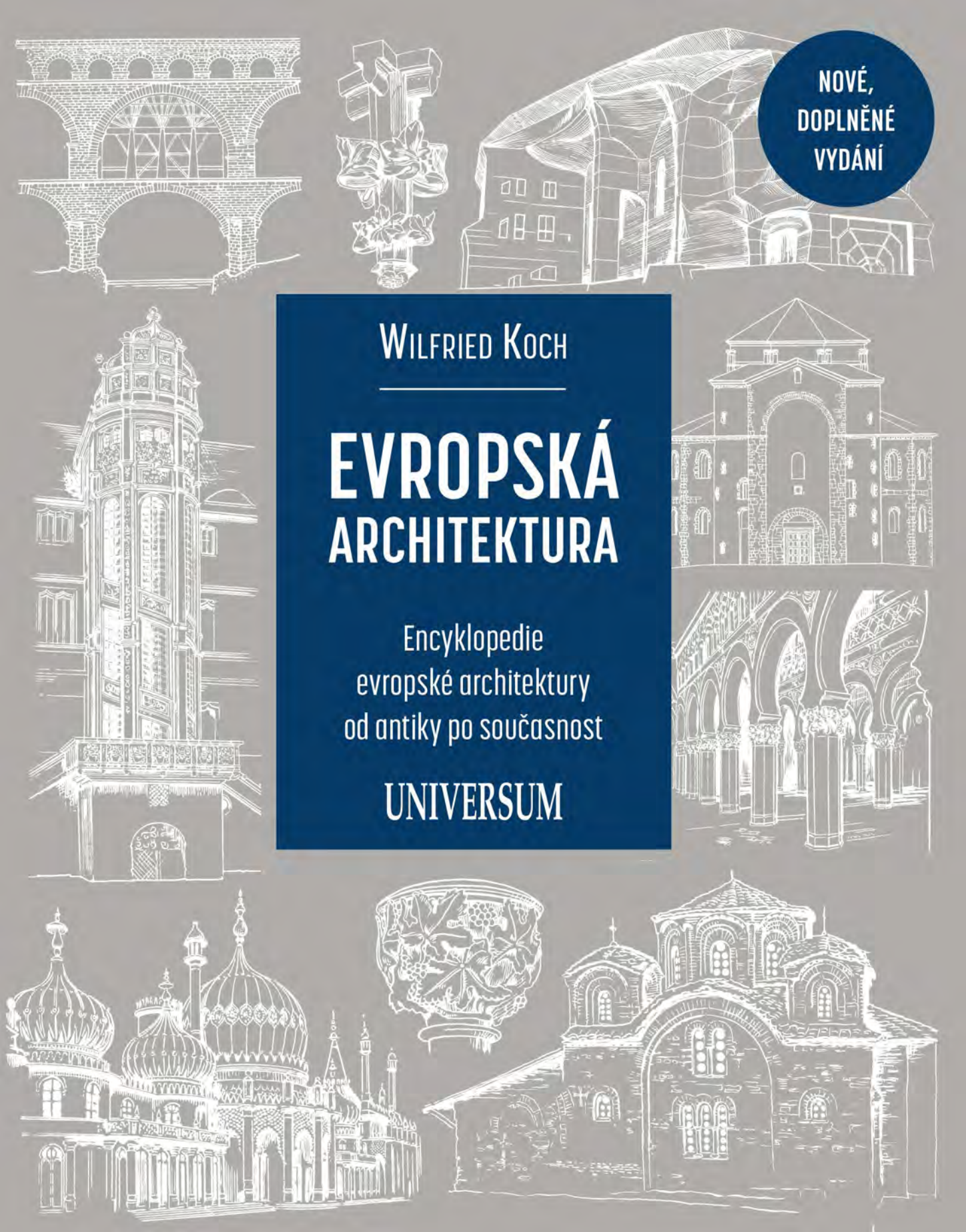

NOVÉ, DOPLNĚNÉ VYDÁNÍ

WILFRIED KOCH

EVROPSKÁ ARCHITEKTURA

Encyklopedie evropské architektury od antiky po současnost

UNIVERSUM

EVROPSKÁ
ARCHITEKTURA

Mé ženě Hildě

Wilfried Koch

EVROPSKÁ ARCHITEKTURA

Encyklopedie
evropské architektury
od antiky po současnost

EUROMEDIA GROUP

BAUSTILKUNDE
Wilfried Koch

Published in its 35th Revised and updated Edition 2014 with the title „Wilfried Koch, Baustilkunde“
by Prestel Verlag, a division of Penguin Random House Verlagsgruppe GmbH, München, Germany.
Copyright © 2014 Prestel Verlag, a division of Penguin Random House Verlagsgruppe GmbH,
München, Germany.
Alle Rechte vorbehalten
Translation © 1998, 2026 by Petr Kaška, Zdeněk Vyplel – heirs

Překlady odborných výrazů do ostatních cizích jazyků:
angličtina: Johannes a Patricia Goehlovi, Mnichov
francouzština: A. Federico Caiola, Benátky, Claudia Schinkieviczová, Mnichov
španělština: Santiago Planas a Timo Schulze, Benátky, Mercedes Valdiviesová, Kolín nad Rýnem
italština: dr. Rosina Callegariová, Benátky, Michelina Russová, Kolín nad Rýnem

České vydání přebírá cenný příspěvek originálního německého vydání – abecedně seřazené seznamy pojmů v angličtině, francouzštině, španělštině a italštině s tím, že číselné odkazy směřují k českému slovníku. Doplněn je seznam pojmů v němčině. Hesla s výklady jsou přeložena z němčiny, abecedně seřazena a doplněna o ekvivalenty v pěti jazycích.
(redakce)

Z německého originálu Baustilkunde (Orbis Verlag GmbH, München 1994)
přeložili PhDr. Petr Kaška (strany 8–285, I–XXIV), PhDr. Zdeněk Vyplel (strany 286–510)
Ilustrovaný slovník upravil a do slovníkové podoby přepracoval PhDr. Petr Kaška
Odborná úprava textu Doc. Ing. arch. Petr Urlich, CSc., Ing. Michael Rykl, Ing. arch. Pavel Halík, CSC.
Obálku od Viery Fabianové upravila Lenka Gregorová
Redigovala Květuše Hrachová
Jazyková korektura Kristýna Matějková
Odpovědná redaktorka Alexandra Tinková
Technická redaktorka Lenka Gregorová
Počet stran 552
Vydala Euromedia Group, a. s, v edici Universum, Nádražní 762/32, 150 00 Praha 5,
v roce 2026 jako svou 6294. elektronickou publikaci
Vydání čtvrté

ISBN978-80-284-1676-8

Obsah

Časová tabulka v předsádce
Poděkování, prameny 8
Vysvětlivky k užívání knihy 9

Sakrální architektura

Řecká antika
Úvod 10–12
Tvarosloví 13–17
Dórský chrám 18
Iónský chrám 19
Korintský chrám 20
Tholos 20
□ Velké Řecko 21
□ Řecko a Iónie 22–23

Helénismus
Úvod 24
Typy budov, stavební prvky, komplexní stavba a stavební komplex 24
Helénistické město 25
Divadlo 26
Kultovní místo, velký chrám 26
Patrová stavba 26
Oltář 27
Náhrobek 27
Kultovní stavba pro obřady mystérií 27
□ Města založená v helénistickém období a helenizovaná města 28–29
vedlejší mapa: Malá Asie

Římská antika
Úvod 30–31
Tvarosloví 31–32
Obdélný chrám 33
Kruhový chrám 34
Pohřební stavby 35
Řecké a římské divadlo, amfiteátr 36
□ Antický Řím 37

Rané křesťanství a byzantská architektura
Úvod 38–40
Tvarosloví 40–41
Vývoj raně křesťanské baziliky 42–43
Ravenna 44
Velké centrální stavby 45
Malé centrální stavby 46
Kupolová bazilika 47
Kupolový chrám na křížovém půdorysu 47
Rozšíření byzantského kupolového chrámu:
Řecko, Sýrie a severní Afrika 48–49
Arménie a Gruzie 50
Rusko 51
□ Raně křesťanský a byzantský svět 52–53

Předkarolínská architektura
Úvod 54–55
Merovejská sakrální architektura 56
Ostrogótská a vizigótská sakrální architektura 57
Saská sakrální architektura v Anglii 58–59
□ Předkarolínské velké stavby 60–61

Karolínská architektura
Úvod 62–63
Tvarosloví 64
Hlavní typy podélných staveb 65–67
Klášter, bazilika 68
Centrální stavby 69
Půlkruhová krypta s confesiem 70
Štolová krypta, halová krypta 70
Westwerk 71
□ Karolínské velké stavby 72–73

Architektura Otonů a Kapetovců
Úvod 74–76
Tvarosloví 76–77
Podélné stavby 78–79
Centrální stavby 80
□ Velké otonské stavby 81

Islám ve Španělsku
Úvod 82–84
Tvarosloví 85–86
Vzájemné vztahy 87
Mozarabský styl 87
Mudéjarský styl 87
Córdoba 88
□ Islám a mudéjarský styl ve Španělsku a Portugalsku 89

Románský sloh
Úvod 90–94
Tvarosloví 95–101
Císařské dómy 102
Rýnské kostely s trojlistovou dispozicí 102
□ Císařské dómy a rýnské kostely s trojlistovou dispozicí 103
Oblasti na východ od Rýna:
Vestfálsko 104
Dolní Sasko 104
Východní Franky, střední Německo 104
Severní Německo 105
Rakousko 105
Maďarsko 105
□ Románské stavby ve střední a východní Evropě 106–107
vedlejší mapa: Vestfálsko
Hirsauská reforma 108
□ Kláštery hirsauské reformy 109
Od Porýní až po oblast
Loiry 108–111
Dolní Porýní a oblast kolem řeky Maas 110–111
Oblast kolem řeky Šeldy 111
Alsasko 111
Pánev řeky Seiny 111
Normandie a Bretaň 112
□ Těžiště jednotlivých typů románské sakrální architektury ve Francii a v Porýní 113
□ Románské stavby mezi Rýnem a Bretaní 114–115
Cluny a Burgundsko 116
□ Románské stavby v Burgundsku a v přilehlých oblastech 117
Akvitánie 118
Poitou, Saintonge 119
□ Románské stavby v Akvitánii 120
Auvergne 121
□ Románské stavby v oblasti Auvergne 121
Provence 122
□ Románské stavby ve francouzských Alpách, v Provenci a na Korsice 123
Jihozápadní Francie 124
□ Románské stavby v jihozápadní Francii 125
Roussillon a Katalánie 126
□ Románské stavby v Roussillonu a v Katalánii 127
Severozápadní Španělsko 128
□ Vizigótské, mozarabské a románské stavby ve Španělsku a Portugalsku 129
Anglicko-normanská architektura 130
□ Románské stavby ve Velké Británii a v Irsku 131
Severní Itálie 132
□ Románské stavby v severní Itálii 133
Střední Itálie:
Protorenesance v Toskánsku 134
Marche a Abruzzi 134
Řím 134
□ Románské stavby ve střední Itálii 135
Jižní Itálie:
Apulie 136
Sicílie, Kampánie 136
Kalábrie 136
□ Románské stavby v jižní Itálii 137
Severní a východní Evropa 138
Norské sloupkové kostely 138–139
□ Románské stavby ve Skandinávii 139
Cisterciácká architektura 140
□ Cisterciácká opatství a jejich odnože 141
Centrální stavby 142
Opevněný kostel 143
Architektura přechodného období
Francie 144
Itálie 144
Německo 145
Anglie 145

Gotika
Úvod 146–152
□ Francouzské a belgické katedrály 153
Tvarosloví 154–167
Raná gotika
Francie 168
Německo 168
Španělsko, Itálie 169

Vrcholná gotika
Francie 170
Německo 170
Španělsko, Itálie 171
Pozdní gotika
Francie 172
Německo 172
Španělsko, Itálie 173
Halové kostely německé partikulární gotiky 174
Cihlové stavby 175
Kostely žebravých řádů 176
□ Františkánské kláštery v Evropě 177
Belgie, Nizozemsko 178
Skandinávie:
Dánsko, Norsko 179
Finsko, Švédsko 179
Katalánská partikulární gotika 180
Platereskní styl 180
Portugalsko 181
□ Gotika ve Španělsku a Portugalsku 182
□ Gotika v Itálii 183
Východní Evropa:
Čechy, Polsko 184
Uhry, Rumunsko 184
Centrální stavby 185
□ Gotika ve střední a východní Evropě 186–187
vedlejší mapy:
Vestfálské halové kostely
Moldavské kláštery

Gotika v Anglii
Úvod 188–192
Tvarosloví 193–204
□ Středověké katedrály ve Velké Británii 205
Early english style 206
Decorated style 207
Perpendicular style 208–209
Tudor style 209
□ Decorated style 210
□ Perpendicular style 211

Renesance a manýrismus
Úvod 212–217
Tvarosloví 218–225
Centrální stavby v Itálii 226–227
Podélné stavby v Itálii 228–230
Průčelí 229
Řešení kostela Il Gesù 230
Podélné stavby ve Španělsku 230
Podélné stavby v Portugalsku 231
Podélné stavby v Německu 231–233
Podélné stavby ve Francii 233
Podélné stavby v Nizozemsku 233
□ Renesance ve střední a východní Evropě 234
□ Renesance v Itálii 235

Baroko
Úvod 236–241
Tvarosloví 242–248
□ Jihoněmecké baroko 249
Podélná stavba:
Schéma kostela Il Gesù 250
Vývoj římského kostela s vtaženými pilíři 250
Španělsko 251
Portugalsko 251
Vorarlberské stavební schéma 252
Jednolodní kostel německého pozdního baroka 253
Jihoněmecké rokoko 253
Centrální stavby:
Itálie 254–255
Německo, Morava, Švýcarsko 255
Splynutí centrální a podélné stavby:
Přístavba vedlejších prostor 256–258
Rostoucí význam centrály integrované do podélné stavby 257–259
Podélná stavba jako řazení centrálních prostor 257, 259–260
Centralizování podélné stavby 260–261
Sjednocení prostoru 260
Podélná stavba s guariniovskou klenbou 260–261
Palladianismus a baroko v Anglii 262–263

Klasicismus, historismus, eklektismus
Úvod 264–268
Klasicismus
Itálie 269
Rusko 269
Polsko 269
Francie 270
Anglie 271
Dánsko 271
Německo 271
Od klasicismu k eklektismu 272
Neogotika 272–273
Novorománský sloh „rundbogenstil“ 273
Neorenesance, neobaroko 273

Secese a moderna
Úvod 274–279
Tvarosloví 280–281
Secese 282
Moderna 283–285

Hrad a palác

Úvod 286–290

Řecko
Palác a hrad 291
Kréta 291
Trója 291
Mykénské hrady 291
Atény 291

Řím
Vila a palác 292
Vojenský kastel 293
Císařský palác 293

Středověk
Falc 294
□ Falce z předkarolínské a karolínské doby 295
Hrad a palác:
Formy 296–297
Typy hradů podle tvaru půdorysu 298
Hlavní části hradu 298–306
Schéma středověkého hradu 298
Okružní val, motta, hrad kruhového půdorysu 299
Keep, donjon 300
Hrad na čtyřúhelném půdorysu, osmiúhelný objekt z doby štaufské dynastie 301
Pravidelné a nepravidelné hradní stavby 302–303
Městský hrad, ganerbenský hrad 304
Řádový hrad 301, 302, 305
Nepravidelné půdorysy hradů a paláců 306
Benátské paláce z období gotiky a renesance 307

Renesance
Itálie:
Paláce 308–309
Vila a zámek 310
Francie
□ Zámky v oblasti Loiry 313
Španělsko 314
Německo 314–315

Baroko, klasicismus a historismus
Italské baroko 316–317
Francouzský klasicismus:
Ludvík XIII. 318
Ludvík XIV. 318–320
Regentství, Ludvík XV. (rokoko) 321
Od Ludvíka XV. k Ludvíku XVI. 322–323
Direktorium 324
Empír 324
□ Klasicismus ve Francii 325
Baroko v Německu a Rakousku 325–327
Klasicismus a historismus v Německu 327–328
Baroko a klasicismus v Rusku 329

Hrad a palác v Anglii
Normanská a gotická architektura 329–330
Alžbětinský a jakubský sloh 330–331
Palladianismus 331–332
Nizozemský palladianismus 332
Neopalladianismus, georgiánský a adamovský sloh 333–334
Klasicismus a historismus 335
□ Anglické hrady 335

Měšťanské a veřejné budovy

Úvod 336–341
Postmoderna 341

Egejská oblast, Řecko a helénismus

Stavba obytných domů:
Rané období, Trója 342
Tiryns, pásová města 342
Hippodamický systém 342
Labyrint, megaron 342
Dům s prostas, dům s pastas 342
Peristylový dům 342
Egejské kulturní epochy 343

Veřejné budovy:
Agora 343
Buleuterion 344
Věž, brána 344
Knihovna, arsenál, pomník, gymnasion aj. 345

Řím
Obytný dům, nájemný dům 346

Veřejné stavby:
Městské opevnění 347
Tržiště 347
Bazilika 348
Fórum 348–349

Románské období a gotika
Obytný dům: 350
Itálie 350
Francie 351
Německo 352–353
Anglie 353
Belgie, Nizozemsko 353–354

Veřejné budovy:
Městská brána 355
Radnice 355–356
Cechovní budovy 357
Tržnice, tržiště 357
Univerzita 358
Špitál 359

Renesance
Obytné a veřejné budovy:
Itálie 360
Italský urbanismus a formy náměstí 361
Belgie, Nizozemsko 362
Německo 363–365
Anglie: alžbětínský a jakubský sloh 366–367

Baroko
Itálie 367
Francie (klasicismus) 368
Rusko 368–369
Polsko 369
Nizozemsko 369–370
Německo 370
Anglie (palladianismus) 371

Klasicismus
Obytné a veřejné budovy 372–373

Historismus, eklekticismus
Obytné a veřejné budovy 374–376
Od historismu k železnému skeletu 377
19. století, dělnické obydlí 378–379

Secese (Jugendstil)
Obytné a veřejné budovy 380
Charakteristické znaky secese 380
Hlavní střediska secese 381

Moderna
Německý Werkbund 382
Frank Lloyd Wright 382–383
Expresionismus 383
Bauhaus 383–384
Futurismus 384–385
Konstruktivismus v Rusku 385
De Stijl 386
Mezinárodní sloh 387
Le Corbusier 388
Ostatní Evropa 389

Vývoj měst

Egejské kulturní oblasti
Doba bronzová 390
Řecké město geometrické a archaické doby, kultovní oblasti 390–391
Klasické Řecko 391

Pozdní klasika a helénismus
Hippodamický systém 392

Řím. Od castra k městu 393

Počátky germánských měst 394
Situace po období stěhování národů 394
Vzestup středověkých měst 394–397
Rozšiřování měst ve středověku 397

Plánované středověké město
Východní kolonizace 398
Itálie 398
Francie 398–399

Městské státy vrcholného středověku a novověku
Horní a střední Itálie 400–401
Přímořská města a námořní mocnosti 402
Říšská města a svobodná říšská města 403

Tvorba náměstí 403

Ideální město – utopie a skutečnost
Renesance 404
Baroko 404–405
Pevnost
Elementy 406–409
Opevněné město 409

Ideální plán města
Stav kolem roku 1250 410
Stav kolem roku 1350 411
Stav kolem roku 1550 412
Stav kolem roku 1750 413

Obnova, rozšíření a přestavba měst v 17.–19. stol. 414–416

Sociálně reformní městské projekty
Úvod 417
První projekty 418
Zahradní město, předměstí 418–419
Dělnická kolonie 419–421

20. století
Typologie nových měst 422–423

Styl a trend

Nové město – vytlačení a začlenění zástavby III
Klasické geometrické tvary IV
Život a práce v kontejneru – individuální bydlení mezi sousedy V
Ve volné krajině: exaltace – Splendid Isolation – poezie VI
Národní symbolismus – Expo 2000 VII–VIII
Muzea – od chrámu kultury k akční architektuře IX–X
Metabolismus v Japonsku XI
Postmoderna – manýristická destrukce XII
Dekonstruktivismus XIII–XIV
Vystavení na odiv XV
Prostorová prutová konstrukce – závěsná konstrukce – deštníková konstrukce XVI
Blimps, blobs, bubbles – vývojové tendence XVII
Blimps, blobs, bubbles a jiné zakřivené prostory XVIII–XX
Architekt jako pontifex – kostely a jiné mosty XXI–XXII
Nákupní centra XXIII
Architektura budoucnosti: ARCHIGRAM, Asymptote a další XXIV

Ilustrovaný slovník 424–510

Cizojazyčný slovník 511–537

Německý 511
Anglický 516
Francouzský 521
Španělský 526
Italský 532

Rejstřík míst 538

Jmenný rejstřík 549

Poděkování

Především bych chtěl vyjádřit dík své ženě. Podstatný podíl na vzniku knihy má její dlouholetá moudrá spolupráce a prospěšná kritika. A pokud vznikla dobrá kniha, pak v neposlední řadě proto, že moje vlastní nadšení z tématu našlo odezvu a pomoc právě u ní.
Svému synovi Wilfriedu Mariovi děkuji za vyhledávání údajů a za radost z toho, že doprovází – svou velmi osobitou formou – otce na cestě za historií umění.
Zvláštní dík vyslovuji také všem, od nichž jsem se mohl učit, ať jsem je znal osobně, nebo z jejich děl;
překladatelům za jejich zainteresovanou spolupráci;
panu Friedrichovi Wilhelmovi Weitershausovi za pečlivé provedení korektur;
panu H. Lotharu Goralovi za četné podněty k předkládanému novému vydání;
panu Wolfovi Schmollovi zv. Eisenwerth za jeho kritické přehlédnutí přepracovaných kapitol o antice;
přátelům, kteří nám přes naši dlouholetou izolaci zachovali svou přízeň.

Prameny ilustrací

Kresby vycházejí zčásti z vlastních snímků. Za ochotné přenechání řady podkladů jsem zavázán vědcům, církevním, zámeckým a městským správám i státním institucím v západní i východní Evropě. Z novějších pramenů vyslovuji obzvláštní poděkování grafickému dílu profesora Doreena Yarwooda a profesora Sergia Coradeschiho. Panu dr. Herbertu de Cabogovi (†) jsem vděčen za laskavé dovolení k překreslení ilustrací z jeho prací o hradech. Některé kresby ke kapitole „Vývoj měst“ jsem přepracoval podle grafik následujících autorů, které jsem označil zkratkami: E. Bacon (Bc), A. Böhrend (Bö), W. Braunfels (Bs), F. Choay (Ch), H. Coubier (Co), E. Egli (Eg), P. Favole (Fa), H. Gebhard (Ge), K. Gruber (Gr), F.J. Himly (Hi), F.R. Hiorns (Hs), H. Luckenbach (Lu), M. Morini (Mo), H. Muthesius (Mu), H. Planitz (Pl), A. Pletsch (Pt), H. Rosenau (Ro), F. Scholl (Sc), J. Stübben (St), U. Thiersch (Th), E. Violett-le-Duc (Vi).
Reprodukce originálních kreseb jsou označeny písmenem O za zkratkou. Ostatní ilustrace jsou překresleny z inventáře, který se za celé generace nashromáždil v uměleckohistorické literatuře, byl mnohokrát přepracován a jehož původ se většinou ztrácí v autorskoprávním položeru 19. století.

Prameny map dokumentujících rozšíření architektonických děl

Mapy „Předkarolínské velké stavby“ a „Karolínské velké stavby“ jsem zjednodušeně překreslil s laskavým dovolením jejich majitele profesora Albrechta Manna. Předloha pro mapu „Františkánské kláštery v Evropě“ pochází od P. Arsenia Crasse OSF (†). Mapa „Románská architektura ve Velké Británii a v Irsku“ vychází z mapy „Britannia romanica“ od Roberta Th. Stolla. Mapy o anglické gotice jsou přepracovány na základě prací Jeana Boneyho „The English Decorated Style“ a Johna Harveyho „The Perpendicular Style“. Dr. Roar Hauglid mi laskavě dovolil zapracovat do mapy „Románská architektura ve Skandinávii“ rozšíření norských sloupkových kostelů z jeho mapy „Norske stavkirker“. Panu profesorovi Waltheru Buchowieckému (†) vděčím za cenné rady k rozšíření architektonických děl v Rakousku a Maďarsku. Kartografické rozdělení románské Francie na uměleckohistorické regiony bylo v podstatě převzato z práce Marcela Auberta „Cathédrales et abbatiales romanes de France“. Jejich obsahové sestavení je stejně jako u ostatních map dílem autora.

Vysvětlivky k užívání knihy

K záměrům této knihy patří monografické výklady sakrální architektury, architektury hradů a paláců, měšťanských a komunálních staveb jako homogenních skupin. V samostatné kapitole je podán výklad vývoje měst.
Propojenost celého textu umožňuje systém odkazů. K ilustracím na téže straně odkazuje *, k ilustracím na ostatních stranách knihy odkazuje odpovídající číslo stránky a *, odkazy do slovníku odborných pojmů jsou označeny →. Pro přehlednost složitě strukturované látky slouží grafické rozvržení, které zachovává pravidelné řazení podkapitol v jednotlivých kapitolách, takže např. pojednání o tvarosloví lze najít vždy hned za textem uvádějícím do příslušného slohového období. Půdorysy staveb jsou umístěny obvykle v prostředním sloupci. Heslovitý výklad jednotlivých stylotvorných rysů usnadňuje pochopení a uložení do paměti. Přitom každý odstavec je srozumitelný sám o sobě bez předchozího textu. Tam, kde je to nezbytné, se text i opakuje.
Časové vymezení slohových období je pouze rámcovým pomocným prostředkem pro získání přehledu. Předpokládá znalost slohových proměn prostřednictvím přechodných období.
Uměleckohistorický vývoj v Anglii se ubíral zřetelně odlišnými cestami než vývoj v ostatní Evropě. Proto o anglické gotice (s. 188nn.) a architektuře anglických hradů a paláců (s. 329nn.) pojednávají zvláštní kapitoly.
Ilustrovaný slovník odborných pojmů je zároveň věcným rejstříkem. Zahrnuje i zařizovací předměty, které nepatří přímo k architektuře.
Naléhavé potřebě zainteresované veřejnosti vychází vstříc příloha se slovníky odborných pojmů ve čtyřech cizích jazycích. Jak se však ukázalo při práci výše uvedených překladatelů, v některých případech nebylo možné dojít k přesně ekvivalentním pojmům.

Wilfried Koch

České vydání přebírá cenný příspěvek originálního německého vydání – abecedně seřazené seznamy pojmů v angličtině, francouzštině, španělštině a italštině s tím, že číselné odkazy směřují k českému slovníku. Doplněn je seznam pojmů v němčině. Hesla s výklady jsou přeložena z němčiny, abecedně seřazena a doplněna o ekvivalenty v pěti jazycích.

(redakce)

Fotografie

Alinari, Florencie: 236; Bildarchiv der Österreichischen Nationalbibliothek: 286; Bord Fáilte Éireanne, Dublin: 54; Deutsches Archäologisches Institut, Řím: 30; Emmett Bright: 212; Ente Provinziale per il Turismo, Vicenza: 336; Foto Marburg: 38, 62, 90, 146; Karquel, Aulnay-sous-Bois: 274; Královská knihovna, Kodaň: 264; Paul Popper, Londýn: 188

Sakrální architektura

Atény, Akropolis (rekonstrukce).

Řecká antika

Rozšíření

Od 12. století př. Kr. pronikaly dórské kmeny ze severního Řecka k jihu na poloostrov Peloponés, k východu na četné ostrovy v Egejském moři až po Krétu a na pobřeží Malé Asie. Při dobývání ničily památky mykénské kultury, umělecká díla Achájů.

Megaron
13,1*; 291*; 342*

Avšak tím, že převzali základní dispozici tamějšího obydlí megara, učinili rozhodnutí, jehož význam přetrvává tisíciletí. Z něho se totiž později vyvinuly rozličné varianty řeckých a římských chrámů.

Megaron bylo centrálním prostorem mykénského paláce. Jistou představu o tomto typu může poskytnout votivní dar z terakoty z 8. století př. Kr. (13,2*): strmá sedlová střecha nad cellou, jejíž boční zdi předstupují (= anty) a tvoří jednostranně otevřenou předsíň – pronaos. Tento základní tvar – takzvaný antový chrám – nacházíme v pokladnicích z archaického období, ale také v malých chrámech z pozdější doby – doplněný dvěma sloupy mezi antami (13,3* a Eleusis, 18*). U dvojitého antového chrámu přistupuje k základnímu tvaru stejně utvářená zadní síň (opistodomos), která však nemá vlastní přístup k celle (13,4*). Sloupořadí předstupující před průčelí antového chrámu dotváří prostylos (13,5*). Je-li také zadní stěna dvojitého antového chrámu doplněna sloupy, mluvíme o typu amfiprostylos (13,6*). Avšak naši představu o řecké architektuře nejvýrazněji ovlivnily především velké chrámy: peripteros (13,7* a 13,8*) a helénistický dipteros (13,10* a 13,11*), svatyně s druhým chrámovým průčelím obklopeným dvojitým oběžným sloupořadím.

Antový chrám

Půdorysy

Kolonizace

Velké Řecko

Státy, které se v 8. a 7. století př. Kr. vyvinuly z některých řeckých měst, vyslaly své kolonisty až na pobřeží Černého moře, aby tam vybudovali nová města. Na západě osídlili oblasti v jižní Itálii a na Sicílii, jimž Římané dali souhrnné jméno Graecia Magna – Velké Řecko. Také do těchto končin přenesli řečtí kolonisté typy svých chrámů a rozvinuli je do obřích rozměrů s 8–9 sloupy v průčelí, venkovním schodištěm proti oltáři a adytem, posvátným prostorem za cellou, do něhož lid neměl přístup (13,9*).

Politická roztříštěnost – umělecká jednota

Oblast východního Středomoří, kde se vyvinulo řecké umění, je rozlehlá, rozdělená mořem a roztříštěná po ostrovech. Až do doby Alexandra Velikého a Římanů nedokázali Řekové nikdy dospět k národnostní jednotě. Jejich městské státy byly často krvavě znepřátelené. Ale všichni přitom mluvili řecky a jejich umění se vyvíjelo vždy stejným směrem. Ačkoliv tedy například druhé chrámové průčelí bylo vynalezeno v Korintu a iónský sloupový řád byl po dlouhou dobu jakýmsi typickým znakem obyvatel ostrovů a maloasijských kmenů, základní schéma chrámové architektury zůstávalo všude stejné. A na aténské Akropoli je zřetelně patrné, jak svobodně se v 5. století př. Kr. mísí „místní“ dórský sloh se slohem iónským.

Veškeré řecké umění má jeden společný rys – počínaje chrámem a konče užitkovým předmětem vzniká téměř vždy jako práce na zakázku s náboženským pozadím. Dokonce i divadlo (36*) je náboženským okrskem a slavnostní divadelní představení bohoslužbou. A na nádvoří před helénistickým buleuteriem v Milétu stojí oltář (344*).

Vývoj jednotlivých forem 15*

U jednotlivých prvků řecké architektury lze sledovat jejich vývoj. Široce vyložený archaický echinus dórské hlavice se v klasickém období zužuje, robustní archaický sloup nabývá elegantnější štíhlosti a jeho dříve značné rozšíření (entaze) ve spodní části přechází později až téměř k rovnoběžnosti. Komplikovaná iónská patka sloupu maloasijského typu je zredukována na trojdílnou atickou patku. V této podobě si zachovává význam ještě i v době románské. Původně protáhlý vnitřní prostor celly se v klasickém období zkracuje. Odpovídajícím způsobem se mění také poměr počtu sloupů na užší a delší straně.

620, Thermos, Apollonův chrám: 5/15	archaické
590, Olympia, Héřin chrám: 6/16	období
560, Syrakusy, Apollonův chrám: 6/17	
po roce 471 Olympia, Diův chrám: 6/13	klasické
449, Atény, Parthenon: 8/17	období
kolem roku 300, Didyma, Apollonův chrám: 10/21 (délka = 2 × šířka + 1)	helénistické období

Stavby ze 4. století př. Kr. mají obvykle ještě širší půdorysy (Priene: 6/11).

Dórský a iónský řád se vyvíjely v archaickém období u řeckých kmenů sídlících v různých oblastech. Pouze korintská sloupová hlavice je vynálezem klasického období řeckého umění. Jako její tvůrce bývá uváděn Kallimachos. Od klasického období se jednotlivé stavební řády také mísí. V Propylejích aténské Akropole, 437–431 př. Kr., stojí vedle sebe dórské i iónské sloupy. Korintský stavební řád se uplatňoval nejprve pouze uvnitř chrámu, poprvé kolem roku 420 v celle dórského

Posvátné okrsky (temenoi, č. j.: temenos)
Posvátné jsou mj.:
– vrcholy hor: většinou Zeus,
– předhůří: Poseidon, např. mys Sunion,
– skalní návrší: často Athéna,
– prameny v úrodných rovinách: Demeter, jiné prameny např. v Delfách, v Didymě,
– jeskyně: Zeus, např. na Krétě, Pan a nymfy v Attice,
– stromy: v Dodoně, u Erechtheionu v Aténách, v Héraionu (= Héřin chrám) na Samu,
– mykénské ruiny: Atény, Mykény, Héřiny chrámy v Argu a na Samu, Thermos,
– mykénské hroby: Olympia, Nemea, Isthmia.
Zvláštní nadregionální význam mají:
– panhelénské = celořecké hry v Olympii, Delfách, Nemei a na Korintské šíji (na Isthmu),
– věštírny: Dodona, Delfy, Olympia, Didyma, Klaros, Efira, Amfiareion, Trofonion, Ptoion, Abai, Sura, Cumae,
– posvátná léčivá místa: Asklepieion = svatyně boha lékařství Asklepia (lat. Aesculapius) v Epidauru, na ostrově Kou, v Pergamu; Amfiareion,
– kulty mystérií v obecních svatyních ve volné krajině: Eleusis, Samothrake.
Posvátné okrsky (temenoi) se převážně nebo původně nacházejí ve volné krajině.

Městské svatyně se nacházejí většinou na pahorku vyvýšeném nad městem (= polis) – a nazývají se akropolis: Atény, Korint, Lindos, Kameiros, Ialysos, Milétos, Pergamon, Priene, Syrakusy, Selinus, Akragas (později Agrigentum) a další ve městech, případně v jejich blízkosti: v Aténách Hefaisteion a Olympieion; Tegea, Sardy, Metapontion, Segesta, Paestum. Obětuje se na oltářích nebo v obětních jámách. Pro sochy nebo obrazy boha se budují chrámy (naoi, jedn. č.: naos). Obětní dary byly uchovávány v pokladnicích (thesauroi, jedn. č.: thesauros). Divadla a stadiony na mnoha místech sloužily hrám (srov. též 390n.*).

Apollonova chrámu v Bassai (15*), a to vedle iónských sloupů! (Srov. též Tegea, 13*; Epidauros, 20* a iónský tholos – kruhová stavba – Filippieion v Olympii, 20*.) Zvnějšku se korintský řád poprvé uplatnil teprve v raně helénistické době (Atény, 20*).

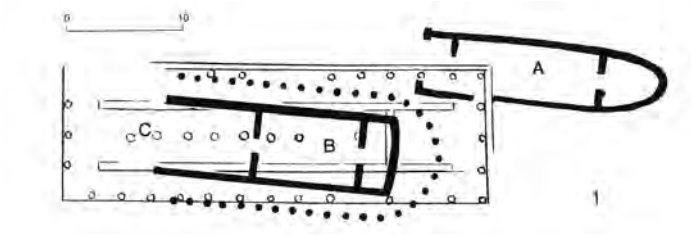
Přehled
Geometrické období 1100–700 př. Kr.
Z architektury tohoto období se zachovalo jen málo. Název vychází z převládajícího geometrického ornamentu tehdejší keramiky (votivní dar, 13*).

Archaické období 700–500 př. Kr.
Vzorem pro raný antový chrám ze sušených cihel a dřeva se v 8. století př. Kr. stalo mykénské megaron.
Od 7. století se při stavbě chrámů používá výhradně kámen. V téže době vzniká vytvořením druhého průčelí a sloupového ochozu kolem stavby typ chrámu peripteros. Cella je trojlodní, na východě je doplněna o otevřenou předsíň (pronaos), na západě o zadní otevřenou síň opistodomos (v tzv. Velkém Řecku je tato síň většinou uzavřená = adyton). V desetiletích na přelomu 8. a 7. století př. Kr. vzniká na Peloponésu (Argos, Korint) dórský a na východě iónský stavební řád. Tenké dřevěné sloupy jsou nahrazeny masivními sloupy kamennými. Kamenná chrámová stavba nabývá monumentálních forem.

Klasické období 500–330 př. Kr.
Za přechodnou dobu je považováno přibližně třicet let, které uplynuly od počátku perských válek k Periklovu uchopení moci v Aténách v roce 459. Diův chrám v Olympii (zač. po 471) je exemplárním příkladem raně klasického chrámu (18*). Stavby vybudované po roce 449 v Aténách představují vrchol klasické řecké architektury. V klasickém období jsou volně využity tradiční i nové stavební prvky a principy:
– osová souměrnost ant se 3. sloupem po delší straně chrámu, 13,8* nejdříve v Selinuntu na Sicílii, chrám G, kolem 520 př. Kr., ne však vždy, není např. u Diova chrámu v Olympii, 18*, a Apollonových chrámů na Delu a v Delfách),
– směšování dórského a iónského stavebního řádu (Bassai, 15*; Atény, Propyleje na Akropoli),
– mírné zaoblení stylobatu (nejprve Korint, Apollonův chrám, pol. 6. stol. př. Kr.) a kladí, mírný sklon sloupů a stěn celly dovnitř (Atény, Parthenon),
– vzájemná závislost všech rozměrů (nejprve Korint, Apollonův chrám),
– štíhlejší dórské sloupy,
– vznik atické patky pro iónský řád,
– vytvoření korintské sloupové hlavice,
– kruhové stavby (tholoi, č. j.: tholos, známé od 8. stol. př. Kr.),
– počátek stavění oblouků a kleneb z klenáků v raně helénistickém období (Vergina – Aigai, tzv. hrob Filipa II., zemřel 336 př. Kr.).

Helénistické období 330–30 př. Kr. (viz s. 25–29).

Typy chrámů

Thermos/Aitólie, megaron a chrám
A mykénské období: megaron s půlkruhovou apsidou,
B geometrické období: megaron s (pozdějším) dřevěným půlkruhovým sloupořadím, kolem 10. stol. př. Kr.,
C archaické období, 7. stol.: Apollonův chrám 5/15 s jednostupňovou krepidou, dlouhou cellou a sloupořadím ve střední ose, pravděpodobně sedlová střecha zkosená valbou ze strany zadní síně.

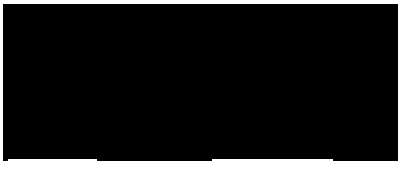

Argos, Héřin chrám, votivní dar z geometrického období.

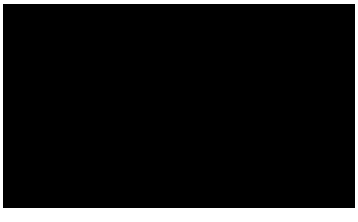
Antový chrám,
a cella (naos),
b pronaos = předsíň,
c anty.

Dvojitý antový chrám,
d opistodomos = zadní síň.

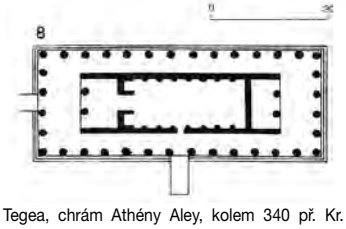

Prostylos.

Amfiprostylos.

Atény, Hefaistova svatyně, 440 př. Kr. Klasický dórský peripteros 6/13, trojstupňová krepis, trojlodní cella s dvoupatrovými sloupy, anty nejsou osově souměrné se sloupy kolem chrámu.

Tegea, chrám Athény Aley, kolem 340 př. Kr. Poklasický dórský peripteros 6/14, anty osově souměrné se 3. sloupem po delší straně chrámu, cella s korintskými polosloupy.

Selinus/Sicílie, chrám C 6/17, 550 př. Kr. Zvláštní velkořecký typ se čtyřstupňovou krepidou, venkovním schodištěm, dvojitou sloupovou předsíní, A adyton = zadní síň; bohatá koloniální města používala dórské prvky neortodoxně.

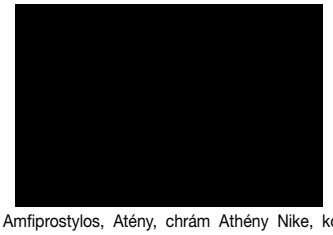
Didyma u Miléta, mladší Apollonův chrám, zač. 313 př. Kr., velký raně helénistický iónský chrám s dvojím oběžným sloupořadím = dipteros 10/21, síťový systém sloupů a (zde hypetrální = nezastřešené) cely 26*.

Vlevo: tholos = samostatná krytá kruhová stavba se sloupovým ochozem a cellou. Vpravo: monopteros = kruhová sloupová stavba bez vnitřního prostoru.

Ad 3: Olympia, pokladnice z Megary, 6. stol. př. Kr., podle schématu antového chrámu.

Ad 6: Amfiprostylos, Atény, chrám Athény Nike, kolem 430 př. Kr. (19*).

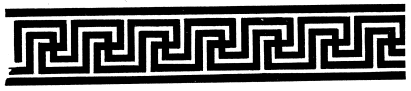

Ad 7: Dórský peripteros. Systém podle Afaiina chrámu v Aigině (zač. kolem 500 př. Kr.), C cella – rozdělena dvěma dvoupatrovými sloupořadími na tři lodě. Zde: empory v bočních lodích vytvářejí „galerie“. Ps peristasis = sloupořadí kolem chrámu, Pt pteron (pteroma) = ochoz nad Pd peridromem = podlahou ochozu.

Chryse/Troas, Apollonův chrám (Smintheion), 3. nebo 2. stol. př. Kr., helénisticko-iónský pseudodipteros: sloupy (8/14) ohraničují dvojnásobně široký ochoz (= pteroma), jemuž však chybí vnitřní sloupořadí.

Ornament

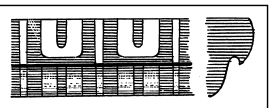
dvojitý meandr
(meandr ve tvaru hákového kříže)

meandr

palmetový vlys

dórské kyma, listovec

meandr

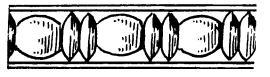
antemion: palmety
s lotosovými květy

iónské kyma, vejcovec,
listovec

přepadající mořská vlna, věčná
vlna, běžící pes

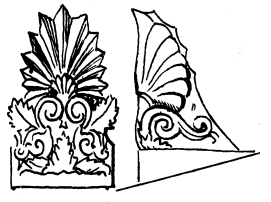

astragal, perlovec

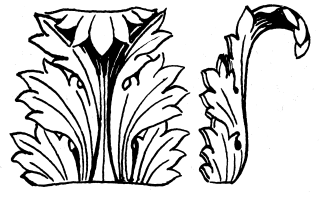

lesbické kyma, listovec

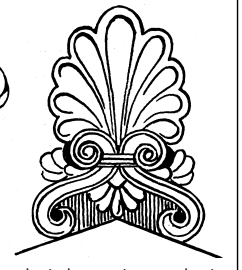
Akroterion

štítové akroterion

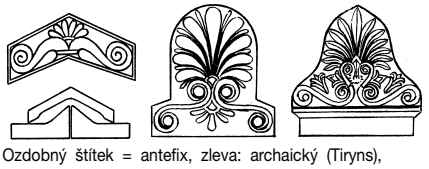

akroterion ve tvaru bodláku

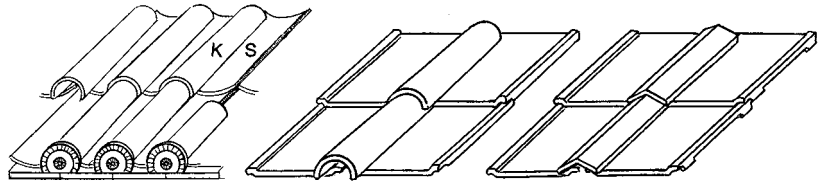

akroterion ve tvaru palmety

Střešní tašky a ozdobné štítky

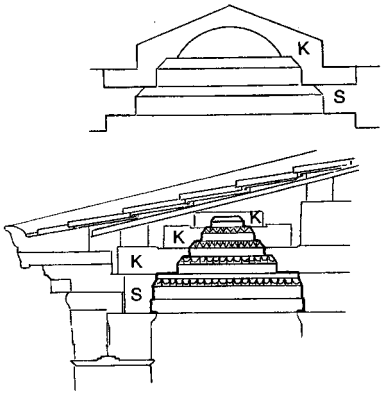

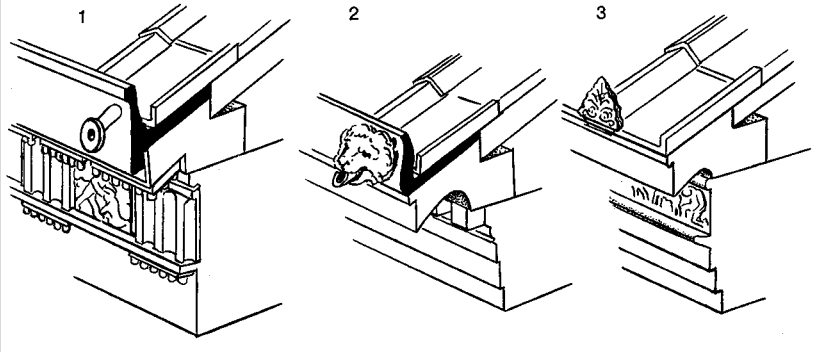
Ozdobný štítek = antefix, zleva: archaický (Tiryns), předklasický (Aigina), klasický.

Střešní tašky, vlevo: lakónická, S strotera (plochá taška) mírně prohnutá, K kalypteres (krycí taška) půlkulatá. Uprostřed: sicilská, strotera plochá, kalypteres prohnutá. Vpravo: korintská strotera plochá, kalypteres lomená.

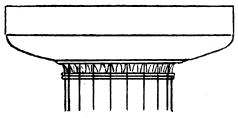
Sima, chrlič, kazeta

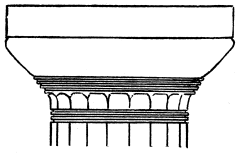

Vlevo: dórská a iónská kazeta, S strotery, kamenné nosníky tvořící síť, K kalymatie, stupňovitě vybraný výplňový prvek, horní část nádobkovitá.
Nahoře: Sima (žlábkovnice), 1. s archaickým chrličem (Olympia, Héraion, kolem 600 př. Kr.), 2. s klasickým chrličem ve tvaru lví hlavy, 3. s antefixem bez deskového obkladu.

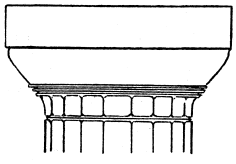
Dórský řád

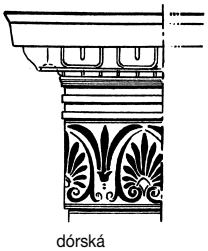
Archaická hlavice,
Korint, kolem roku 540 př. Kr.

Raně klasická hlavice,
Aigina, 480 př. Kr.

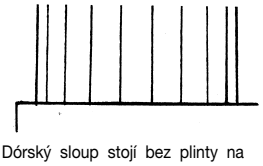

Klasická hlavice, Atény,
kolem roku 430 př. Kr.

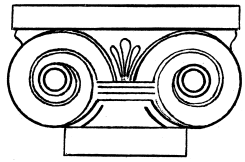
dórská
antová hlavice

1 Fanai/Chios,
Apollonův chrám 6. stol.
2 Samos,
Héraion kolem 560
3 Efesos,
Artemidin chrám kolem 550
4 Priene,
Athénin chrám kolem 335
5 Persepolis,
Dareiův sál kolem 500
6 Delfy, síň Atéňanů kolem 478
7 Atény, chrám
Athény Nike kolem 430
8 Atény,
Erechtheion kolem 415

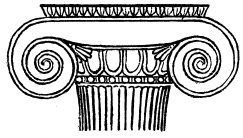

Dórský sloup stojí bez plinty na stylobatu.

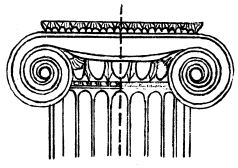
Iónský řád

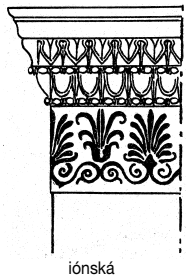
Archaická hlavice
staroatická, 6. stol. př. Kr.

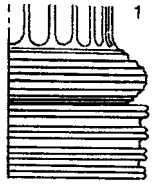
Archaická hlavice,
Efesos, Artemidin chrám
zač. kolem 550 př. Kr.

klasická hlavice, vlevo: maloasijská, Priene, Athénin chrám, 350–330 př. Kr. – vpravo: atická: bez astragalu, kratší palmety.

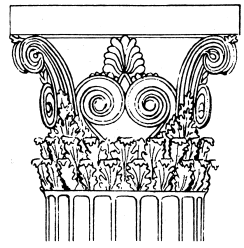

iónská
antová hlavice

1, 2: iónské patky z ostrovních oblastí se spirou a torem, bez plinty 1. s dvojitým trochilem.

Korintský řád

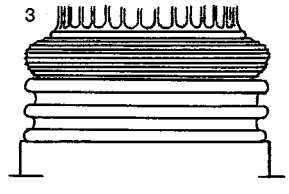
Hlavice s akanty a volutami se spirálami, nejstarší známý příklad připisovaný Iktinovi.
Bassai, Apollonův chrám,
kolem 420 př. Kr.

Hlavice s akanty a volutami
Didyma u Miléta, mladší Apollonův chrám, zač. 313 př. Kr., síň se dvěma sloupy (srov. 26*).

Hlavice s rákosovými listy,
Atény, Věž větrů, 1. stol.
př. Kr. (srov. 345*).

3, 4: Asijsko-iónské patky s plintou, spirou a dvojitým trochilem a torem.

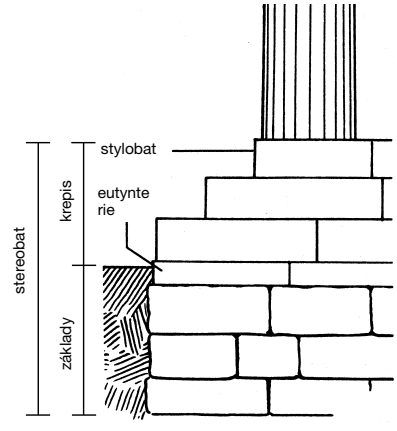
Aiolská

Hlavice

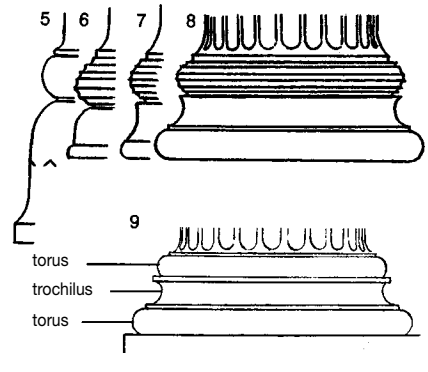

Aiolská hlavice, archaický chrám v Neandrei v Aiolidě/sz pobřeží Malé Asie, kolem roku 600 př. Kr., zvláštní typ hlavice nebo předchůdkyně iónské hlavice: nad spadavými listy dvě voluty a palmeta.

Stereobat
řecko-dórského chrámu

Patka sloupu

Atická patka. 5–8: Vývoj od zvonovité patky až k typu torus-trochilus-torus (9).

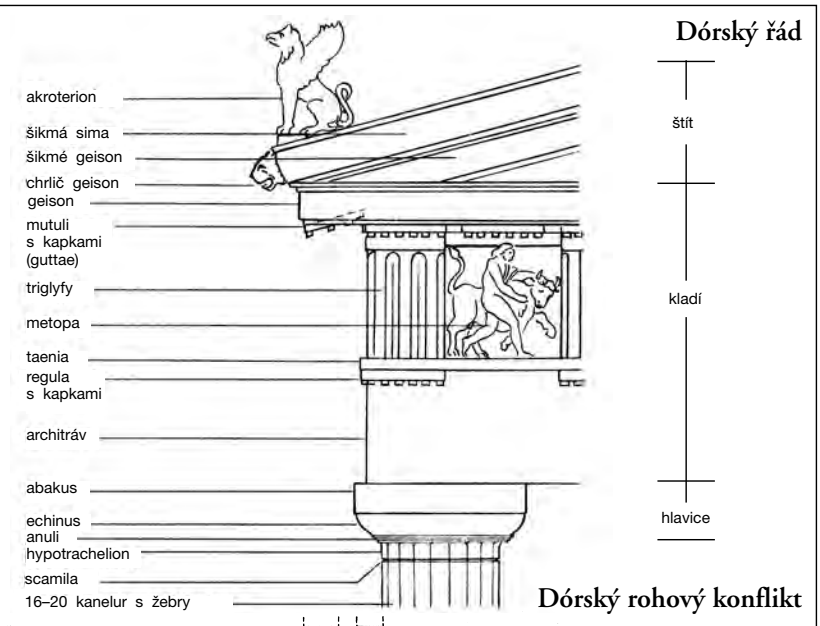
Dórský řád

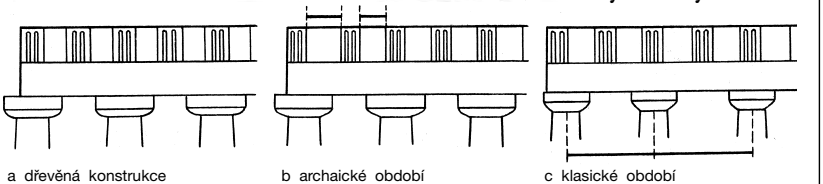
Sloupy = stylos
– skapos = dřík, stojí bez patky a plinty na stylobatu (podnož sloupu) = nejvyšší stupeň trojstupňové krepidy,
– stereobat (pevná podnož) = krepis + základy (15*),
– entaze = rozšíření (vypnutí) spodní poloviny dříku sloupu, nad ním značné zeslabení až o $^1/_4$ spodního průměru,
– kanelury (žlábky) = 16–20, zřídka 24 mělkých svislých výžlabků mezi žebry,
– scamila (malý zářez) = 1–3 vodorovné spáry, nad ní:
– hypotrachelion (spodní krček) = krček sloupu,
– anuli (č. j. anulus) = úzké prstence na spodní části echinu,
– echinus = kruhovitý podvalek, v raném období bochníkovitě vyložený, od klasické éry se zužuje, nad ním
– abakus (nadhlavice) = čtvercová krycí deska hlavice.

Antové pilastry s patkou nebo bez patky a s hladkým, nezúženým dříkem. Různé typy, mj.
– taenia, fascia = mírně vyložený spojovací pásek,
– echinus s kymatem = listovec (14*).

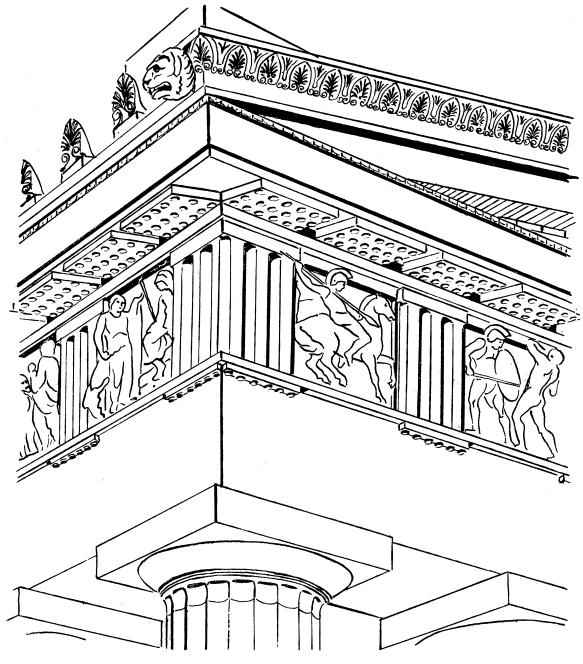
Kladí = celek tvořený architrávem, vlysem a římsou
– architráv (nosník), epistylion = hlavní nosník, nahoře ukončen římsičkou, tj.
– taenia = úzký pásek, na němž visí
– regulae (č. j.: regula) = úzké destičky s 6 kapkami, tj.
– guttae (č. j.: gutta) = kapky, původně hlavičky hřebíků. Nad každou regulou spočívá na taenii je den
– triglyf = trojřez, opěrný pilířek se dvěma zářezy (lépe: vruby) uprostřed a po jednom polovičním (seříznutém) zářezu na obou bočních hranách. Triglyfy se střídají s
– metopami (1. p. metopa, vlastně „prostor mezi očima“ = pravoúhlé desky s malbami nebo reliéfy) a tvoří
– triglyfon = vlys
– geison (výstupek) = hlavní část římsy, přechod od kladí ke střeše. Na jeho spodní ploše, která je směrem ven zkosenější, visí

pokračování na straně 18

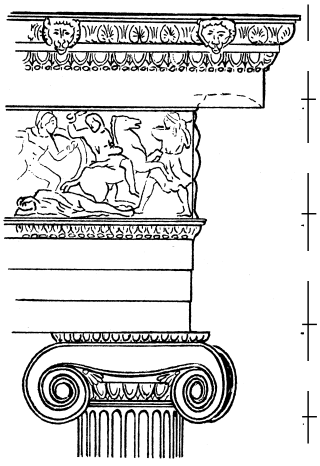

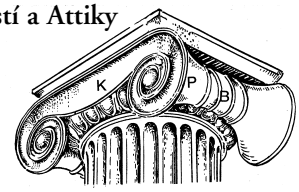

a) Dřevěné stavby: rohové triglyfy spočívají ideálně na hraně kladí a zároveň nad poslední osou sloupu.
b) Velké chrámy archaického období: rozšířený architráv sahá až za osu sloupu, a proto je poslední metopa (= vymezující pravoúhlá deska) nepěkně rozšířena.
c) Klasické chrámy: vzdálenost posledních dvou sloupů je zmenšena, čímž vznikají stejně velké metopy (= rohová kontrakce).

Nároží chrámu. Atény, Parthenon na Akropoli, zač. 449 př. Kr.

Forma iónského řádu z ostrovních oblastí a Attiky

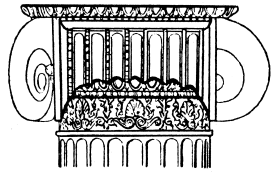

Iónská hlavice

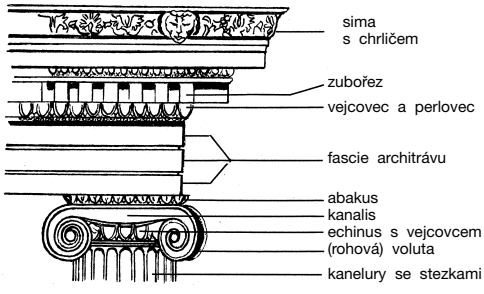
P pulvinum (polštář), B balteus (pás), K kanalis (žlábek, spojení volut).

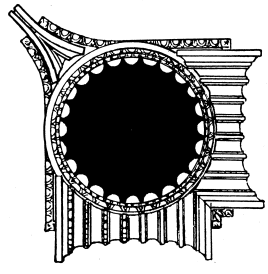
Nárožní iónská hlavice

Iónská hlavice je určena pro čelní pohled. V rozích chrámu jsou proto 2 sousední voluty prohnuty a propojeny.

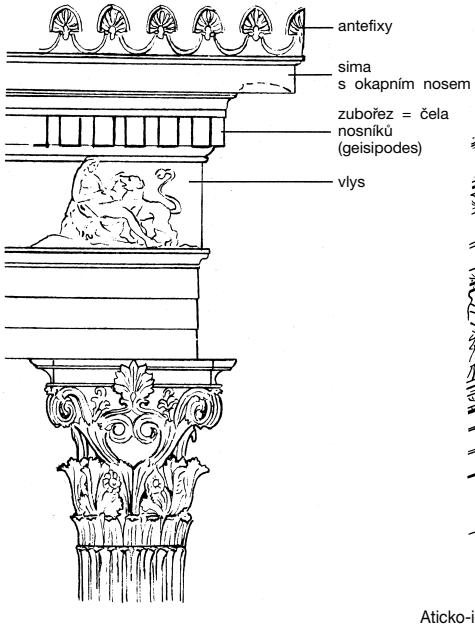

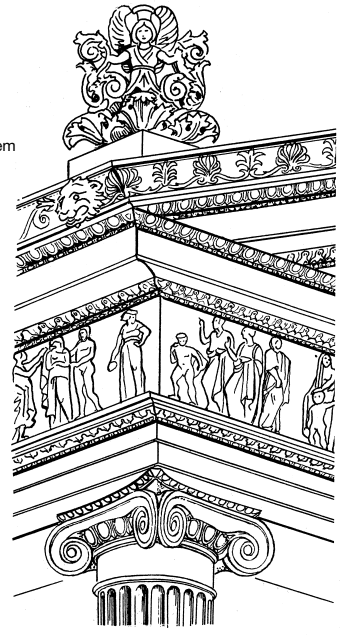
Asijsko-iónská forma iónského řádu

Korintský řád

Aticko-iónské nároží chrámu. Atény, Erechtheion na Akropoli, konec 5. stol. př. Kr.

Iónský řád

Sloupy: Dřík je štíhlejší než dórský, také s reliéfy: Efesos, 19*. Didyma, Sardy, Chryse, Kyzikos

– entaze v Iónii teprve od konce klasického období,

– kanelury – většinou 24 hlubokých výžlabků mezi stezkami (mezerami), nahoře a dole zaoblené,

– patka sloupu, typy (15*):

a) iónská patka z ostrovních oblastí; u patky z ostrova Samu spočívá na většinou mírně konkávně ustupujícím kamenném válci (= spira, zakřivení) velký obloun = torus, spira rozčleněna vodorovně pruty, torus mělkými kanelurami,

b) asijsko-iónská patka; rozšířená je efezská patka: čtvercová plinta (cihla) = podnožní deska, spira se 3 jednoduchými nebo dvojitými pruty, mezi nimi vždy trochilus = výžlabek, torus někdy kanelován jen ve spodní polovině,

c) atická patka (konečná vývojová fáze): teprve v římském období spočívá na plintě. Široký spodní torus je od nižšího a poněkud užšího vrchního toru oddělen směrem dolů vyloženým trochilem, přechody tvoří lomená hrana trochilu nebo pruty.

– hlavice: echinus s iónským kymatem zdobeným vejcovcem, pod ním se objevuje především v Iónii astragal (řec.: hrací kostka) = perlovec. Nad ním pulvinum (= sedlo) ve tvaru polštáře uprostřed prohnutého a na bocích svinutého. Na přední a zadní straně je kanalis = žlábek, na svinutých částech je vytvarován do volut směřujících dolů s „oky“ uprostřed. Žlábek je v 6. stol. př. Kr. většinou vypuklý, v 5. stol. vydutý. Mezi echinem a volutami jsou většinou palmety. Svinuté části pokrývají z boku antemia, akanty apod. nebo jsou „svázány“ balteem = pásem, případně profilovými pruty. Abakus je plochý a je ozdoben kymatem,

– nárožní hlavice*.

Kladí s různými architrávy:

a) maloasijský: fascie = většinou vyčnívající kamenné pásky + geisipodes (podloží geisonu, čela nosníků) = zubořez + geison + sima,

b) iónsko-atický z ostrovních oblastí a Attiky: zooforos = vlys s reliéfy, není zubořez,

c) maloasijsko-helénistický: vlys + zubořez,

– mezi vodorovnými prvky vždy vlysy s kymatem.

Dórský chrám

Dórský stavební řád je rozšířen v podstatě na Peloponésu a na území Velkého Řecka. Od 6. století př. Kr. jsou tvary z původní dřevěné konstrukce převáděny do kamene, všechny architektonické prvky vytvářejí ucelený systém vodorovných a svislých linií a určitých rozměrů a počtů. Zjednodušující přechodná řešení nejsou vyhledávána.

– Ležící části: stereobat (15*), kladí, štít, střecha.
– Stojící části: sloupy, triglyfy, stěny cely na jednostupňovém podloží = toichobat.

Rozměry

– Počet sloupů na štítové straně: delší strana = 5:15, 6:17, 6:16, 6:15 (archaické, úzké), 6:14, 6:13 (klasické, harmonické), 9:18, 6:17, 8:17 (zvláštní velkořecké typy),
– interkolumnium (= mezostylon, vzdálenost mezi osami sloupů): 2,5 spodního průměru,
– výška: 5 až 6 spodních průměrů,
– zúžení: $^1/_4$ spodního průměru.

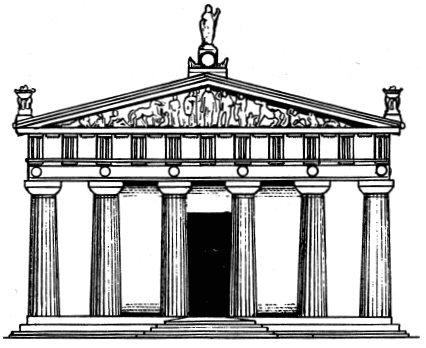
Pokračování ze strany 16

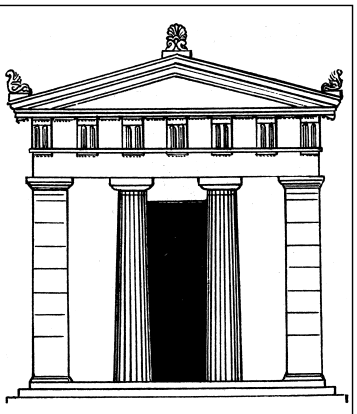
– mutuli (č.j.: mutulus) = široké desky se 3 řadami po 6 kapkách nad každým triglyfem a metopou.

Štít tvoří

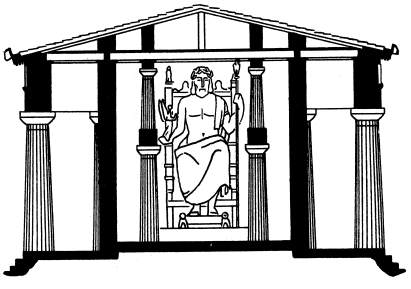
– tympanon = trojúhelníková plocha štítu vyzdobená většinou reliéfy, která je nahoře ukončena šikmým geisonem a (čelní) simou,
– sima = ukončující římsový článek, často pomalovaný palmetami, vodorovná okapnicová sima na delších stranách je doplněna o
  a) chrliče (14* – většinou jako lví hlavy). Bývá také nahrazována
  b) antefixy (č.j. antefix) = ozdobné čelní štítky uzavírající řadu střešních tašek (14*),
  c) akroterii (č.j. akroterion) = volný plastický dekorativní článek umísťovaný v nárožích a na vrcholu trojúhelníkového štítu.

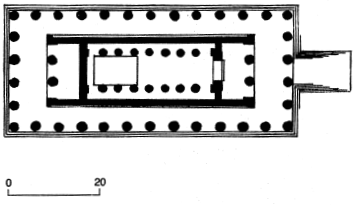
Stěny celly nejsou mimo horní lemující vlys a příslušnou podezdívku dále vyzdobeny.

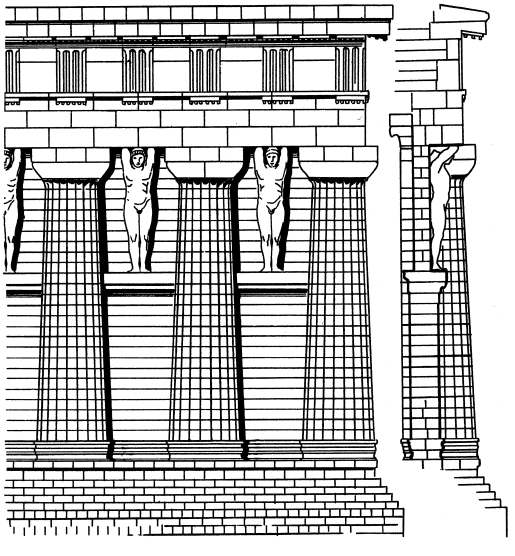

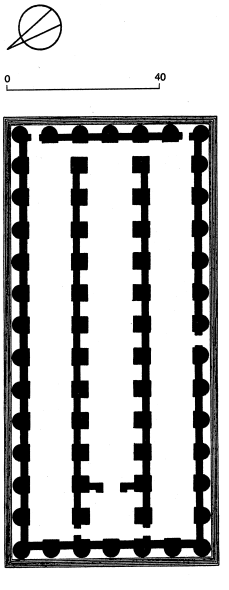
Eleusis, chrám Artemidiných propylejí. Čela předsunutých bočních zdí = anty mají na své užší straně patku, dřík a antovou hlavici, na níž je echinus z dórské hlavice nahrazen simou s kymatem.

Olympia, Diův chrám, 5. stol. př. Kr. Impulsy: 472/71 př. Kr. – nová ústava Elidy a nová organizace her. Dórský peripteros 6 × 13, sloupy 10,5 m vysoké, významná výzdoba štítu, mezi dvoupatrovými sloupy kolem cely na podstavci 13 m vysoká Feidiova socha Dia, závěr vývoje archaického chrámu.

Akragas (Agrigentum)/Sicílie, Diův chrám, 5. stol. př. Kr. Pseudoperipteros, 52,7 × 110 m, 7 polosloupů v průčelí a 14 polosloupů na delších stranách, mezi nimi 7,75 m vysocí giganti nesoucí kladí, v celle 2 řady sloupů, zvláštní typ dokonce i v rámci specifického sicilského vývoje (srov. Selinus, 13*).

Iónský chrám

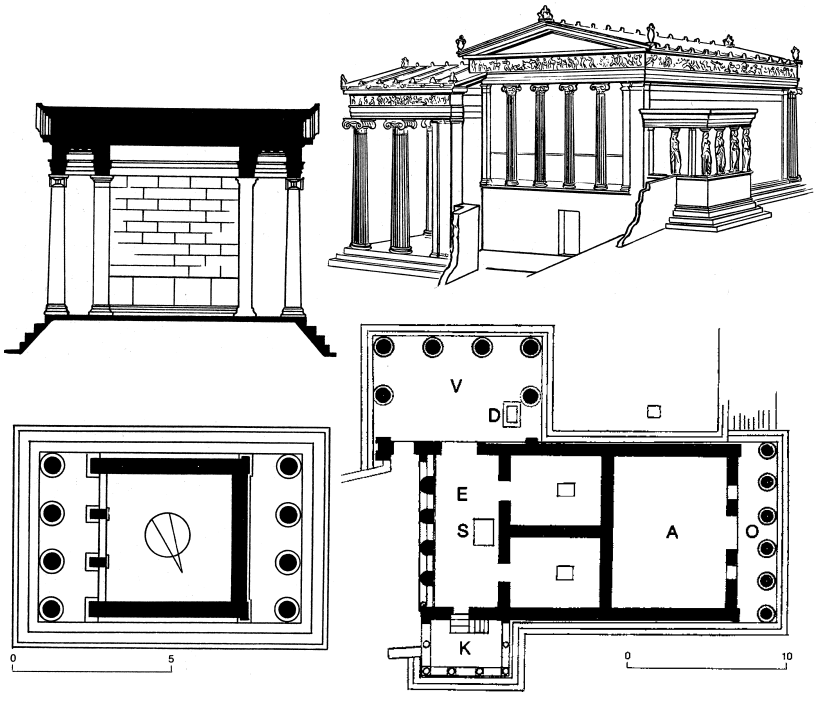
Iónský chrám byl rozšířen na ostrovech v Egejském moři, v Attice a v oblastech kolonizovaných Ióny v Malé Asii. Jeho půdorysy a konstrukce se řídí přísnějšími zásadami než chrám dórský. Zvláště u velkých staveb je nápadná tendence k síťovitému půdorysu (Samos, Efesos*, Didyma, 26*).

Díky velkému počtu nových ornamentů působí iónské chrámy jako bohatěji zdobené.

Ornamentika se soustřeďuje především na mezičlánky (patka a krček sloupu, hlavice, abakus, profily římsy). Z ornamentů se přednostně užívá astragal (perly a talířkovité tvary), iónské kyma (vejcovec s šípovitými hroty) a lesbické kyma (srdčité listy se střídají s ostrými hroty). Vlysy nebo římsy a u helénistických staveb také podhledy kladí zdobí rovněž meandry, pletence, palmety, spirály, antemia, akanty a šupiny.

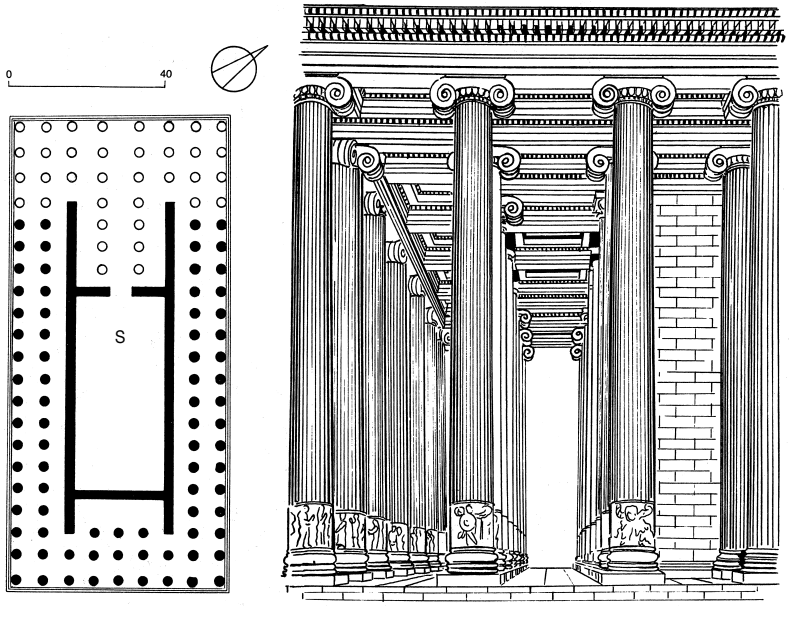
Kazetová pole na stropě vznikají u dřevěné stavby organicky jako prostor mezi vzájemně se křížícími nosnými trámy. V dórské a iónské kamenné architektuře jsou kazety tvořeny systémem stroter (kamenných nosníků), přičemž prostory mezi nimi jsou stupňovitě vyplněny kalymatiemi (výplněmi). Kalymatie zdobí plastické, barevně malované vlysy (14*).

Rozměry (nejsou zahrnuty zvláštní typy):
- výška sloupů = 8 až 9 spodních průměrů,
- zúžení s entazí = $^1/_5$ až $^1/_7$ spodního průměru sloupu,
- kanelury: 24, mezi nimi stezky (mezery) o šířce $^1/_4$ kanelury,
- interkolumnium = 3 spodní průměry.

Atény, chrám Athény Nike na Akropoli, kolem roku 430 př. Kr.
Aticko-iónský amfiprostylos, po 4 sloupech v obou průčelích, zkrácená cella se sochou Athény Nike.

Atény, Erechtheion na Akropoli, konec 5. stol. př. Kr. V předsíň, D Stopa Poseidonova, O východní síň, A Athénin dům, E Erechtheova síň, S Poseidonovo moře, K síň kór.

Efesos, Artemidin chrám z archaického období, zač. v pol. 6. stol. př. Kr. Dipteros, 57,3 × 119,6 m, pravděpodobně 117 sloupů o výšce 19 m, 36 sloupů na západě s reliéfy, síťovité rozestavení sloupů a S sekos. Zničen Hérostratem 356 př. Kr., znovu vystavěn na stejném půdorysu, ale doplněn o třináctistupňovou krepidu s vnějšími rozměry 72,7 × 137,8 m, jeden ze sedmi divů světa.

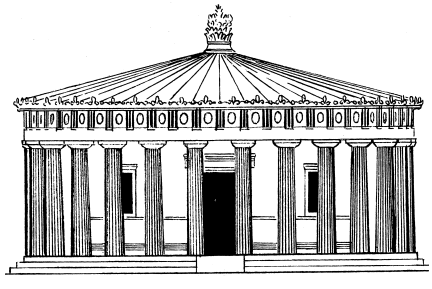
Korintský řád

se odlišuje od iónského řádu hlavicí, na níž jsou kolem kalicha (kalathos) uspořádány do 1 až 2 řad akantové listy, mezi nimiž se vinou směrem ke středu čtyř pohledových ploch a k rohům úponky (helices), které se svinují pod deskou abaku ve voluty. Hlavici navrhl údajně koncem 5. stol. př. Kr. Kallimachos a poprvé byla použita v celle chrámu v Bassai (1. projekt od Iktina). V polovině 6. stol. př. Kr. byly v Aiolidě poprvé vyvinuty hlavice s věncem listů a použity například v Delfách (pokladnice Klazomenajských a Massalijských), v Aténách, v Pergamu (helénistické stavby) a v Milétu. Díky svým čtyřem pohledovým plochám předčí korintská hlavice iónskou (srov. nárožní iónská hlavice, 17*). V klasickém období se využívá výhradně uvnitř chrámu a teprve v helénistické éře se uplatňuje také ve vnější stavbě.

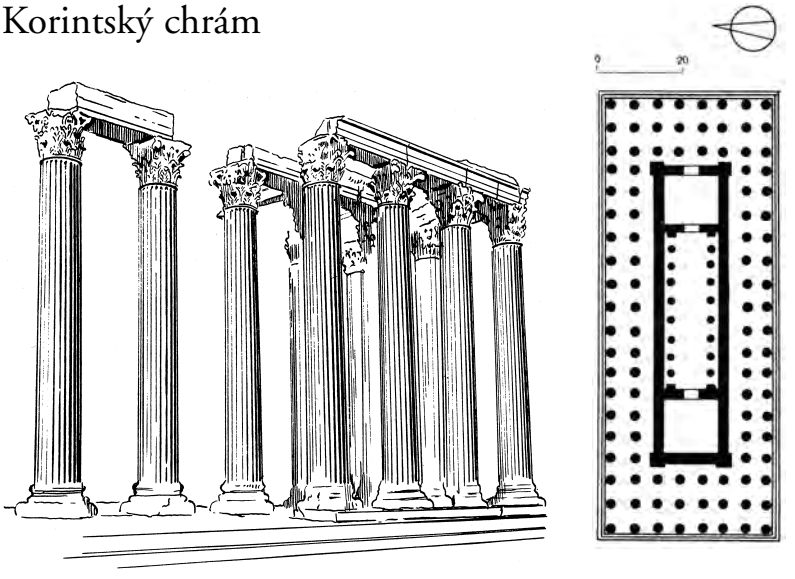
Tholos

Tholoi jsou kruhové stavby, které často obklopuje sloupový ochoz. Pokud se nacházejí sloupy a polosloupy také uvnitř, patří rozhodně k jinému stavebnímu řádu. Tholoi představovaly za řeckých dob často kultovní stavby (Epidauros*), avšak v předhelénistickém období to nebyly chrámy.

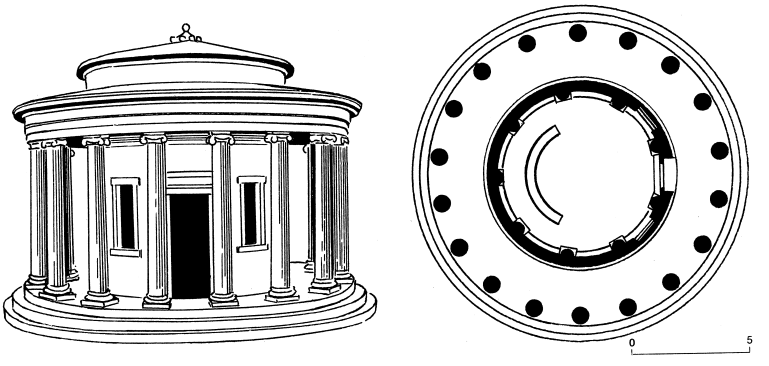
Kruhová sloupová stavba bez centrálního prostoru se nazývá **monopteros** (č. mn. monopteroi – podle Vitruvia). Tento pojem se užívá také – jako protiklad k →dipteru – pro všechny jednoduché chrámy s kruhovou halou.

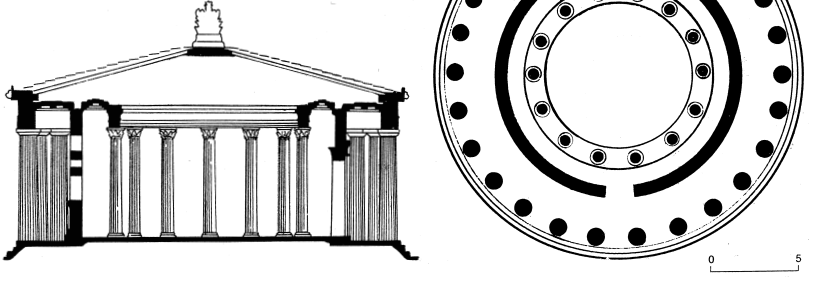
Korintský chrám

Atény, půdorys a ruiny chrámu Dia Olympského. Tento monumentální chrám dal zbudovat Antiochos IV. v letech 175–164 př. Kr. na místě chrámu z archaického období (515–510), který nahradil zase jiný ještě starší (kolem 555). Z nehotové stavby dal Sulla odstranit sloupy. Za císaře Hadriána se chrám po roce 124 po Kr. dokončoval. Pozdně archaický dipteros měl 108 sloupů, pozdně helénistický chrám 104 sloupy a byl vysoký 17,2 m.

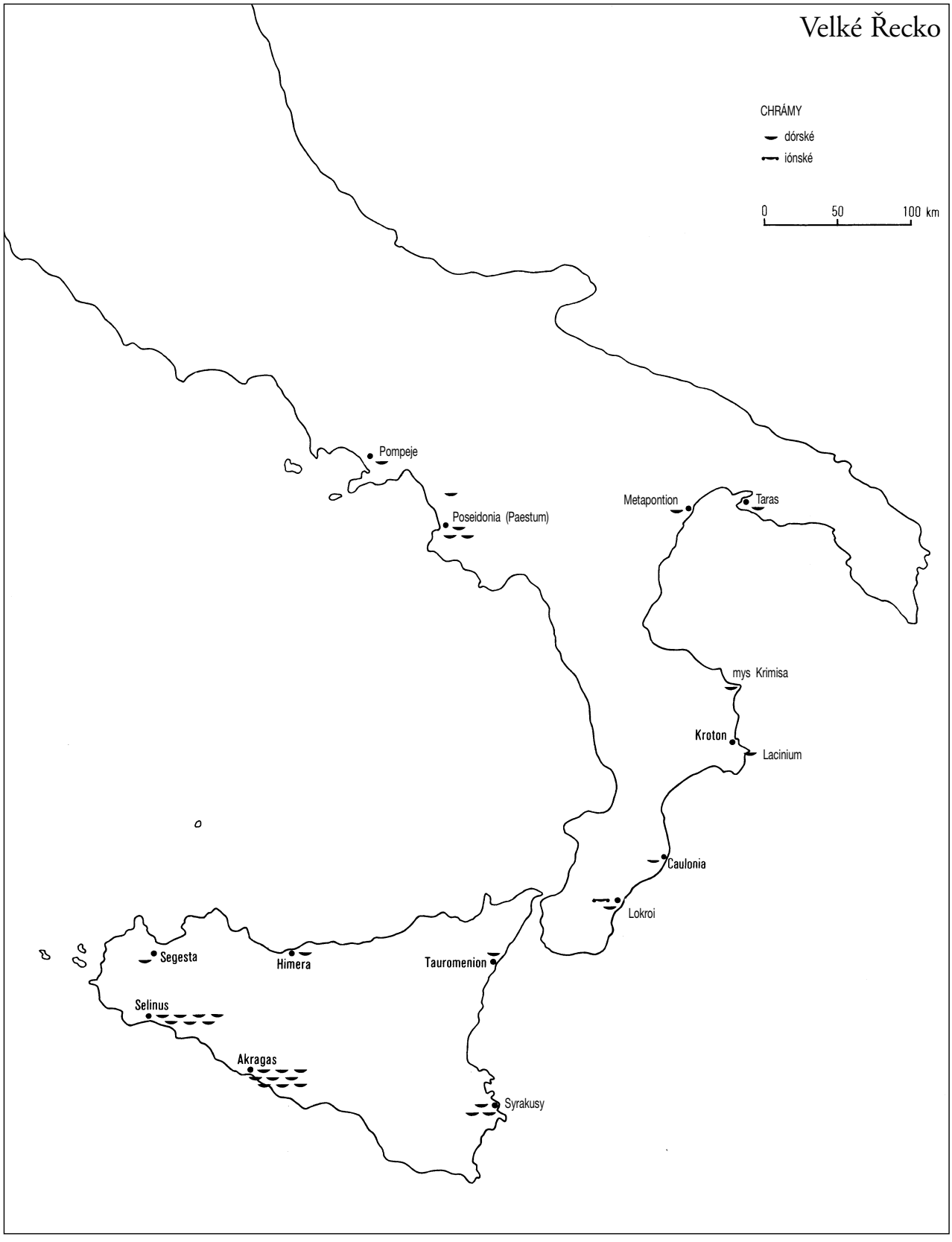

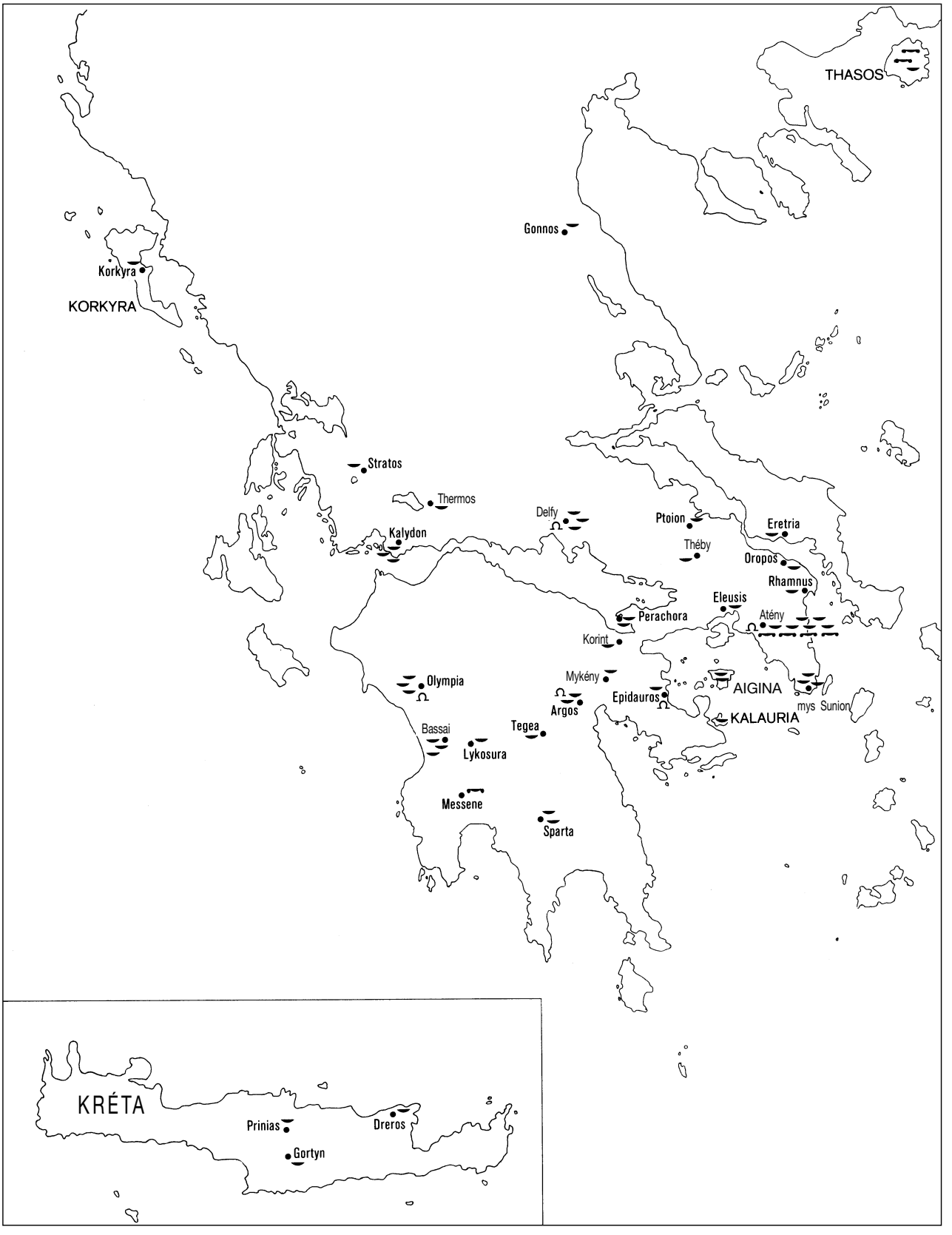

Olympia, Filippieion, 338 př. Kr., založen Filipem II. Makedonským. Iónský peripterální tholos, jehož stěny jsou rozčleněny 9 korintskými polosloupy, uvnitř 5 soch makedonských králů a královen z pozlacené slonoviny.

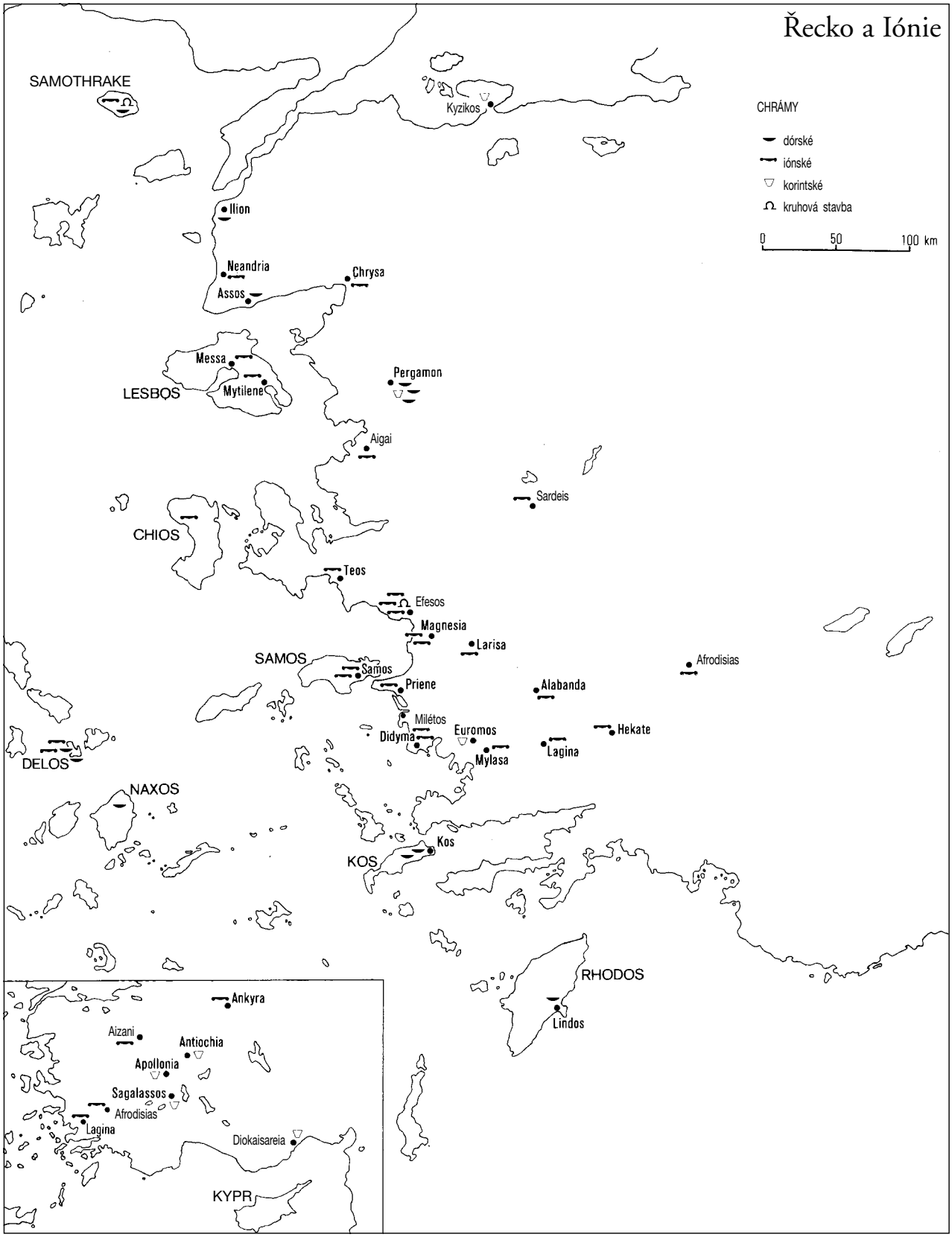

Epidauros, Asklepieion, zač. (?) 370 př. Kr., Polykleitos. Thymele = obětiště, zvnějšku 26 dórských, uvnitř 14 korintských sloupů, v základech labyrint chodeb.

Velké Řecko

CHRÁMY
dórské
iónské
0
50
100 km
Pompeje
Poseidonia (Paestum)
Metapontion
Taras
mys Krimisa
Kroton
Lacinium
Caulonia
Lokroi
Segesta
Himera
Tauromenion
Selinus
Akragas
Syrakusy

THASOS
Gonnos
Korkyra
KORKYRA
Stratos
Thermos
Delfy
Ptoion
Eretria
Kalydon
Théby
Oropos
Rhamnus
Eleusis
Perachora
Atény
Korint
Olympia
Mykény
AIGINA
Epidauros
Argos
mys Sunion
KALAURIA
Bassai
Tegea
Lykosura
Messene
Sparta
KRÉTA
Prinias
Dreros
Gortyn

Řecko a Iónie

Helénistická architektura pokračuje v řecké tradici, ale proměňuje ji svými inovacemi. Přináší sice jen několik nových typů staveb, ale zato obohacuje nebo překonává ustrnulou starou škálu tvarů.

TYPY BUDOV

Chrámy
- Velké chrámy v dipterální podobě: Efesos, Artemidin chrám, po 356 př. Kr., poklasicky helénistický (19*), Didyma, Apollonův chrám, kolem 300 př. Kr., raně helénistický (26*). (Dostavby archaických chrámů s novými prvky, např. s mnohastupňovou krepidou.)
- Pseudodipteros = dipteros, jemuž chybí vnitřní sloupořadí (vynález archaického období). Sardy, Artemidin chrám, započat konec 4. nebo počátek 3. stol. př. Kr., raně helénistický; Messa/Lesbos, Afroditin chrám, 3. stol. př. Kr.; Chryse/Troas, Apollonův chrám, 3. nebo 2. stol. př. Kr. (13*); Magnesia, Artemidin chrám*; Lagina/Kárie, Hekatin chrám, 2. stol. př. Kr.; Alabanda/Kárie, Apollonův chrám, 2. stol. př. Kr.
- Peripterální chrámy se na západních koloniálních územích už nestavěly, v Řecku a na Egejských ostrovech zřídka (Messene, Asklepieion; Tenos, Poseidonův chrám, 2. stol. př. Kr.; chrámy Dia Olympského v Aténách a v Lebadeii, 2. stol. př. Kr.), častěji v západní části Malé Asie (Priene, Athénin chrám, raně helénistický; Ilion, 1. pol. 3. stol. př. Kr.).
- Malé antové chrámy a prostyloi jsou četné (srov. Pergamon, 25*).
- Jediný pseudoperipteros: Epidauros chrám L, poč. 3. stol. př. Kr.
- Kruhové chrámy (tholoi, vynález 8. stol. př. Kr., pozdně geometrické období): Olympia, Filippieion, 338 př. Kr., raně helénistický; Samothrake, Arsinoeion, 27*; Stymfalos, Héroon.

Světské stavby, tradiční, ale modifikované: agora (343*), buleuterion (344*), obytný dům (342*, 346*).

Knihovna = helénistický vynález.

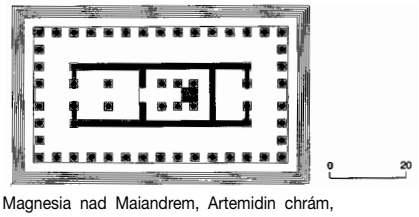
Monumentální divadlo: Atény; Syrakusy; Epidauros, poč. 3. stol. př. Kr., ve 2. stol. rozšířeno (36*),
- skéne: Atény, Dionýsovo divadlo, 338–331 př. Kr.; Priene (26*),
- postranní vchody – parodoi: Epidauros, Dodona.

Stadion: Atény, kolem 330 př. Kr.; Epidauros, Nemea, Rhodos,
- sloupořadí nad místem startu: Epidauros, Kos.

Městská brána s fasádou: Thasos, brána Dia a Héry, konec 4. stol. př. Kr; Milétos, Svatá brána; Perugia.

Hrob
- věžový hrob: Halikarnassos (27*), Ptolemais/Libye; Olba-Diokaisareia/již. Anatólie; Kyrene; tzv. „punské“ věžové hroby v Tunisku a v Alžírsku

Pokračování na straně 26

Magnesia nad Maiandrem, Artemidin chrám, pseudodipteros, 150–125 př. Kr., Hermogenes.

Helénismus [1)]

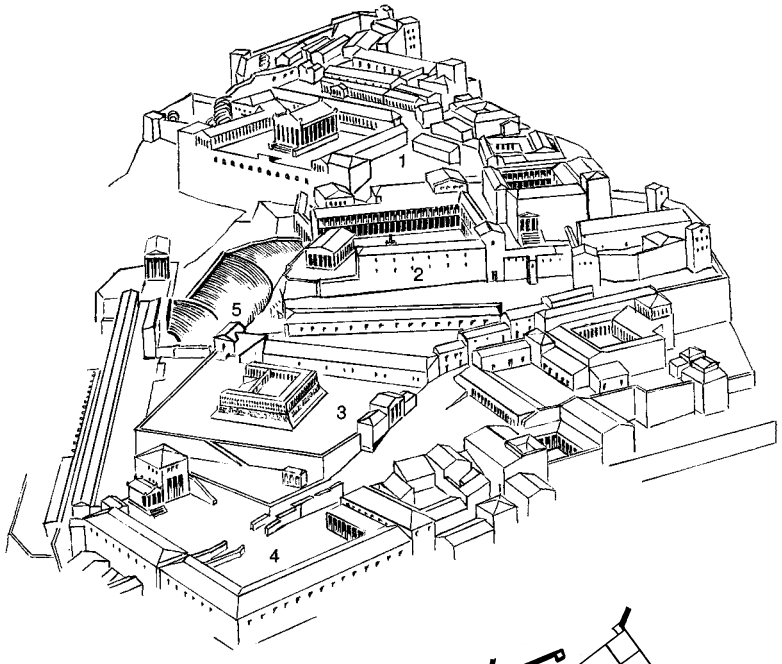
Jako **politická epocha** začíná helénismus dobýváním perské říše Alexandrem Velikým od roku 334 př. Kr. Po jeho smrti roku 323 si jeho vojevůdci – diadochové – Alexandrovu říši rozdělili (mapy, str. 28–29), jejich nástupci – epigoni – systém těchto helénistických států upevnili. Většina jich končila svou existenci příslušným začleněním do expandující světovládné Římské říše: Makedonie 168 př. Kr., Řecko roku 146 př. Kr., Pergamon roku 133 př. Kr., předoasijská říše Seleukovců až 63 př. Kr., říše Ptolemaiovců v Egyptě roku 30 př. Kr.

Avšak helénismus jako **pojem kulturních dějin** zahrnuje mnohem víc než 300 let historie. V helénistických zemích mezi Núbií a Černým mořem, od Paňdžábu až k Tyrrhénskému moři se pozvolna rozvíjí do značné míry jednotná pokroková řecká kultura, která se vymanila ze zvláštností jednotlivých starých městských států. Společným jazykem se stává „koiné“ založené na atickém nářečí. Centry této kultury se stávají Alexandrie, Pergamon, Antiochie, Rhodos a Atény. Rozvíjejí se filozofie a vědy, ze starých řeckých měst přicházejí umělci. Aristoteles, učitel Alexandra Velikého, vytvořil kategorie nové učenosti. Ze směsice orientálního ducha a řecké kultury, o niž Alexandr v kosmopolitním duchu usiloval, se v Malé Asii a v Egyptě vyvinul v pozdním helénistickém období synkretismus (vyústil v pronikání orientálních náboženství do Evropy!).

Architektura od 2. poloviny 4. století až do konce 2. století př. Kr. se vyznačuje racionálním a intelektuálním experimentováním se škálou klasických typů (viz levý sloupec), oddělením uměleckého a užitkového aspektu a objevením interiéru jako tvůrčího úkolu. Cestou k prostorové a masové architektuře římského císařství (Praeneste, 26*) ztrácí článková architektura archaického a klasického období význam. Řím v průběhu své expanze loupí a kopíruje četná řecká a helénistická umělecká díla, dováží umělce a přebírá formy řeckého umění: „Země Řeků dobyta jest, dobývajíc drsného přemožitele“ (Horatius). Na počátku císařství (1. stol. po Kr.) je přechod helénistického stavitelství k římské architektuře dokončen.

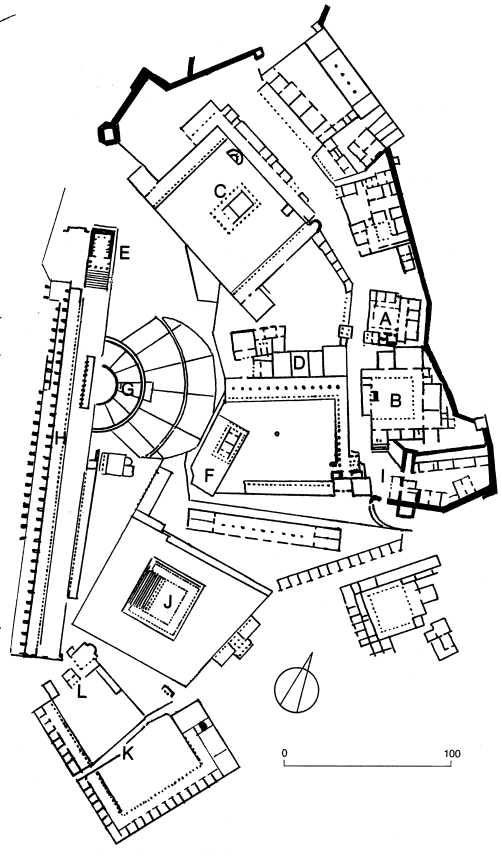
Helénistické stavební zásady jako axiálnost a symetrie, typ pódiového chrámu, několikapatrovost aj. římská architektura nejen přebírala, nýbrž také dále rozvíjela (tak např. motiv teras nebyl vytvářen jen geomorfologicky nebo pomocí kamenných pilířů, ale také podpůrnými konstrukcemi z valené nebo křížové klenby). Přestože helénistická města byla přestavěna, zkrášlena a rozšířena v duchu římského impéria (Efesos!), helénistické dědictví se v římských stavbách – především v Malé Asii – udržuje viditelně až do 2. století po Kr.

1) Pojem helénismus zavedl roku 1836 J. G. Droysen. Odvolával se přitom na 6. kapitolu novozákonních Skutků apoštolů: Při sporu v prvotní křesťanské obci stojí proti „Hebrejům“ „helénisté“, tedy Židé, kteří měli blízko k řecké kultuře (jako např. Pavel). U některých národů se pojem „helénismus“ neužívá tak striktně. Francouzské slovo hellénisme znamená „způsob vyjadřování podle pravidel řeckého stylu“, nebo „řecká kultura“ v nejširším slova smyslu, podobně jako anglické slovo hellenism, které označuje především životní ideál po vzoru řeckých kulturních hodnot. Ještě obecnější je italské slovo ellenismo ve významu „týkající se Řecka“ (podle Wolfganga Ortha).

1 Terasa (horní terasa): hrad, sklady, Trajánův chrám.
2 Terasa: okrsek chrámu Athény Polias s knihovnou.
3 Terasa: okrsek Diova oltáře.
4 Terasa: horní tržiště (agora).
5 Terasa: divadlo s Dionýsovým chrámem, vystavěno znovu za Hadriána nebo Caracally.

A Starý palác ve stylu řeckého domu se sloupovým ochozem (peristyl), Attalos I., 3. stol. př. Kr.
B Nový palác ve stejném stylu s dórskými sloupovými halami, Eumenés II. nebo Attalos II., 1. pol. 2. stol. př. Kr.
C Traianeum s Trajánovým a Hadriánovým chrámem, korintský peripteros, počátek stavby za Trajána, posvěcen Hadriánem roku 129 po Kr.
D Knihovna, Eumenés II.
E Dionýsův chrám, iónský prostylos, Eumenés II., 1. pol. 2. stol. př. Kr., za Hadriána roku 130 po Kr. nebo za Caracally kolem 215 po Kr. přestavěn.
F Chrám Athény Polias, dórský peripteros, kolem 320 př. Kr. za Barsiny, vdovy po Alexandru Velikém.
G Divadlo, Eumenés II., 1. pol. 2. stol. př. Kr.
H Divadelní terasa, 1. pol. 2. stol. př. Kr.
I Hradní brána, Eumenés II., zeď zčásti byzantská.
J Diův oltář, Eumenés II. a Attalos II., 166–156 př. Kr. (27*).
K Horní tržiště (agora) s dórskými sloupovými síněmi, Attalos II. (?), pol. 2. stol. př. Kr.
L Diův chrám, prostylos, iónské patky a kanelury, toskánské hlavice, dórské kladí, Attalos II., pol. 2. stol. př. Kr.

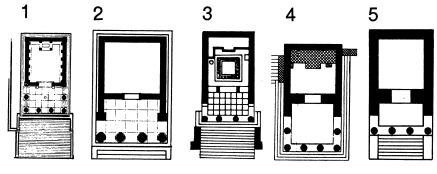

Pergamon, dispozice města. Jednotlivé části akropole (horního města) jsou seskupeny kruhovitě kolem divadla a jsou umístěny na různých stupňovitě uspořádaných terasách. Směrem ke svahu jsou podepřeny mohutnými opěrnými stěnami. Helénistická města jsou v římské éře dále rozšiřována a zkrášlována.
Vpravo: Chrámy typu prostylos z 2. stol. př. Kr. – Horní město: 1. E Dionýsův chrám, ión., 11,8 × 22,2 m. – 2. L Diův chrám, dór.-ión., 6,7 × 12,3 m. – Dolní město: 3 Héřin chrám, dór., 7 × 12 m. – 4 Asklepiův chrám, ión., 9 × 16 m. – 5 Hermův a Héraklův chrám, korint., 7 × 12 m.

Helénistické město na příkladu Pergamonu

Mezi třemi říšemi, v jejichž čele stáli diadochové – Makedonií, Sýrií a Egyptem – vzniklo po smrti Alexandra Velikého několik menších království. Jeden z generálů rozpuštěného Alexandrova generálního štábu Lýsimachos se s penězi z válečné pokladny stáhl do staré pevnosti v Pergamonu a rozšířil ji. Jeho nástupce Filetairos (281–262 př. Kr.) založil dynastii Attalovců. Její příslušníci ovládli okolní kraj, pokračovali v přestavbě pevnosti a v osídlování a v roce 261 př. Kr. se politicky osamostatnili. Za Attala I. Sótéra (241–197 př. Kr.) se Pergamon stal královstvím. Vládcové dalších tří generací povolávali ke svému dvoru básníky a vědce, vybudovali knihovnu o počtu 200 tisíc svazků a svitků a přetvořili Pergamon na vůdčí duchovní metropoli helénistického světa.
Attalos III. Filométór (138–133 př. Kr.) odkázal říši do ochranné moci Říma. Pergamon se stal správním střediskem provincie Asia.

V dispozici města Pergamon se odráží ideál helénistického architektonického programu, ve kterém se realizuje reprezentativní úloha, individualita a racionalita. Starší budovy stojí na opevněném návrší. Chrámy, oltáře, divadlo a stoa představují tradiční řecké typy budov, ale nové a pro helénistické město typické je jejich architektonické seskupení. Stavby jsou uspořádány na několika terasách do rozlehlých komplexů budov. Velký význam má postupující sekularizace helénistické architektury. V Pergamonu vznikají ve 2. stol. př. Kr. už jen malé helénistické chrámy typu prostylos (obr. dole). (Již monumentální Diův oltář z téhož století představoval spíše symbol vítězství nad Galaty než sakrální stavbu někdejšího významu.) Stále větší sociálně funkční význam pro město – polis – mají proto městské stavby, jako stoa, tržnice, brána do tržnice (Milétos, 344*), gymnázium, divadlo, knihovna, vodovod aj. Tato tendence připravuje půdu pro velké technické projekty římských architektů a inženýrů, kteří později o stavbách řecké klasiky prohlásí, že jsou sice „hodny velké úcty, ale bez užitku“.

Priene, raně helénistické divadlo, zač. na konci 4. stol. př. Kr., proskenion 2. stol. př. Kr., ve 2. stol. po Kr. přestavěno. P) proskenion = podporami tvořená hala s 3 dveřmi pro herce a 4 pinakes = zaměnitelné kulisy pro starší divadelní hry a nezbytným chórem v části O) orchestra. Dobové hry a komedie byly uváděny pravděpodobně na L) logeiu před (starší) dvoupatrovou skéne = jevištní budova s T) thyromaty = iluzionisticky malovanými kulisami, Pr) prohedria = řada sedadel s čestnými místy a D) Dionýsův oltář, Pa) parodoi = postranní vchody, K) koilon (cavea) = hlediště s (později 50) řadami sedadel (srov. řecké a římské divadlo 36*).

Pokračování ze strany 24

– zaklenutá pohřební komora: Makedonie, Canosa/Apulie,
– průčelí hrobů: Makedonie,
– peristylové hroby: Makedonie.

STAVEBNÍ PRVKY

Sloupové řády:
– Dórský ještě častý; přednost mají iónský a korintský (oba s plintou).
– Kanelování sloupů v některých případech nedokončeno (sloup pouze bosován), nebo ve spodní části dříku vynecháno.
– Směšování sloupových řádů u chrámových staveb (Epidauros, 20*) a u vícepatrových sloupořadí, např. stoa (343*), hierarchie řádů, tj. dolní patro většinou dórské, horní patro, příp. vnitřní sloupy v ozdobném iónském nebo korintském řádu.
– Vytváření architektury polosloupů.

Patrová stavba (vynalezl Sóstratos z Knidu, stavitel majáku na Faru u Alexandrie, 3. stol. př. Kr.): u haly, nádvoří, městské brány, průčelí hrobu, věžového hrobu, čela jeviště, obytného domu.

Vysoké kvádrové podezdívky (archaické vzory) pod chrámy, sloupovými halami, oltáři (27*), náhrobky (27*).

Klenba
– Valená klenba: hrob, divadlo, brána.
– Oblouk z klenáků: Priene, brána agory (tržiště)

Roztržený fronton: od 1. stol. př. Kr., Petra (27*), Pompeje, malířství 2. stylu.

Křivočaré tvary: tholos, apsida, oblouk, klenba, kupole, koncha, konkávní řazení sloupů, exedry u staveb nebo samostatně stojící.

Architektonické ornamenty mnohotvárné, hluboce zařízнuté (působení světla a stínu).
Posílení významu interiéru jako tvůrčího úkolu.

KOMPLEXNÍ STAVBA A STAVEBNÍ KOMPLEX
užší propojení částí komplexních staveb

Stavební komplexy, jejichž budovy nejsou opticky uspořádány autonomně, nýbrž hierarchicky, tj. podle svého významu.

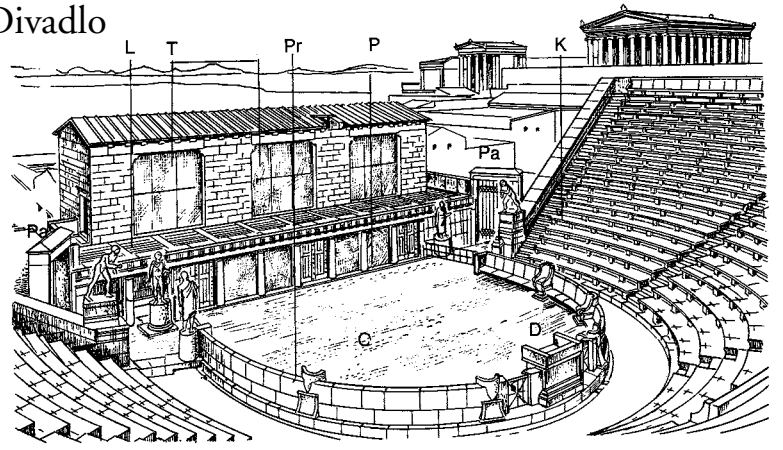
Vědomé uplatnění terasového motivu: Kos, Asklepieion, projekt kolem 300 př. Kr.; Didyma, kolem 300 př. Kr.*; Pergamon (25*); Palestrina, 1. stol. př. Kr., římsko-helénistické.

Osovost a symetrie v jednotlivém i skupinovém areálu.

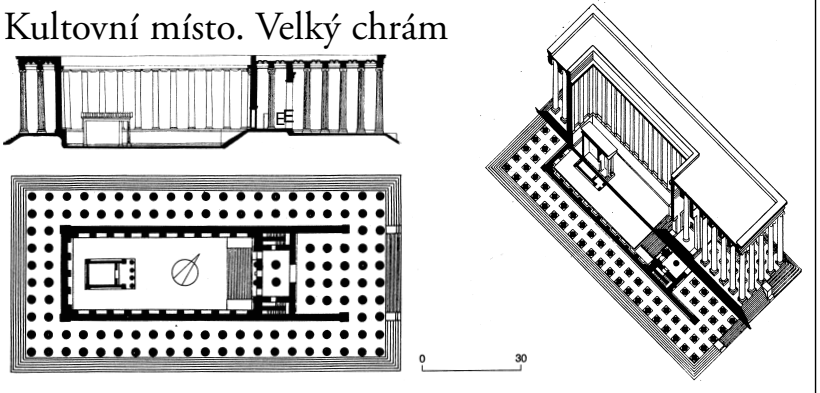
Seskupení sloupů do dlouhých řad jako ohraničení prostoru: Pergamon, Palestrina.

Monumentální venkovní schodiště: Kos, Palestrina.

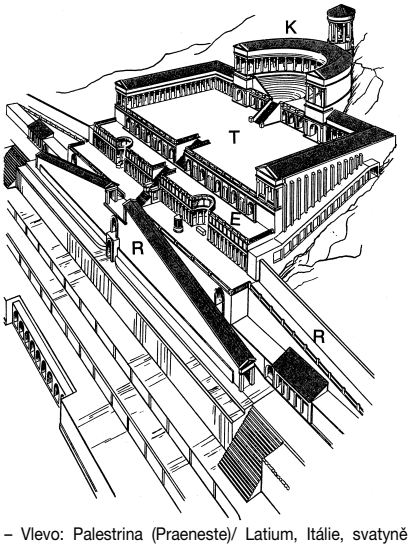
Divadlo

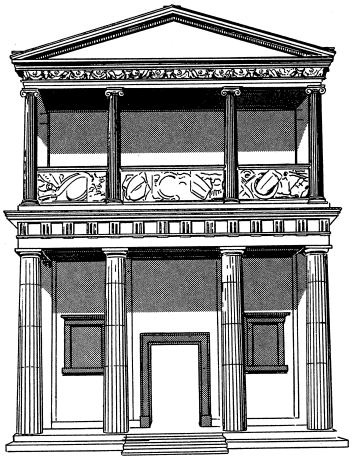

Kultovní místo. Velký chrám

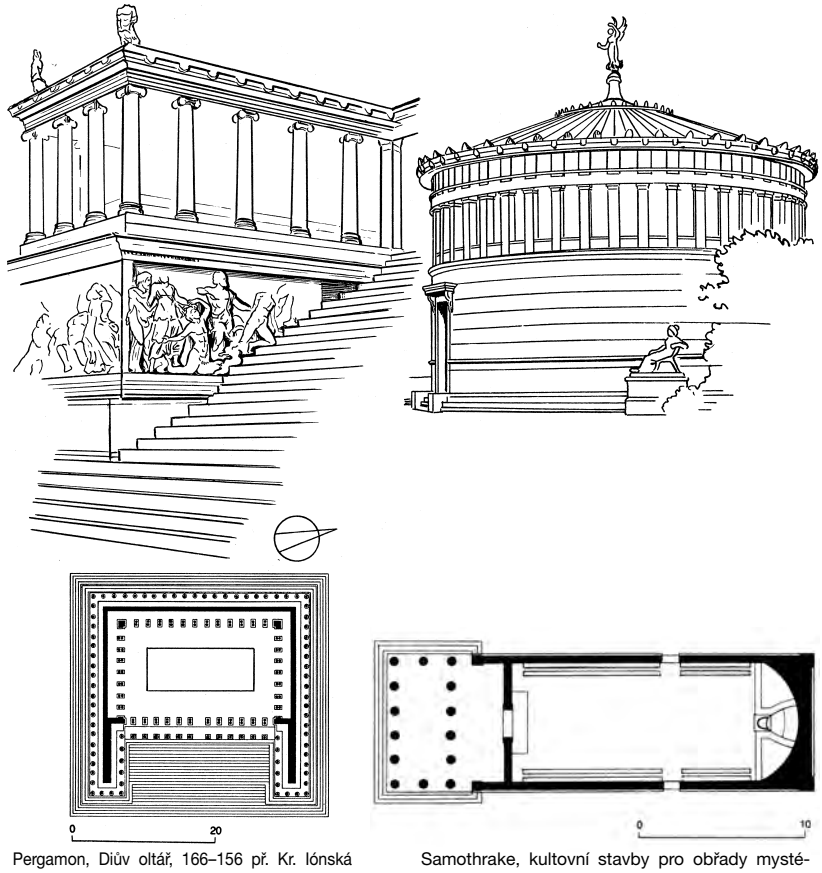

Didyma, mladší Apollonův chrám, kolem 300 př. Kr. – 4. stol. po Kr., Dafnis a Paiónios z Efesu. Věštírna. Iónský dipteros 10/21, 118 × 67 m, sloupy vysoké 19,7 m, sloupy a cella tvoří přísnou síť. V seku (sekos je v nápisech nazýván adyton) v hlouběji posazené hypetrální (z řeckého hypaitros = pod širým nebem, bez střechy) celle v podobě nádvoří je malý kultovní chrám (naiskos) nad posvátným pramenem, venkovní schodiště vedoucí do „síně dvou sloupů“, E brána zjevení pro kněze věštírny vyvýšená nad 3 jitra hlubokým, pětilodním pronaem, bez štítu.

Patrová stavba

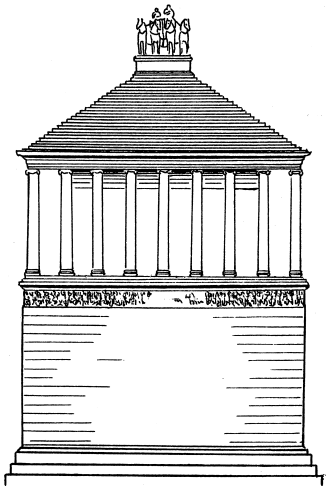
– Vlevo: Palestrina (Praeneste)/ Latium, Itálie, svatyně bohyně Fortuny Primigenie, 1. stol. př. Kr., losová věštírna s právem azylu. Přísná symetrie, venkovní schodiště a R rampy vedou přes E terasu s exedrami a horní T terasu obklopenou 3 sloupovými halami ke K kultovnímu divadlu s konkávní sloupovou halou, za ní kruhový chrám, slavná mozaika zobrazující Nil.
– Vpravo: Pergamon, propyleje Athénina chrámu, 1. pol. 2. stol. př. Kr., dvoupatrové, dole dórský, nahoře iónský řád.

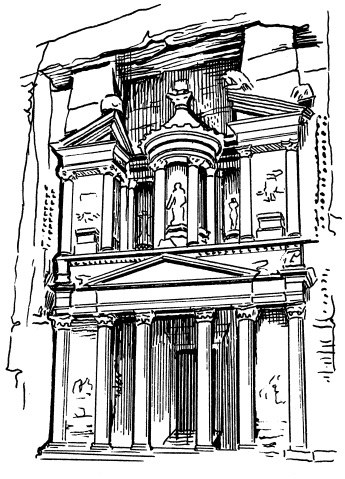

Pergamon, Diův oltář, 166–156 př. Kr. Iónská sloupová hala ve tvaru písmeme U na podnoži s venkovním schodištěm a peristylem, přechody z architektonické plastiky do architektury („barokní“): po schodech nahoru se vine had, jeden bojovník klečí na schodu.

Samothrake, kultovní stavby pro obřady mystérií. Nahoře: Arsinoeion, 289–281 př. Kr., průměr podnože se schodištěm 19 m, dřevěné kruhové lavice kolem oltářního stolu, obklopující zeď s galeriemi: zvnějšku dórské pilastry, uvnitř iónské polosloupy. – Dole: Hieron, 3. nebo 2. stol. př. Kr., síň s apsidou s dřevěným kazetovým stropem, kultovní ohniště, postranní mramorové lavice.

Halikarnassos/Kárie, předhelénistická hrobka pro satrapu Mausóla („mausóleion“), kolem 350 př. Kr. Podle Plinia: 33 × 39 m, výška 42 m.
Na podstavci s reliéfy iónská hala 9/11 s cellou, stupňovitá střecha se čtyřspřežím.

Petra/Zajordánsko, skalní hrob Chaznat al-fir'aun, doba kolem Kristova narození, do skály vytesané dvoupatrové helénisticko-barokní průčelí s roztrženým frontonem a kruhovým chrámkem uprostřed, 6 vnitřních prostor.

Oltář

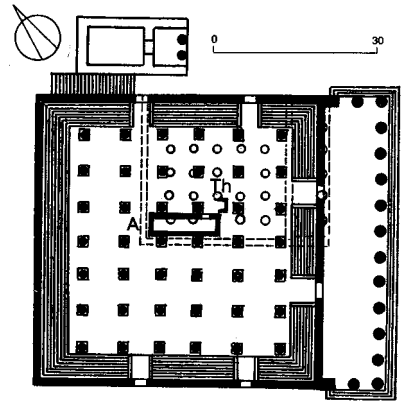
Oltář jako ústřední místo obětování se v závislosti na kultu a místních okolnostech vyvinul do různých tvarů, ale vždy tvoří nějaké vyvýšené místo. Řekové a Římané budovali oltáře na posvátných místech, která se nacházejí také na ulicích a náměstích, v hájích, u hrobů nebo na hranicích dobytého území. Zpravidla jsou otočeny směrem k východu. Příslušný chrám leží ve stejné ose, takže zobrazené božstvo shlíží při otevřených dveřích chrámu na oběť.

– Zápalný oltář (Olympia, slavnostní náměstí).
– Dórský oltář z jednoho kusu, složení: krepis, podesta, obětní stůl, ochranná zeď proti větru (Paestum, Athénin chrám).
– Od archaického období monumentální oltářní budovy (Samos, oltář Rhoikos; Efesos, oltář Artemidina chrámu; později Pergamon*: Tenos; Magnesia; Priene; Kos; Řím, Ara Pacis).

Náhrobek

Kultovní stavba pro obřady mystérií

Zatímco při chrámové bohoslužbě zůstával lid mimo budovu, museli mít účastníci obřadu mystérií místo uvnitř kultovní stavby. Rozvíjely se různé typy staveb (Samothrake*, Eleusis*).

Eleusis, telesterion (místo zasvěcení), síň pro obřady mystérií. Stav z doby římského císařství, po roce 170 po Kr., na základě Iktinova plánu, kolem 440 př. Kr., předcházející stavba kimonu nedokončena, A anakteron, Th trůn.
Čárkovaně: Peisistratovo telesterion, 6. stol. př. Kr.

Města založená v helénistickém období a helenizovaná města
Říše Alexandra Velikého
0 200 km
ČERNÉ MOŘE
STŘEDOZEMNÍ MOŘE
KRÉTA
KYPR
Nikomedeia
Prokonnessos
Kyzikos
Apameia
Prusias-Kios
Nikaia
Sestos
Lampsakos
Apollonia
Abydos
Daskyleion
Prusa
Ilion (Troja)
Poimanenon
Dorylaion
Alexandreia-Troas
Neandreia
Stratonikeia
Assos
Adramyttion
Attaleia
Pessinus
Thermai
Pergamon
Apollonia
Aizanoi
Lesbos
Mytilene
Pitane
Aigai
Nakrasa
Dokimeion
Gryneion
Thyateira
Kadoi
Kyme
Myrina
Apollonis
Fokaia
Hyrkanis
Synnada
Larissa
Magnesia
Smyrna
Sardeis
Hierapolis
Erythrai
Klazomenai
Filadelfia
Eumeneia
Blaundos
Apollonia
Philomeion
Antiochia-Pisid
Teos
Lebedos
Apollonia-Tripolis
Dionysopolis
Peltai
Klaros
Notion
Efesos
Nysa
Hierapolis
Seleukeia
Samos
Priene
Tralleis
Antiocheia
Laodikeia
Myces
Alinda
Alabanda
Afrodisias
Sagalassos
Milétos
Euromos
Labranda
Didyma
Lagina
Themisonion
Komana
Iasos
Mylasa
Stratonikeia
Olbasa
Selge
Keramos
Myndos
Halikarnassos
Termessos
Perge
Sillyon
Kaunos
Kos
Kalynda
Attaleia
Aspendos
Knidos
Kadyanda
Elmali
Side
Telmessos
Tlos
Olympos
Ialysos
Pinara
Faselis
Kameiros
Rodos
Xanthos
Limyra
Patara
Myra
Antifellos
Lindos
1 Herakleia
2 Seleukeia
Artaxata
Amastris
Ptolemonium
Farnakia
Eupatoria
Amaseia
Kieros
Nikomedia
Prusias-Kieros
Thessalonike
Lysimachia
Myrlea
Nikaia
Prusa
Troja
Alexandria Troas
Filoteria
Dakimeon
Filomelion
Pergamon
Demetrias
Lysias
Smyrna
Sardeis
Apollonia
Laodikea
Ptolemaïs-Lebedos
Filadelfia
Seleukia
Selge
Efesos
Priene
Seleukia
Apollonia
Aspendos
Magnesia
Antiochia
Ptolemais
Telmessos
Antiochia
Arsinoë
Patara
Sykion
Pafos
Ariaratheia
Mazaka
Tigranokerta
Demetrios
Eusebia
Tyana
Edessa
Antiochia
Apamea
Hieropolis
Europos
Karrhai
Antiochia (Nisibis)
Adana
Seleukia
Ichnai
Tarsos
Alexandria
Nikeforion
Antiochia-Mallos
Aleppo
Amfipolis
Dura-Europos
Lysias
Chalkis
Eufrat
Laodikea
Apamea
Palmyra
Larissa
Balanea
Epifania
Laodikea
Arethusa
Tripolis
Byblos
Chalkis
Sidon
Damašek
Arsinoë
Seleukia
Ptolemais
Seleukia-Abila
Apollonia
Berenika
Asdod
Rabath-Ammon
Askalon
Filadelfia
Rafia
Gaza
Marisa
Alexandria
Petra
Arsinoë
Nil
Ptolemais
Orvieto
Tarquinia
Roma
Praeneste
Anzio
Sperlonga
Herculaneum
Gnathia
Neapolis
Pompeje
Taras
Stabiae
Metapontion
Sybaris
Thurioi
Kroton
Mons erix
Palermo
Rhegion
Lokroi
Solunto
Centuripe
Leontinoi
Megara Hyblaea
Siracusa
Sabratha
Leptis Magna
Ptolemaïs
Arsinoë
Kyrene
Berenice
1 Skythopolis
2 Gadara
3 Samaria

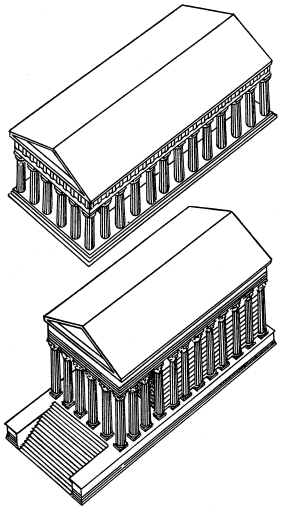

ARALSKÉ JEZERO
KASPICKÉ MOŘE
Alexandria Eschate
Kyropolis
Alexandria
Marakanda (Samarkand)
Baktra
Nautaka
Derbent
Aornos
Baktra (Zariaspra)
Aornos
Taxila
Bukefala
Nikaia
Alexandria Margiane (Merw)
Alexandria
Kabura
Indus
Alexandropolis
Susia
Alexandria (Ghasni)
Alexandria Ariorum
Alexandria Opiana
Zadrakarta
Hekatompylos
Alexandria Profthasia
Alexandria Arachoton (Kandahar)
Alexandria Sogdiana
Europos (Rhagai)
Apamea
Pattala
Alexandria (Arbela)
Epifania (Ekbatana)
Alexandria
Seleukia
Laodikea (Nihawend)
Heraklea
Kakala
Apollonia
Chala
Artemita
Apamea
Seleukia (Opis)
Susa (Seleukia)
Pura
Neapolis
Apamea
Tigris
Methone
Alexandria
Babylon
Orchoë (Uruk)
Apamea
Antiochia (Persepolis)
Harmozia
Alexandria-Antiochia (Charax)
Talmena
PERSKÝ ZÁLIV
ARABSKÉ MOŘE

Řím, Forum Romanum (rekonstrukce).

Římská antika

Etruské vzory
Adaptace řecké a maloasijské kultury

Srovnání řeckého a římského chrámového schématu. Nahoře: řecký → peripteros na trojstupňovém stylobatu, Atény, Hefaisteion, 5. stol. př. Kr. – Dole: římský → pseudoperipteros na soklu (podiu) s venkovním schodištěm v průčelí mezi postranními zídkami, Nîmes, Maison carrée, konec 1. stol. př. Kr.

Vznik římské architektury z etruských a řeckých vzorů je nepřehlédnutelný. První Jupiterův chrám na Kapitolu (33*) je postaven na etruských základech. Jeho orientace je určující pro všechny římské sakrální stavby. Kruhové stavby z doby císařství od Augustova mauzolea (stavba byla započata 28 př. Kr.) až po „Andělský hrad“, Hadriánovo mauzoleum (dokončeno 139 po Kr., obě 35*) navazují na etruskou tradici, a dokonce i Kapitolská vlčice je vlastně etruskou plastikou.

Počínaje rokem 200 př. Kr. začal Řím rozšiřovat své panství na Řecko a Malou Asii. Vítězové horlivě přejímali to, co jim nabízela řecká kultura: písmo (přes Etrusky nebo přímo od italských Řeků archaického období), božský panteon (od Řeků jsou převzati Herkules, Apollo, Aeskulap, Bona Dea, Sol, Luna). Loupili ve svatyních umělecká díla, dávali zhotovovat mramorové kopie řeckých plastik. Architekty chrámu Jupitera Statora a Junony Reginy z roku 146 př. Kr. (Hermodoros ze Salaminy) a dokonce také ještě Trajánova fora z roku 111 po Kr. a Pantheonu z let 120–125 po Kr. byli Řekové. Dvě poslední díla pocházejí od Apollodóra a jsou postavena v římském stylu.

V Římě nikdy nekopírovali žádný řecký chrám. Řecké sloupové řády byly sice modifikovaně převzaty (32*), Koloseum (36*) a jiné stavby člení v chronologické posloupnosti patra arkád. Stavitelé se však vždy podřizují římskému architektonickému myšlení, které se zaměřuje na praktické cíle, na reprezentativní funkci a na monumentalizaci historických událostí (Řím, reliéfy na oltáři Míru – Ara Pacis Augustae, 13 př. Kr., na Titově vítězném oblouku, po 81 po Kr., na Trajánově sloupu, 113 po. Kr.).

Za Augustovy vlády (31 př. Kr. – 14 po Kr.) vplynulo řecké a helénistické umění s konečnou platností do římského umění.

Řeckou architekturu charakterizoval tektonický princip harmonie stojících (nosných) a ležících (nesených) stavebních částí. Nejdůležitějším architektonickým prvkem byl sloup.

V římské architektuře dostala přednost zeď jako ohraničení prostoru. Rozdíl mezi řeckým způsobem stavby zaměřeným navenek a římským stavitelstvím soustředěným na interiér nejzřetelněji charakterizuje:
– protiklad řeckého kruhového chrámu, např. Parthenonu (10*) a římského Pantheonu (34*),
– typicky římská bazilika (42n.*, 348n.*), „která svými vnitřními kolonádami připomíná chrám obrácený dovnitř“ (Pevsner).

Funkce a dekorace stavebních prvků se od 1. stol. př. Kr. oddělují: sloup se stává často pouze dekorativním prostředkem (Řím, Forum Nervae, kolem 100 po Kr., 349, 28*);
– v podobě představeného polosloupu, což je helénistická novinka, se dělí se zdí o opěrnou funkci, jak je to zřetelně patrné u pseudoperipteru (Nîmes, Maison carrée, 33*);
– přednostně jsou využívány ozdobné sloupové řády (korintský a kompozitní řád), velmi bohaté ornamenty (kladí, sloupová patka, 32*);
– neušlechtilé lité zdivo na stěnách, klenbách, kupolích je obkládáno kamennými kvádry nebo mramorem nebo potaženo štukem.

Důležitými konstrukčními a reprezentativními prostředky jsou oblouk, klenba (oba prvky známy již od raně helénistického období), kupole (od 2. stol. př. Kr.), četné nové techniky zdění (→ zdivo*), symetrie a osovost, oba rysy v helénistické tradici, a orientovaná stavba, a to u mostů, → akvaduktů*, galerií (Řím, Trajánova tržnice, 347*), → triumfálních oblouků*, → term*, divadel a amfiteátrů (36*).
O profánních stavbách viz též 292n.*, 340*, 344nn.*, 393.

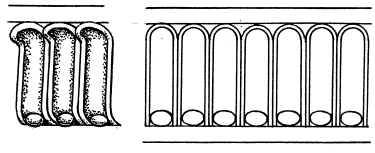
Římské architektonické principy

Římská vlnovka.

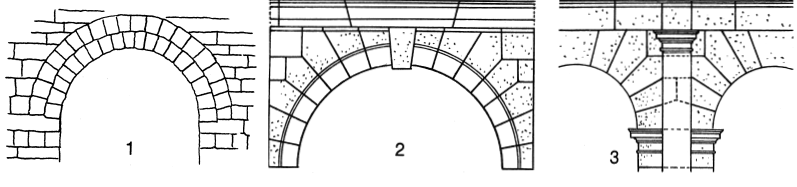
Bukraniový vlys.

Vlys s kanelurami, s ornamentem jazykovitých listů na geisonu v římsko-korintském řádu (srov. Höchst, 64*).

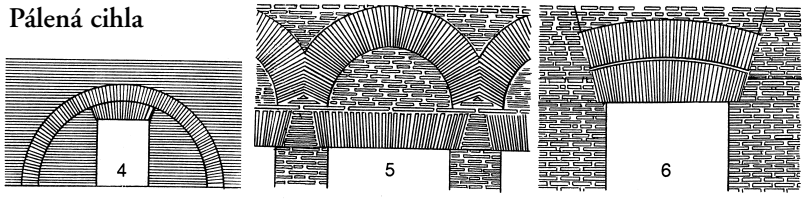
Obloukové konstrukce

Opracovaný kámen

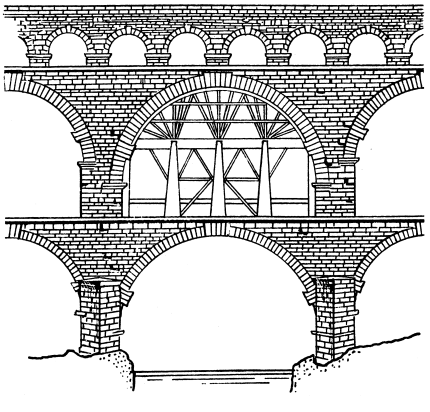

1 Ferentinum, etruský oblouk. Zdvojený půlkruhový oblouk z klenáků rozkládá tlak. – 2 Řím, vítězný oblouk Septimia Severa, 203 po Kr., zdůrazněný závěrečný klenák, klenáky provázány do vazby zdi. – 3 Řím, Koloseum, 70–80 po Kr., klenáky nad vyloženými profilovanými patkami, rozdělení polí pilastry (podle J. Durma).

Pálená cihla

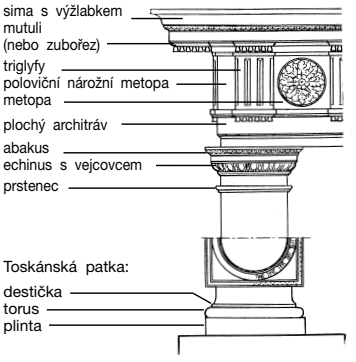

4 Řím, Koloseum, 70–80 po Kr., půlkruhový vylehčovací oblouk nad přímým překladem (přímým záklenkem). – 5, 6 Řím, Maxentiova bazilika, 306–312 po Kr. 5. Vylehčovací oblouk nad přímým záklenkem, 6 Přímý překlad pod segmentovým obloukem (podle J. Durma).

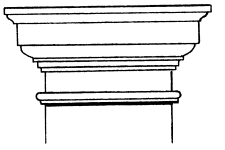
Nîmes, Pont-du-Gard, 1. stol. po Kr., prostřední část (v celku → akvadukt*), opracované kvádry bez malty, krakorce pro oporu skruží – ramenátů (pokus o rekonstrukci v prostředním patře) nebyly osekány.

Římsko-dórský a toskánský řád

Římsko-dórský řád modifikuje řecký dórský vzor
– doplněním sloupové patky a
– prstence pod echinem.
Podobný je toskánský = tuskánský = etruský řád:
– dřík sloupu často bez kanelur, ale s patkou,
– prstenec často s astragalem (perlovcem) a
– echinus s iónským kymatem (vejcovcem),
– nástavec abaku v podobě simy,
– architráv je plošší než v řeckém dórském řádu,
– nárožní triglyfy nad osou sloupu,
– metopy s rozetami, emblémy nebo bukranii (č. j. bukranion) = býčí lebky znázorňující obětovaná zvířata (31*),
– mutuli bývají nahrazeny zubořezem.

Toskánský řád. Albano, 1. stol. př. Kr.

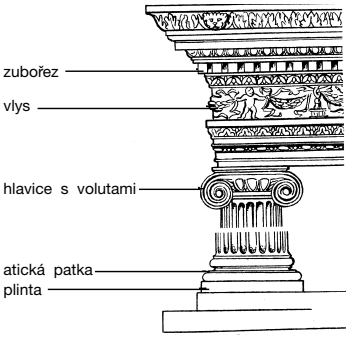
Toskánský = tuskánský řád, bez ozdob, bez kanelur, Řím.

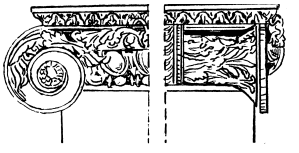
Římsko-dórský řád, bohatě zdobený, prstenec s astragalem, Řím.

Římsko-iónský řád

Hlavní odlišnosti od řeckého vzoru:
– kanalis mezi volutami není konkávní,
– plochý architráv,
– bohatší členění kladí,
– hojné používání ornamentů.

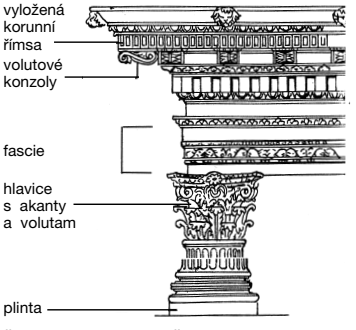

Římsko-iónský řád. Řím, tzv. chrám Fortuny virilis, 1. stol. př. Kr.

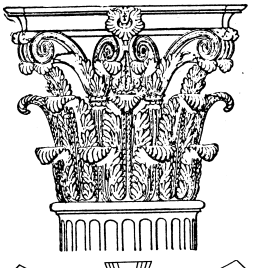
bohatě zdobená hlavice s volutami

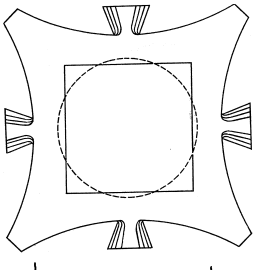
Římsko-korintský řád

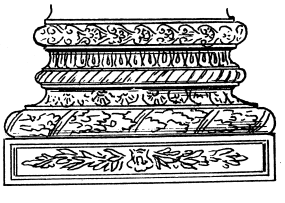
Byl vyvinut z řeckého vzoru v duchu římského sklonu k nádheře,
velmi bohatě zdoben a přednostně používán.
– Patka: napodobená podle atického nebo asijsko-iónského typu,
– dřík sloupu: kanelován jako u řecko-korintského řádu, ale také ve spodní třetině žlábků s výplněmi = hůlkami (píšťalami), nebo hladký, nebo s plastickými ornamenty,
– hlavice: kalathos = kalich z 2 × 8 ve 2 řadách nebo z 3 × 8 střídavě postavených → akantových listů,
– za nimi z listových puků (cauliculus, -i) do rohů a do každého vtaženého středu pohledové plochy vyrůstá 8 párů volut připomínajících úponky. Řecký typ: jen nárožní voluty, římský typ: všechny voluty nesou:
– abakus, pod nímž nebo v jeho středu vždy jeden květ,
– korunní římsa nesena konzolami ve tvaru volut, kazetový podhled římsy (→ rozeta*).

Římsko-korintský řád. Řím, chrám Kastora a Polluxe, rok 6 po Kr.

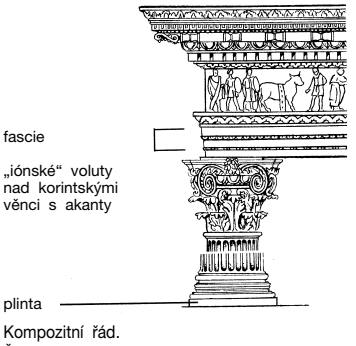

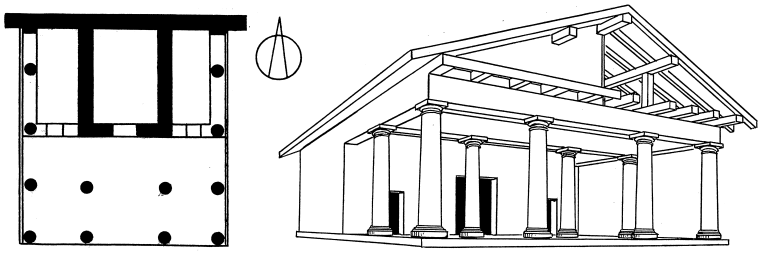
římsko-korintský sloup s bohatě zdobenou patkou

Kompozitní hlavice

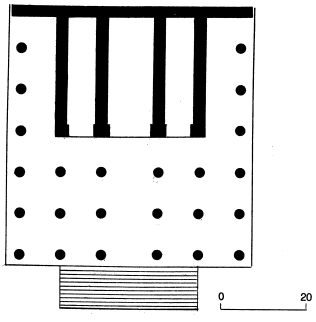
– Kalathos dvouřadý, kombinovaný se 4 páry volut iónského typu, které však většinou nepropojuje kanalis.
– Astragal (občas) a vejcovec pod echinem.

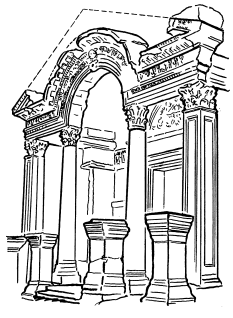

Kompozitní řád.
Řím, Titův oblouk, rok 81 po Kr.

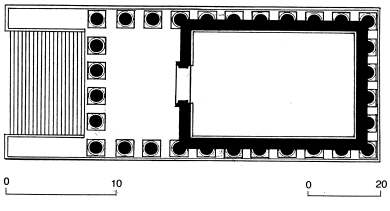
Etruský chrám, spekulativní rekonstrukce podle Vitruvia od Borrmanna a Wieganda. S pódiem nebo bez pódia, stavba dřevěná nebo kamenná, dřevěná střecha, proto široce rozestoupené sloupy v hluboké předsíni. Cella se 3 prostorami (analogicky ke kultu tří bohů) v zadní polovině chrámu, bez zadní síně, ale občas oddělená pokladnice. – Řecké vlivy prozrazuje zvláště „toskánský" sloup, avšak s plintou a prstencem, triglyfy, bohatá výzdoba střechy z terakoty (→ keramika*). – Vliv na Řím: zdůrazněné průčelí, pódium, toskánský řád (32*). Půdorys etruského chrámu Junony Curitis (Civita Castellana) je téměř identický s římským Jupiterovým chrámem*.

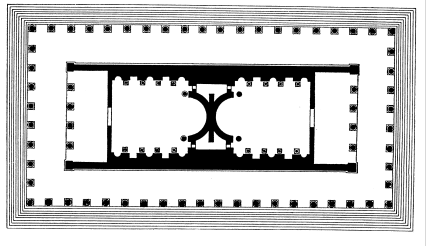

Řím, Jupiterův chrám na Kapitolu: S řeckými sloupy, ale podle etruského vzoru s venkovním schodištěm a pódiem, trojdílná cella pro Jupitera, Junonu a Minervu, dokončen 509 př. Kr., obnoven v 1. stol.

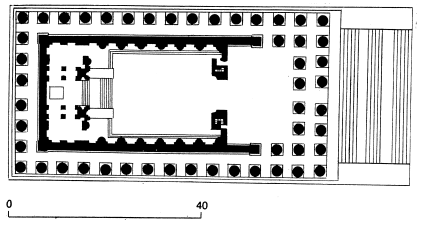

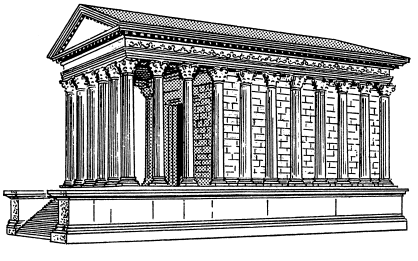
Efesos, Hadriánův chrám, 2. stol. po Kr., restaurován ve 4. stol., „syrský architráv" s obloukem uprostřed, významné reliéfy v předsíni, mj. křesťanská rodina císaře Theodosia vedle pohanské Artemidy!

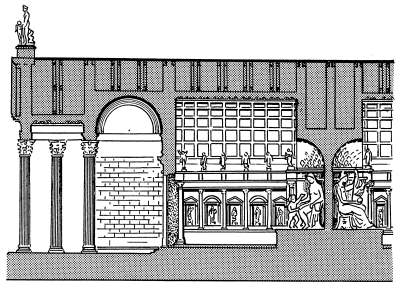

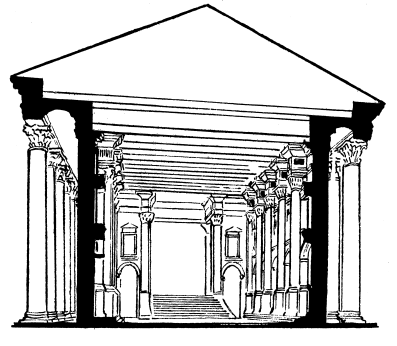
Vpravo: Řím, chrám Romy a Venuše, zač. za Hadriána 121 po Kr., po r. 138 dokončil Antonius Pius, pseudodipteros, cella rozdělena 2 apsidami. Dole: část řezu.

Nîmes/jižní Francie, tzv. Maison carrée, 19–13 př. Kr., zasvěcen Augustovým adoptivním synům Gaiovi a Luciovi. Klasicky korintský pseudoperipteros (6/11), tj. ochoz a sloupořadí kolem chrámu jsou zredukovány na polosloupy zapuštěné do zdí cely, předsíň má hloubku tří polí, pódium 31,8 × 14,9 m, výška 2,8 m, dvacetistupňové venkovní schodiště lemované postranními zídkami. Motiv polosloupu se objevuje poprvé kolem 480 př. Kr. na Diově chrámu v Agrigentu (řec. Akragas), 18*.

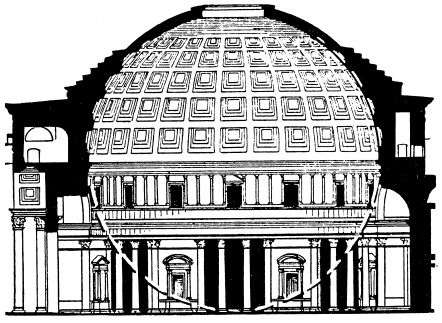
Baalbek, tzv. Bakchův chrám, 2. stol. Korintský peripteros s dvěma řadami sloupů v průčelí, v interiéru přízední sloupy pod otevřeným dřevěným krovem, vnitřní stěny členěny 2 patry se slepými okny.

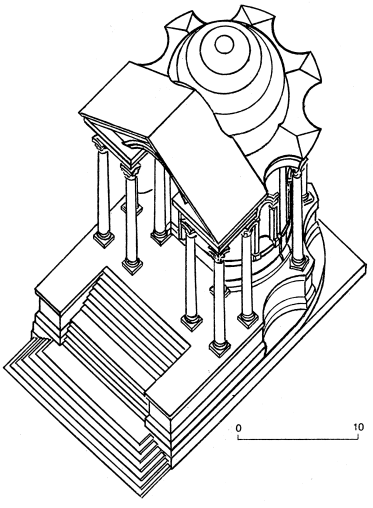
Obdélný chrám

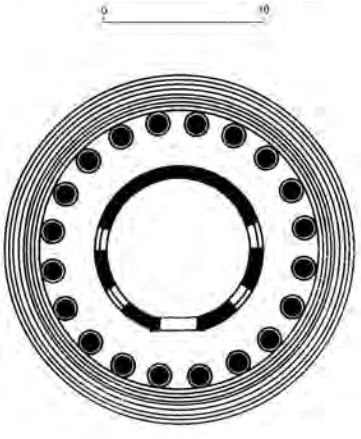
Pouze jediný chrám Římanů, a to chrám Romy a Venuše*, postavený za císaře Hadriána, odráží vnější podobu řecké neorientované stavby s kruhovou halou a několikastupňovým soklem kolem celé stavby. Avšak v interiéru na sebe – zcela neřecky – narážejí dvě apsidy svými zadními částmi. Ačkoliv jsou si Římané vědomi významu řecké architektury jako vzoru a její stopy lze najít i na římské půdě, přesto nikde v římském stavitelství nedochází ke kopírování řeckých vzorů. Za cellou chrámu není nikdy zadní síň odpovídající předsíni. Římský chrám je jednoznačně osově souměrný. Před chrámem stoupá venkovní schodiště lemované postranními zídkami, které vede na pódium se sloupovou předsíní. Za ní se nachází cella otevřená pouze směrem dopředu. Jen zřídka bývá obklopena ze všech stran sloupořadím (peripteros). Zpravidla jsou její stěny rozčleněny polosloupy (pseudoperipteros).
V interiéru je plochý strop nebo valená klenba, předsunuté sloupy nesou klenební pásy. Zadní strany chrámů jsou většinou bezvýznamné, protože nejsou pohledové (srov. 30*).

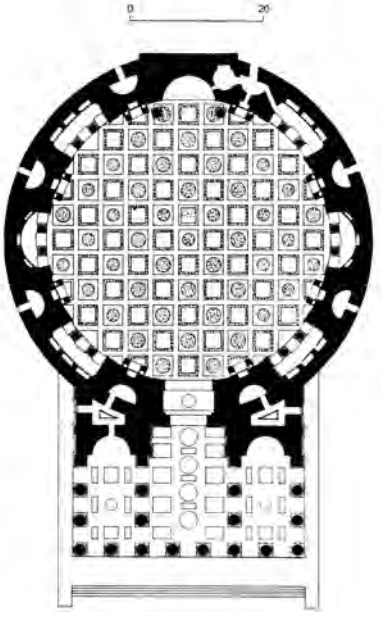
Kruhový chrám

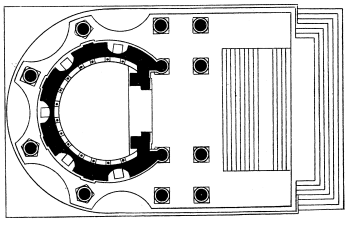
Také některé kruhové chrámy si v Římě zachovávají většinou zvláštní přístup po venkovním schodišti před portálem. Zpravidla jsou obklopeny sloupovým ochozem.

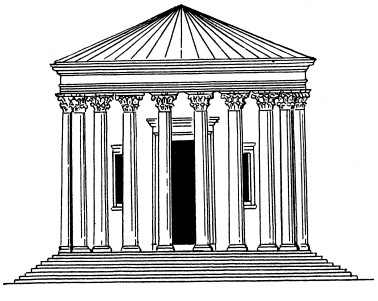

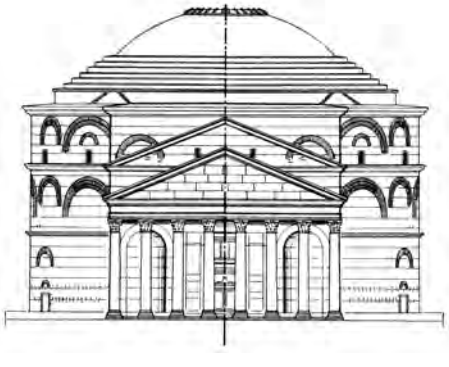

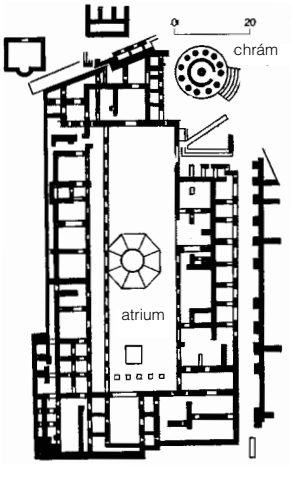

Baalbek/Sýrie, kruhový chrám, 250 po Kr. Pozdně římsky barokně rozevlátý, na vysokém pódiu za pravoúhlou předsíní, venkovní schodiště s postranními zídkami.

Řím, kruhový chrám u Tiberu, tzv. Vestin chrám, konec 2. stol. Cella obklopená 20 korintskými sloupy, hlavice nasazeny teprve později: jejich průměr neodpovídá průměru sloupových dříků.

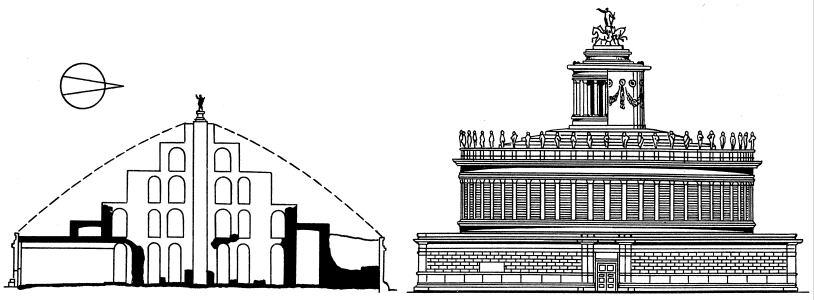

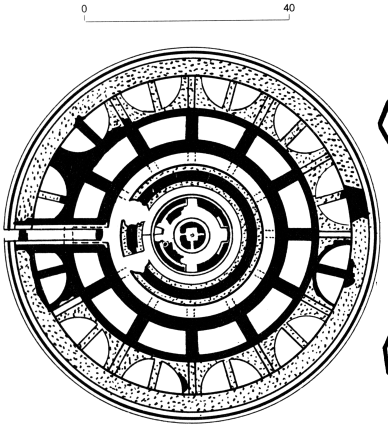

Vlevo: Řím, Pantheon, zač. 118 po Kr. za Hadriána. Interiér: Průměr = výška = 43,6 m. Jediným zdrojem světla je otvor v kupoli (průměr 9 m). Rafinovaná statika: četné vylehčovací oblouky ve zdivu a převýšená vnější zeď podpírají kupoli, která tvoří uvnitř přesnou polokouli. Dvouplášťová zděná válcová stavba.
Vpravo: Řím, dům a chrám vestálek na Foru Romanu, poslední obnova po požáru v roce 191 po Kr.

Pohřební stavby

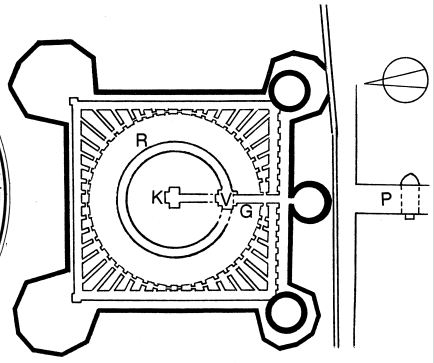
Pohřební stavby jsou různorodé budovy na kruhové nebo čtvercové podnoži. Zvláštností jsou podzemní Augustovo mauzoleum* a skalní hroby Nabatejců v Petře v Zajordánsku (27*). Kruhový tvar je etruského původu, ale zpravidla se nepohřbívalo v uzavíratelném podzemním systému komor jako v Etrurii, ale urna stála uprostřed kruhové stavby, k níž byl přístup z přízemí.

Řím, Hadriánovo mauzoleum (Andělský hrad), dokončeno 139 po Kr. Rekonstrukce s uzavřenou, resp. otevřenou válcovou nástavbou s Hadriánovým čtyřspřežím na vrcholu.

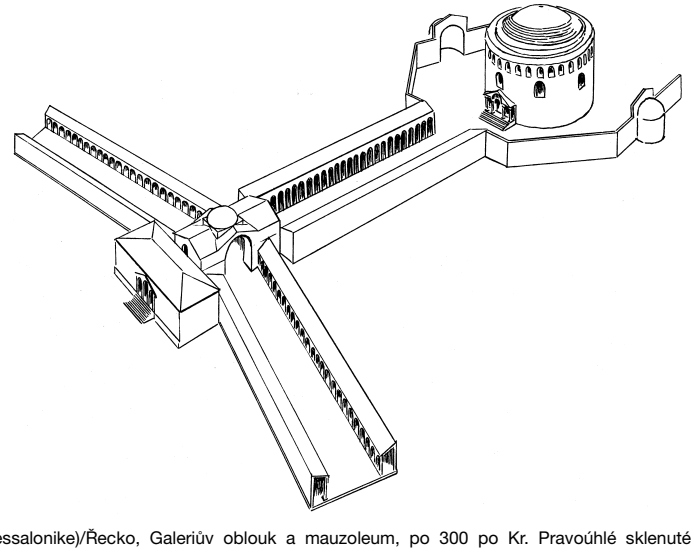

Řím, Augustovo mauzoleum, zač. 28 př. Kr. Válcovitě vyzděný tumulus ze soustředně odstupňovaných zdí pod kuželovitou mohylou.

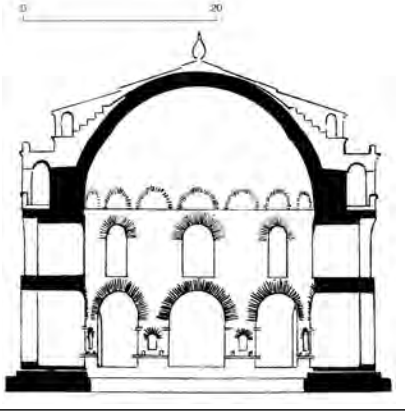

Řím, Hadriánovo mauzoleum, půdorys: P Pons aelius (Andělský most), G chodba, V vestibul, R kruhová chodba, K hrob.

St-Rémy/jižní Francie, kenotaf Juliů, konec 1. stol. př. Kr. Na podstavci bez pohřební komory, ozdobeném reliéfy, se zvedá čtyřsloupová nástavba (tetrapylon) a na ní monopteros s 10 sloupy.

Soluň (Thessalonike)/Řecko, Galeriův oblouk a mauzoleum, po 300 po Kr. Pravoúhlé sklenuté niky ve 2 patrech osamoceně stojící válcové stavby o průměru 6,3 m, kupole v dolní části plošší a v těchto místech (později) ozdobená mozaikami, v 5. stol. křesťansko-byzantský kostel. – Vpravo: Průřez mauzoleem.

Divadlo

Řecko

Rané období: dřevěná tribuna, později kotlina se svahem se stoupajícími sedadly (= theátron, koilon, lat. cavea). Hrací plocha (orchestra) ve tvaru lichoběžníku nebo půlkruhu s postranním chrámem a oltářem uprostřed nebo později po straně (thorikos*). Klasická forma se vyvinula od roku 420 v Aténách a rozšířila se po řeckém světě.

K divadlu v Epidauru*:

1 starší koilon se 12 segmenty (kerkides) dvacetidílného kruhu,
2 mladší koilon se segmenty čtyřicetidílného kruhu,
3 okružní ulička v hledišti (diazoma) a schodiště,
4 kruhová hrací plocha (orchestra),
5 iónská sloupová hala (proskenion) a
6 postranní rizality (paraskenia) před
7 dvoupatrovou jevištní budovou (skéne) s dveřmi pro výstupy herců,
8 postranní vchody (parodoi) pro diváky,
9 rampa na střechu nad sloupovou halou,
10 opěrná zeď.

Raně helénistické divadlo 26*

Řím

Zpočátku dřevěná budova s (půlkruhovým) hledištěm (cavea) nebo bez hlediště. 55–52 př. Kr. kamenná budova na Martově poli podle řeckého vzoru, o 40 let později Marcellovo divadlo (→ divadlo*) jako vzor pro celou říši: není již zasazeno do přírody, ale představuje samostatnou městskou budovu s vyzděnými řadami sedadel, která jsou přístupná po schodišti z četných vchodů ve vnější zdi. Vedle toho také ještě existují – často přestavěná řecká – divadla v přírodním svahu.

K Vitruviově schématu*:

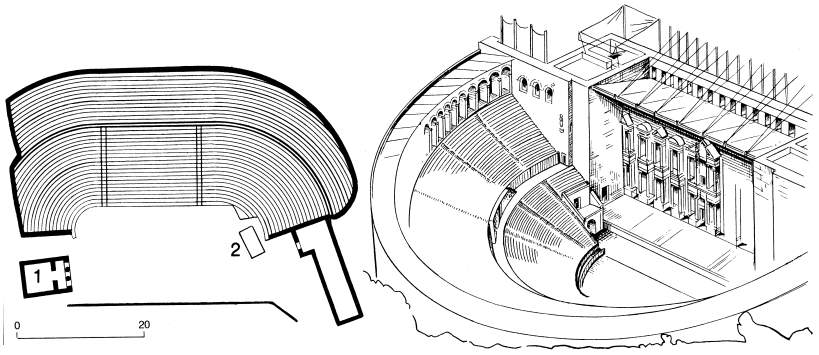
1 segmenty cavey, která tvoří přesný obezděný půlkruh,
2 schodiště,
3 ulička v hledišti (praecinct),
4 horní sloupová hala jako přístupová cesta do hlediště a zároveň jako vertikální zatížení posilující opěrnou funkci vnější zdi,
5 půlkruhová orchestra (s čestnými místy, nikoli jako jevištní plocha), vepsaný poloviční dvanáctiúhelník přesně určuje směr 5 výstupů po schodech ke
6 dveřím,
7 jevištní stěny (scenae frons) s pohledovou architekturou za
8 jevištěm (proscenium) s postranními
9 otáčivými kulisami (periakty).

Stožáry s napínacími lany nesly plachtu proti slunci, příp. jako zvukovou clonu nad jevištěm (Aspendos*).

Amfiteátr

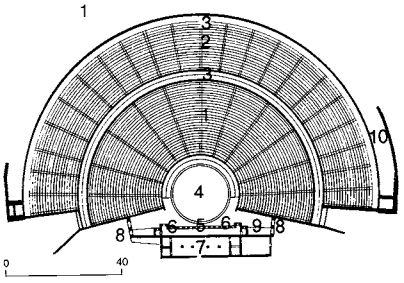
viz též → divadlo*

Řecko **Řím**

Thorikos, Attika, 1 Apollonův chrám, 2 oltář.

Aspendos, 2. stol. po Kr.

Epidauros, 3. stol. př. Kr.

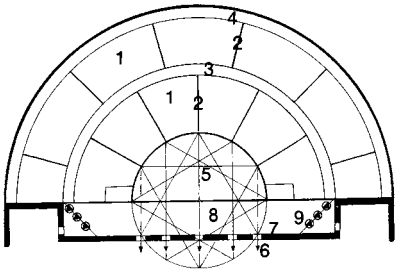
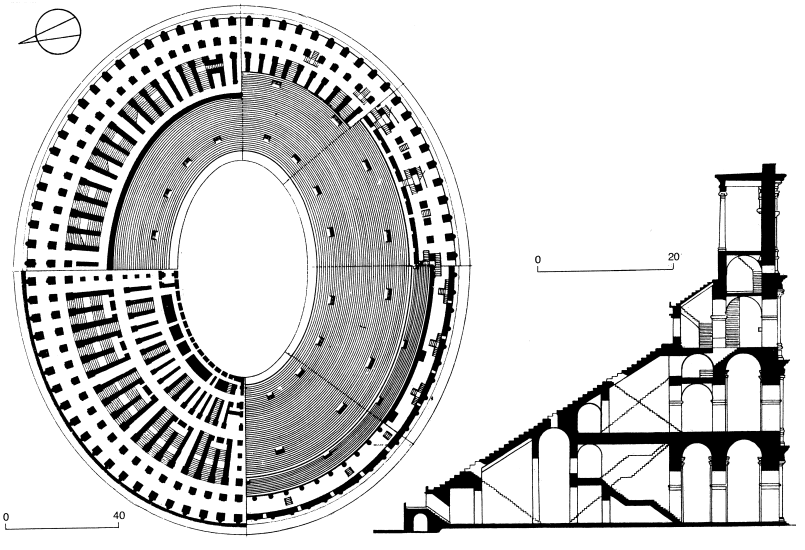
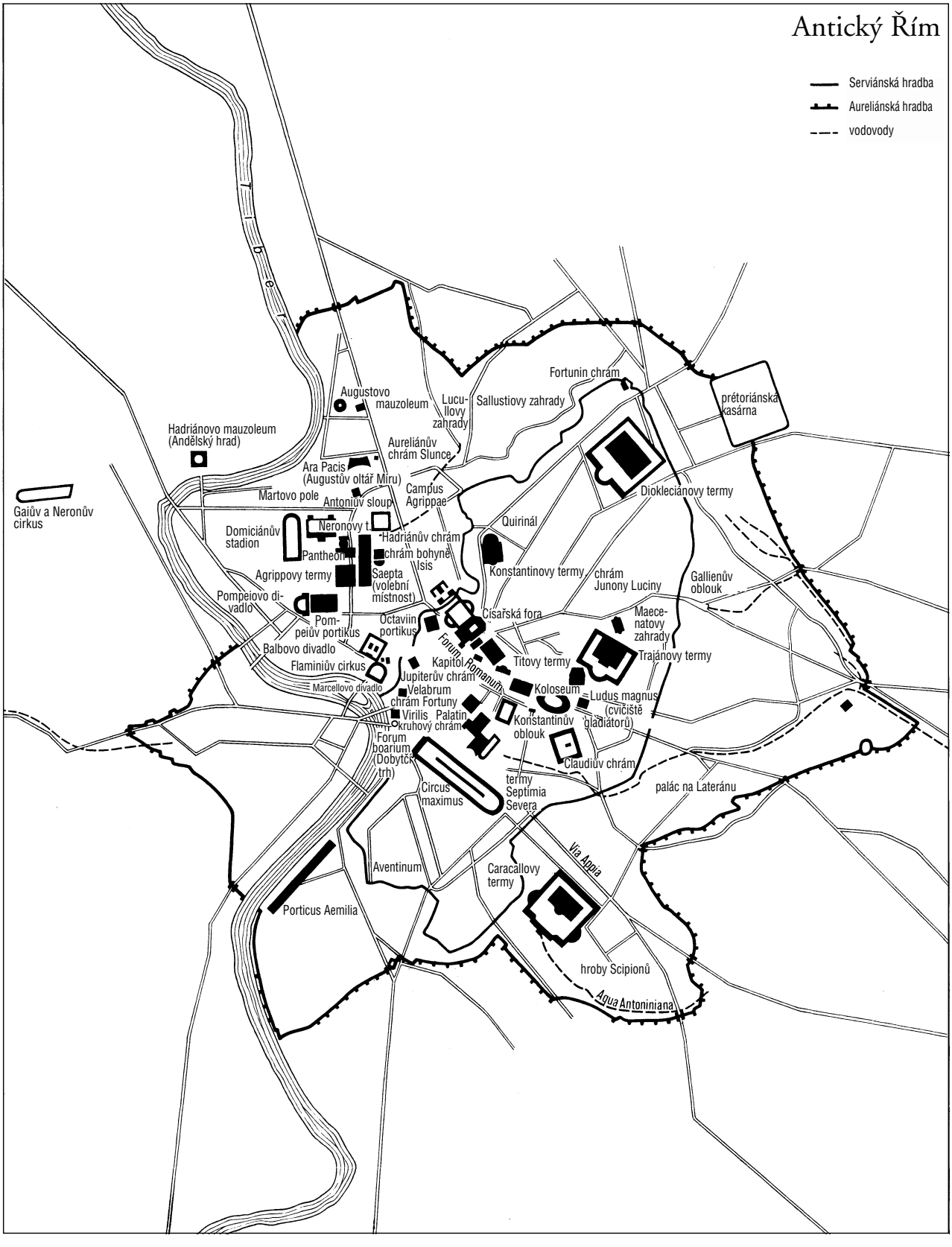

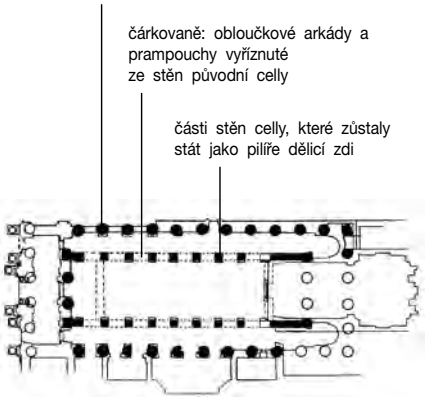

Schéma podle Vitruvia.

Řím, flaviovský amfiteátr (Koloseum), 70–80 po Kr., eliptická aréna pro zápasy gladiátorů, 187 × 155 m, výška 51 m. Vzor pro všechny pozdější arény (Verona, Pozzuoli, Arles, Nîmes, El-Džem atd.). Pod hrací plochou chodby, schodiště, klece, výtahy a zbrojnice pro organizaci her. Pod caveou 7 kruhů pilířových arkád s klenbami, zčásti několikapatrových, 80 radiálních zdí spojených klenbami jako opěra proti posuvu řad sedadel, systém schodišť umožňující divákům rychle opustit arénu. Pilíře spodních 3 vnějších arkád mají (zdola nahoru) znaky dórského, iónského a korintského sloupového řádu.

Antický Řím

Serviánská hradba
Aureliánská hradba
vodovody
Tiber
Augustovo mauzoleum
Lucullovy zahrady
Sallustiovy zahrady
Fortunin chrám
prétoriánská kasárna
Hadriánovo mauzoleum (Andělský hrad)
Aureliánův chrám Slunce
Ara Pacis (Augustův oltář Míru)
Gaiův a Neronův cirkus
Martovo pole
Antoniův sloup
Campus Agrippae
Diokleciánovy termy
Quirinál
Domiciánův stadion
Neronovy t.
Hadriánův chrám
Pantheon
chrám bohyně Isis
Konstantinovy termy
chrám Junony Luciny
Gallienův oblouk
Agrippovy termy
Saepta (volební místnost)
Pompeiovo divadlo
Pom-peiův portikus
Octaviin portikus
Forum Romanum
Císařská fora
Maece-natovy zahrady
Balbovo divadlo
Flaminiův cirkus
Kapitol
Titovy termy
Trajánovy termy
Jupiterův chrám
Marcellovo divadlo
Velabrum
chrám Fortuny
Koloseum
Ludus magnus (cvičiště gladiátorů)
Virilis
Palatin
kruhový chrám
Konstantinův oblouk
Forum boarium (Dobytčí trh)
Claudiův chrám
termy Septimia Severa
Circus maximus
palác na Lateránu
Via Appia
Aventinum
Caracallovy termy
Porticus Aemilia
hroby Scipionů
Agua Antoniniana

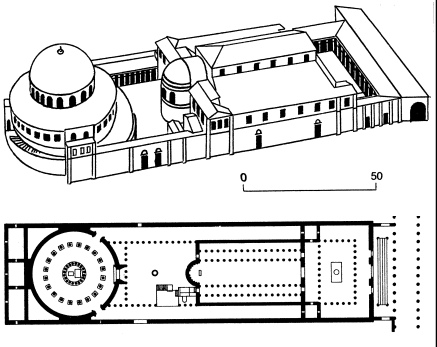

Vícelodní křesťanská sakrální stavba – přestavěný peripteros.
Syrakusy/Sicílie, dóm, 1728. Přestavba Athénina chrámu, 7. stol. př. Kr., na křesťanskou baziliku „prostřídáním“ zavřených a otevřených stěn.

Ravenna, S. Apollinare Nuovo, kolem roku 500.

Rané křesťanství a byzantská architektura

Jeruzalém, chrám Božího hrobu, zač. roku 326, Konstantin. Tato kruhová stavba zůstává vedle konstantinovského oktogonu chrámu Božího narození v Betlémě (43*) až do vrcholného středověku vzorem pro četné centrální stavby. – Zleva doprava: rotunda Božího hrobu s dvoupatrovým ochozem a trojpatrovou centrální stavbou s kupolí, nádvoří se sloupovou galerií, pětilodní bazilika, atrium.

Rozpad obrovské Říše římské mohl být ve 3. století zastaven jen pomocí vojsk podmaněných národů. Moc a právní požadavky se proto stále více přesouvaly do provincií. Caracalla musel roku 212 po Kr. zaručit všem svobodným obyvatelům říše občanské právo, Severus Alexander musel udělit pohraničním vojenským jednotkám dědičná léna. Dokonce ani nejvýznamnější císaři 2. a 3. století nepocházeli již z Říma, nýbrž z provincií (Traján, Hadrián, Antoninus Pius, Dioklecián). Synkreticky a zároveň rozkladně působila také nová náboženství, která do Říma pozvolna pronikala rovněž z provincií. V masách chudého obyvatelstva mělo úspěch zvláště křesťanství. Za vlády Diokleciánovy (285–313) zvládaly komplikovaný správní aparát impéria už jen čtyři současně vládnoucí císaři (tetrarchové). Pozice Říma jako hlavního města byla stále více znehodnocována. Konstantin (306–337, od 324 jako jediný vládce), přeložil roku 330 hlavní město do mnohem výhodněji položené Byzance (kterou nazval Konstantinopolis nebo Secunda Roma, od 5. století nese také jméno Roma nova). Ediktem milánským z roku 313 zaručil Konstantin svobodu všem náboženským vyznáním. Křesťanství, které bylo ještě za Diokleciána krvavě pronásledováno, dal Konstantin záhy přednost a vybavil je státními úkoly a právy. Císař však také zasahoval do jeho dogmatických otázek, např. na koncilu v Nicaeji roku 325 se postavil proti arianismu a Athanasiovo učení vyhlásil spolu s koncilem za pravověrné (ortodoxní) vyznání víry. Řím jako hlavní město sice musel ustoupit Konstantinopoli, ale vedle Palestiny, Trevíru a dalších míst zažívá bohatou podporu výstavby sakrální architektury.

Řím: *podélné stavby*: bazilika na Lateránu (dnes S. Giovanni in Laterano), pětilodní, archivolty, příčná loď, apsida, 130 m dlouhá; kostel sv. Apoštolů (dnes jednolodní kostel S. Sebastiano), pilířová bazilika, trojlodní, bez příčné lodi; bazilika Hierusalem in Sessoriano (dnes S. Croce in Gerusalemme); bazilika sv. Petra ve Vatikánu („starý Sv. Petr*); *centrální stavby:* baptisterium S. Giovanni in Fonte na Lateránu, dvoupatrové sloupoví na půdorysu oktogonu kolem nejstarší křtitelnice; S. Constanza (46*)
Konstantinopol: první chrám Hagia Sofia, zač. 326.
Palestina: Betlém, chrám Božího narození (43*); Jeruzalém, chrám Božího hrobu (38*).
Trevír: dvojitá bazilika, po 324, na půdorysu čtverce 105 × 135 m (110*); Aula nebo Trůnní sál, tzv. bazilika, teprve od 1856 evangelický kostel, hala 73 × 28,5 m, výška 33 m.

Rysy konstantinovských bazilik:
– osové řazení prostorů: atrium – nartex – 3 až 5 lodí – presbyterium,
– vývoj půdorysu ve tvaru písmene T (symbolika lodi a kříže),
– odklon od klenby, plochý strop s kazetováním nebo otevřený krov, čímž se posiluje orientace chrámu,
– architráv nebo archivolty nad sloupy střední lodi,
– zdi většinou méně stabilní z cihel, tufu, zřídka z kvádrů,
– spolia (= znovu použité části dřívějších staveb) z antických budov: sloupy a hlavice, podle potřeby zkráceny nebo prodlouženy, také kladí nad sloupy, později primitivnější napodobeniny antických vzorů nebo zdeformované tvary podle korintského vzoru, sloupy často bez entaze,
– malá okna, většinou nezasklená, se zavěšenou látkou nebo s tenkými, prolamovanými tabulkami z alabastru nebo mramoru = transeny (40*).

Konstantinovi epigoni (337–379) podporují kultem relikvií budování stále přepychovějších svatyní ve městech a zřizování memorií na hřbitovech mimo města. Poustevník Antonín (251–356) stojí na počátku dějin mnišství.

Milán: S. Lorenzo Maggiore (45*), **Řím**: S. Clemente (43*),
Konstantinopol: první chrám Hagia Sofia, vysvěcen 360.

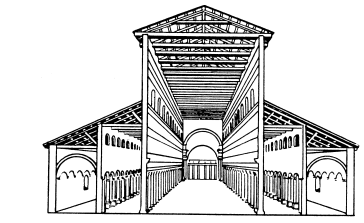
Theodosius I. Veliký (379–395) prohlásil křesťanství za státní náboženství, zakázal pohanské kulty a ovlivnil rozkvět křesťanského umění („theodosijská renesance“). Je posledním vládcem celé říše. V roce 395 došlo k definitivnímu rozdělení impéria mezi Theodosiovy syny: Honorius získal nezdravou západořímskou část, jíž bylo souzeno zanedlouho podlehnout nájezdům Germánů, Arcadius převzal stále samostatnější Východořímskou čili byzantskou říši (viz mapa s. 52/53).

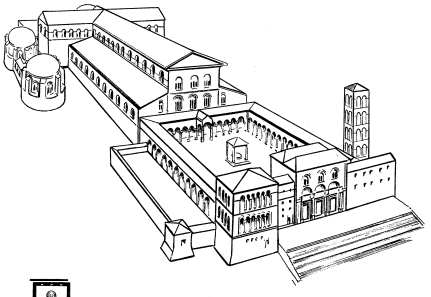
Řím: S. Paolo fuori le mura*, **Milán**: S. Aquilino, konec 4. stol., **Chiusi**: bazilika, kolem 400, **Spoleto**: S. Salvatore, konec 4. stol. (8. stol.), křížově sklenuté presbyterium.

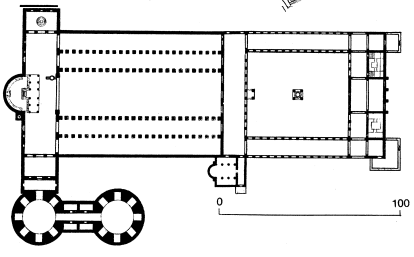
5. století. Zhroucením říšských hranic v roce 404 začal rozpad Západořímské říše. Přesto vznikly v 5. století významné chrámy:

podélné stavby: Titulus Aemilianae (dnes SS. Quatro Coronati), 401–407; Titulus Sabinae (S. Sabina), 422–432; Titulus Apostolorum seu Eudoxiae (S. Pietro in Vincoli), 432–440; S. Ma riae Maior (S. Maria Maggiore), 430–440; *centrální stavby*: rozšíření baptisteria S. Giovanni in Fonte na Lateránu, 432–440; S. Stephani sul Celio (S. Stefano Rotondo, 45*).

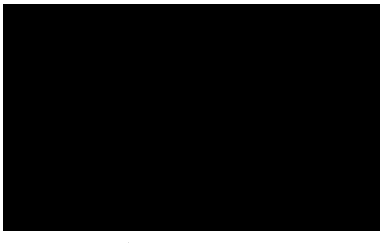
Západořímští císaři vládli od počátku stěhování národů střídavě v různých rezidencích. Roku 402 přeložil Honorius své sídlo z ohroženého Milána do **Ravenny** chráněné bažinami. Unikl tak vizigótskému Alarichovi, který roku 410 vyplenil Řím a jehož nástupce Athaulf se stáhl brzy nato do Galie (Tolosánská říše, hlavní město Toulouse). V Ravenně se zvláštním způsobem odráží politická a umělecká ambivalence období stěhování národů (srov. 44*).

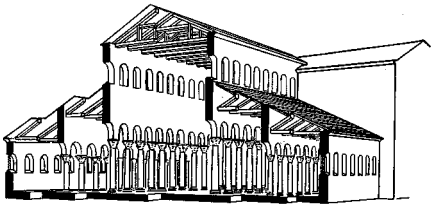

Řím, starý Sv. Petr, vysvěcen 326. Postaven na Konstantinův příkaz jako největší křesťanský kostel na místě dnešního chrámu sv. Petra, orientace k západu později napodobena ve Fuldě, Mohuči a jinde, 92 sloupů ve střední lodi = římská spolia, dělicí zeď ohraničující střední loď s architrávem, dělicí zdi mezi bočními loděmi s arkádami. Půdorys kříže převzat později v celém západoevropském prostoru, roku 1506 chrám stržen.

Řím, San Paolo fuori le mura, pětilodní bazilika s archivolty. Zač. za císaře Konstantina, od roku 386 rozšiřována, znovu vybudována po požáru v roce 1823 podle dřívější podoby, ale pozměněna kazetovým stropem a četnými detaily, např. žula místo kanelovaných mramorových sloupů.
Přesto tato pokonstantinovská stavba uchovává – jako jediná v Římě – představu o Konstantinových bazilikách na Lateránu a ve Vatikánu.

Ve všech částech říše se přednostně uplatňuje bazilikální podélná stavba. Avšak v dalším období vznikají převážně v místech podléhajících byzantskému vlivu centrální stavby na křížovém půdorysu s centrální kupolí. Ještě dlouhou dobu zůstala zachována křesťanská kulturní jednota, přestože umění Východořímské říše a oblastí pod jejím vlivem (Ravenna, 44n.*) nabývalo stále samostatnějších, totiž byzantských rysů.

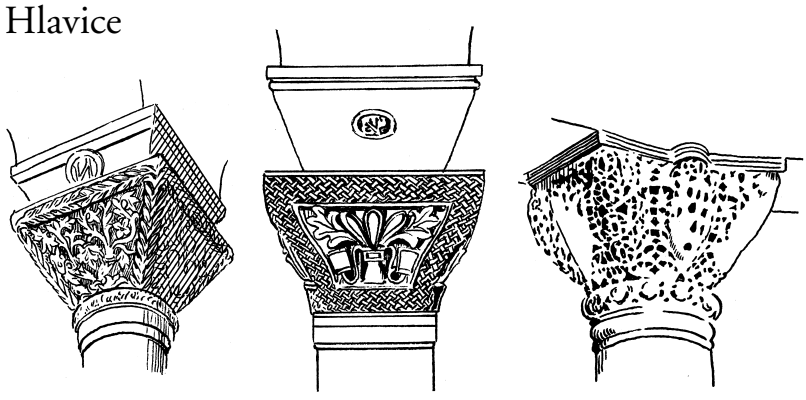
Soluň (= Thessalonike): Demetriova bazilika, zač. 412, 634 rozšířena na pětilodní, empory, příčná loď (44*); bazilika sv. Jiří, centrální stavba, **Sýrie**: Kalb Luzeh, trojlodní pilířová bazilika, dvojvěžové průčelí; Turmanin (49*); El Kalat Siman, konec 5. stol., kolem centrálního oktogonu seskupeny 4 trojlodní baziliky (44*, 49*), **Sýrie** (Eufrat): Kodža Kalessi, kolem 500, kupolová bazilika s emporami, **Egypt** (Libyjská poušť): Menapolis, osová skupina sestávající z baptisteria (centrální stavba) a 2 bazilik.

6. století je výlučně spjato se jménem **Justiniána I. Velikého**, který v letech 527–565 vládl ve Východořímské říši. S mimořádnou energií vyhnal Ostrogóty z Itálie, rozdrtil Vandaly v severní Africe a téměř úplně obnovil starou jednotu říše (kromě Británie, Galie a vizigótského Španělska, srov. 57 a mapy 52n.). Jím založené stavby jsou považovány za „poslední vyvrcholení raně křesťanského stavitelství a zároveň jako živná půda stavitelství byzantského“ (Pevsner).

Konstantinopol: chrám sv. Sergia a Bakcha (45*); chrám sv. Apoštolů (47*); Hagia Sofia (47*); Hagia Eirene, zač. 532, kupolová bazilika s emporami, **Řecko**: Filippy, bazilika (před 540); **Malá Asie**: Efesos, bazilika sv. Jana Evangelisty (47*); chrám Bohorodičky, **Itálie**: Grado, dóm, baptisterium a kostel S. Maria delle Grazie; Řím, S. Lorenzo fuori le mura, emporová bazilika, **Istrie**: Poreč, bazilika zal. Eufrasiem, **Sýrie**: srov. 49*, **Palestina**, **Egypt**, **severní Afrika**: srov. 49; **Galie**: Vienne, merovejská bazilika (56*).

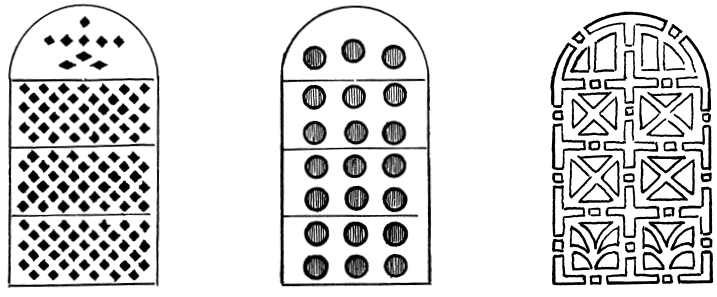
V 7. **století** dobyli Egypt, Sýrii a severní Mezopotámii Arabové (v letech 640–650). Byzantská říše se zmenšila na polovinu, soustředila se kolem řeckých zemí a byla helenizována. Římsko-latinské a kdysi silné vlivy semitské byly potlačeny. Konstantinopol zchudl a jeho 500 kostelů a 300 klášterů se rozpadlo, 12 z nich se zachovalo jako mešity (srov. 84) → byzantské umění.

Hlavice

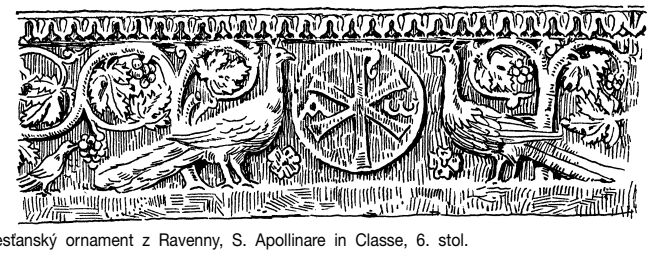
Byzantsko-raně křesťanské košové hlavice. Vlevo a uprostřed: s náběžníkem, Ravenna, 6. stol. Vpravo: Konstantinopol, chrám sv. Sergia a Bakcha, 6. stol.

Okna

Transeny: okenní tabulky z tence vybroušeného, prolamovaného (prořezávaného) alabastru nebo mramoru. Vlevo a uprostřed: Řím. Vpravo: Grado/Istrie.

Ornament

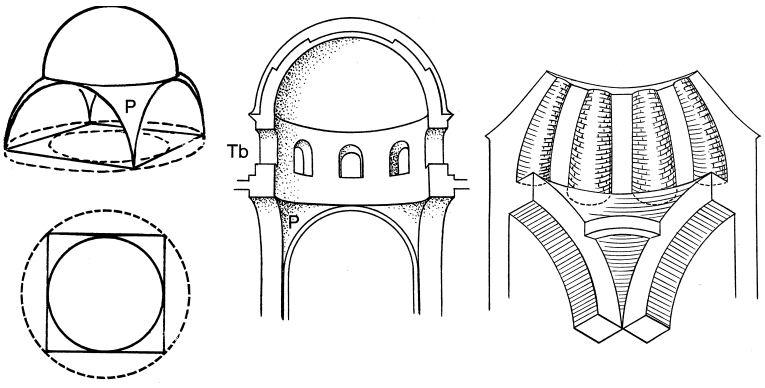

Raně křesťanský ornament z Ravenny, S. Apollinare in Classe, 6. stol.

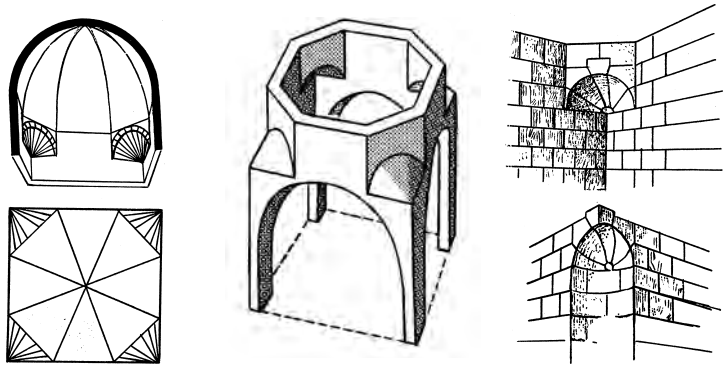
Byzantský ornament z Konstantinopole, Hagia Sofia.

Kupole na pendentivech
→ kupole*

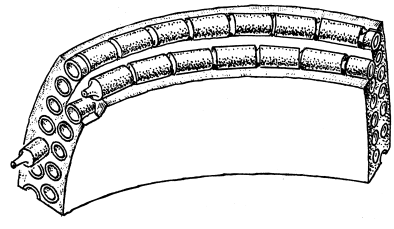

Kupole na pendentivech. Přechod ze čtyřúhelníkového půdorysu ke kruhovému půdorysu kupole zprostředkovávají sférické trojúhelníky = P pendentivy. Uprostřed: Kupole na pendentivech s Tb tamburem (bubnem). – Vpravo: s výztuhami v podobě oblouků a žeber, Konstantinopol, Hagia Sofia.

Kupole na trompech
Amforová klenba

Vlevo a uprostřed: Kupole na trompech. Čtyřúhelníkovou základnu převádějí 4 poloviční duté kužely v osmiúhelník, na kterém spočívá kruhová kupole nebo (vlevo) osmidílná klášterní klenba.
Vpravo nahoře: Koutový tromp. Vpravo dole: nárožní tromp.

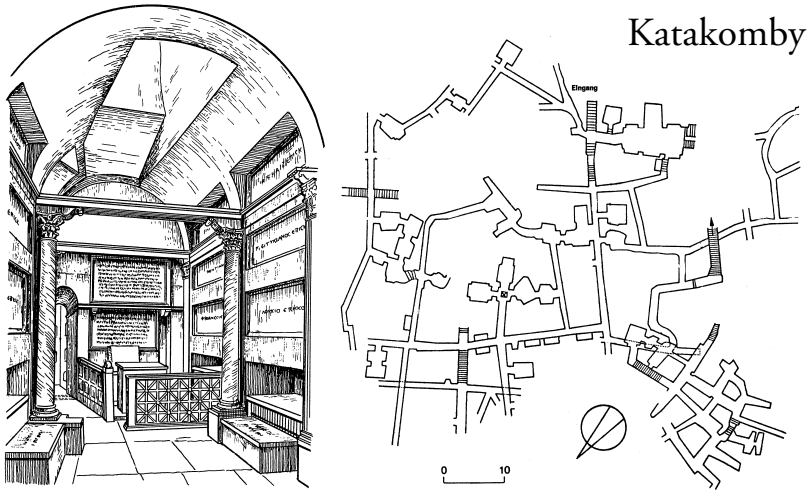
Albenga:
– baptisterium

Kolín nad Rýnem:
– St. Gereon

Ravenna:
– mauzoleum Gally Placidie
– baptisterium Ortodoxních
– San Vitale

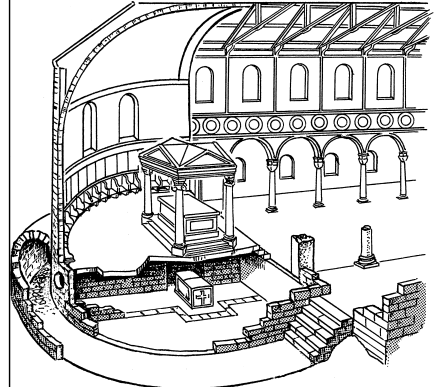
Amforová klenba: hliněné nádoby seřazené spirálovitě v plášti kupole, odlehčují opěrám.

Katakomby

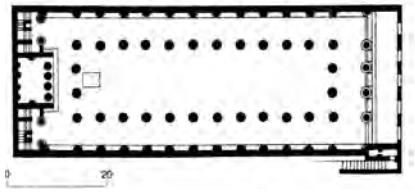

Vlevo: Řím, tzv. papežská hrobka v Kalixtových katakombách, kolem roku 200. „Katakomby“ (katakombe = v prohloubení), nazývány ve starověku „coemeterium“ podle řeckého pojmu: místo odpočinku. Zákonem povolené místo pohřbívání římských křesťanů. Katakomby také u Neapole, Syrakus, Alexandrie, na Maltě. Rozkvět mezi lety 250 až 350. Systémy chodeb ve svazích pahorků nebo pod zemí s hroby ve stěně (→kolumbárium*) a sarkofágy. V Konstantinově době častěji komory výklenkovými hroby, zčásti zaklenutými (= arkosolium). Liturgie výhradně pro bohoslužby na památku zemřelých.
Vpravo: Řím, systém chodeb v katakombách S. Sebastiano.

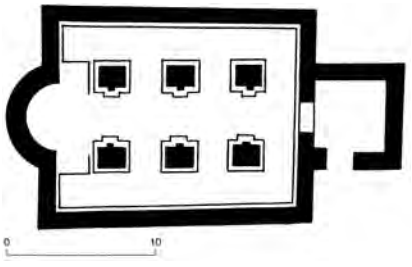
Confessio

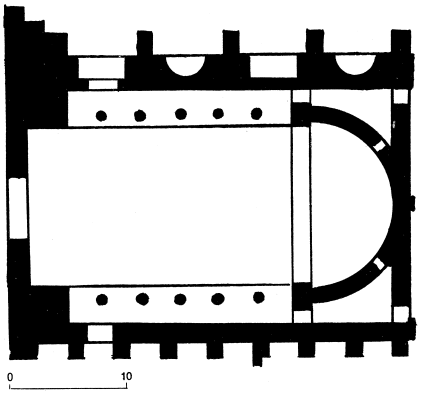
Confessio: Komorovitý hrob světce pod hlavním oltářem, na který je vidět otvorem ze štoly.

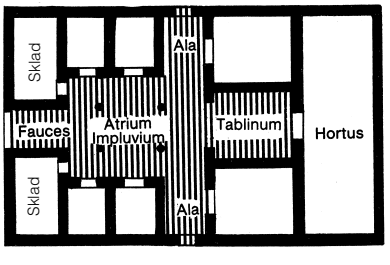

Pompeje, bazilika, kolem roku 80 př. Kr.

Řím, podzemní bazilika před bránou Porta Maggiore, 1. stol. př. Kr.

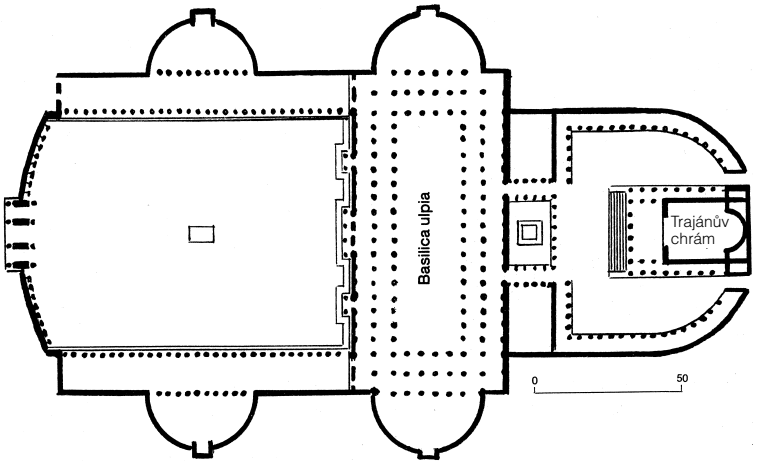

Řím, bazilika flaviovského paláce (Domiciánův palác), 1. stol. př. Kr. (srov. 293*).

Antický atriový dům, schéma. Atrium, tablinum a obě křídla (alae) tvoří tvar kříže.

Vývoj raně křesťanské baziliky (srov. též s. 38* a s. 348*)

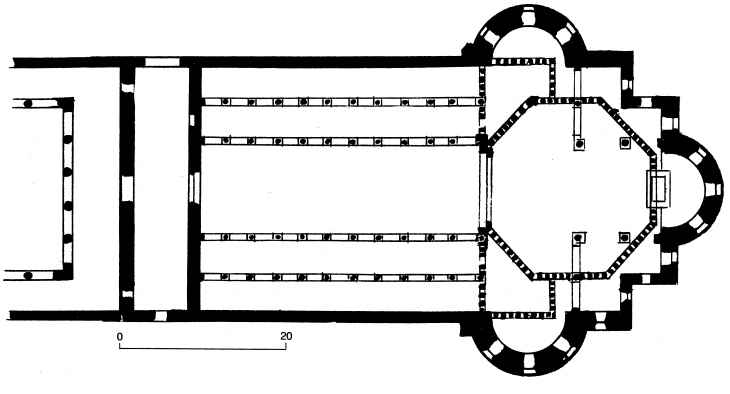
Křesťanská bazilika není jistě žádným spontánním vynálezem. Vychází pravděpodobně z několika zdrojů. Naprosto jistě lze však tvrdit, že není odvozena z antického řeckého chrámu. Ten byl totiž příbytkem uctívaného boha, do něhož směl vstoupit jen kněz. Lid pouze obcházel chrám ve slavnostním procesí a přinášel oběti na oltář pod širým nebem. První křesťané naproti tomu potřebovali shromaždiště pro všechny členy křesťanské obce, vznešené i nízké. V prvních staletích se dokonce pyšnili tím, že přísně odmítali kultovní stavby, oltáře a zobrazení. První výtvarná díla z katakomb pocházejí až z konce 2. století. Omezují se na symboly ústřední naděje prvních křesťanů: vykoupení a život na onom světě (dobrý pastýř, adorující postavy, ryba, kříž atd.). Novozákonní motivy, např. Maria s dítětem, se objevují až ve 3. století. Bohoslužby se zpočátku konaly v soukromých obydlích. Záhy však byly pro rozrůstající se obec vyhledávány prostornější vzory, které by zároveň splňovaly požadavek jednoznačné orientace na oltář a biskupský stolec. Některé římské chrámy sice mají apsidu, ale nikoli typické bazilikální uspořádání prostoru a jen zřídka rozčlenění na několik paralelních lodí. Potřebám křesťanů odpovídala spíše bazilika, která na římských forech sloužila jako tržní a soudní budova: Převýšená pravoúhlá střední loď byla ze všech stran obklopena bočními loděmi (Pompeje*), které občas nesly galerie (Řím, Basilica ulpia na Trajánově foru*, 348*). Jistá orientace této budovy vyplývá z umístění sedadla soudce nebo dohlížitele na tržiště na podestě či v apsidě a umístěním oltáře na užší straně. Jedna malá pohanská podzemní bazilika* z 1. století př. Kr. před hradbami Říma ukazuje tento orientační záměr zřetelněji: tři lodi s valenými klenbami (nikoli již kolem dokola), vchod a apsida na „začátku“ a na „konci“ stavby. Bazilika flaviovského paláce* v Římě z téže doby je kryta plochým stropem a má dvoupatrové boční lodi.

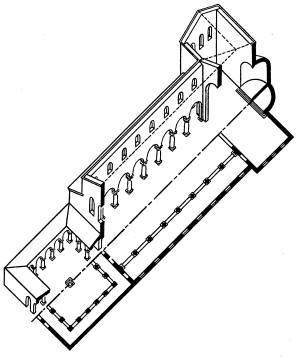

Řím, Trajánovo forum, zač. 2. stol. (srov. 349*). Celý areál má podobné orientační schéma s příčnou lodí a apsidou, které se později vyvinulo u křesťanské baziliky.

Mnohem méně jasný je původ příčné lodi. Jedno z možných vysvětlení vychází z antického atriového domu (42*), ve kterém se zpočátku sloužily bohoslužby. V jeho vnitřních prostorách s oběma křídly (alae) za atriem lze spatřovat zárodečnou prapodobu křesťanské baziliky s příčnou lodí. Lze si představit také odvození z Augustových Císařských for a především z fora Trajánova (42*). V půdorysu tohoto obrovského náměstí je – přestože se tu střídají otevřené a zastřešené části – patrná udivující podobnost s půdorysem křesťanské baziliky: Vchod a svatyně (chrám) zasazená do zaoblení v podobě apsidy leží proti sobě, sloupové síně doprovázejí, podobně jako boční lodi, ústřední pravoúhlý prostor, dvě apsidy na koncích baziliky Ulpia tvoří spolu s ní jakousi příčnou loď. Přizpůsobení císařského stavitelství křesťanské sakrální architektuře lze snad vysvětlit přenesením božské představy z císaře na monoteistického křesťanského boha. Tuto hypotézu potvrzuje fakt, že velké kostely vzniklé na Konstantinův příkaz mají příčné lodi (Řím, Byzanc, Palestina), zatímco chrámy zbudované v maloasijských a afrických provinciích bez císařského vlivu ji nemají.

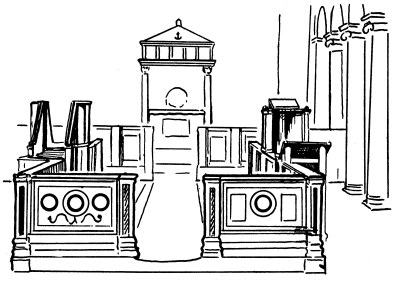
Rozvinutý typ baziliky mívá 2 až 4 boční lodi B, převýšenou střední loď A (zřídka s emporami), dělicí zdi s architrávem nebo (zřídka, protože byly drahé) arkádami a příčnou loď H. Sloupy, hlavice a kladí byly přebírány z antických budov, dokud stačily jejich zásoby (→ spolia), později byly většinou primitivněji napodobeny nebo nově vytvářeny. Z Byzance pocházejí kalichovité tvary hlavic s lichoběžníkovými náběžníky. Konstantinovo rozhodnutí pro plochý dřevěný strop způsobilo, že na 700 let byla téměř zapomenuta římská technika velkoprostorových kleneb (první velká klenba ve Špýru, dokončena kolem 1100, a v Cluny III, klenba v střední lodi, dokončena 1120). Otevřené atrium J v západní části s kašnou L a sloupovými ochozy K, nartex (předsíň) I v západní části chrámu a chór obklopený chórovými přepážkami F s ambonami G naznačují směr k oltáři E a apsidě D s katedrou C. Věže byly připojeny teprve později a stojí stranou.

Betlém, chrám Božího narození, 4.–6. stol. Justiniánovo rozšíření chrámu na pětilodní baziliku (s architrávem) s trojlistou dispozicí závěru, původní konstantinovské oktogonální uspořádání je zobrazeno čárkovaně.

Architektonické schéma raně křesťanské sloupové baziliky římského typu: Nartex v podobě atria, průchozí („římská“) příčná loď, středová apsida; bez klenby, empor a pastoforií.

Řím, San Clemente, 4. stol.
Chórová přepážka s ambonami, rok 872.

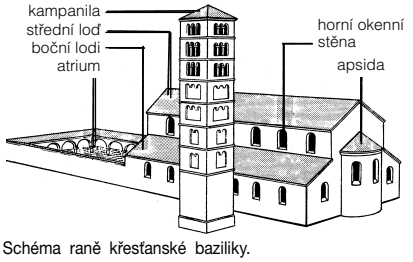
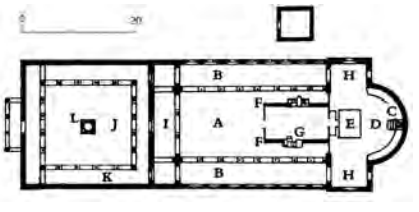
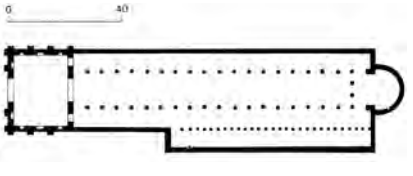

Schéma raně křesťanské baziliky.

Ideální schéma raně křesťanské baziliky (podle baziliky San Clemente v Římě).

Aspendos, římská bazilika.

Ravenna

1. fáze: **Ravennské vizigótské stavby**. Honorius (395–423), Galla Placidia (425–450) jako regentka za svého syna Valentiniána III. (425–455).

S. Giovanni, bazilika, zač. 424; Basilica Ursiana (Dom. S. Orso), vysvěcena 450, pětilodní; bazilika sv. Apoštolů (dnes novostavba S. Francesco), vysvěcena 451; S. Giovanni in Fonte = baptisterium Ortodoxních, zač. kolem 400, oktogon se 4 konchami (46*); mauzoleum Gally Placidie (46*).

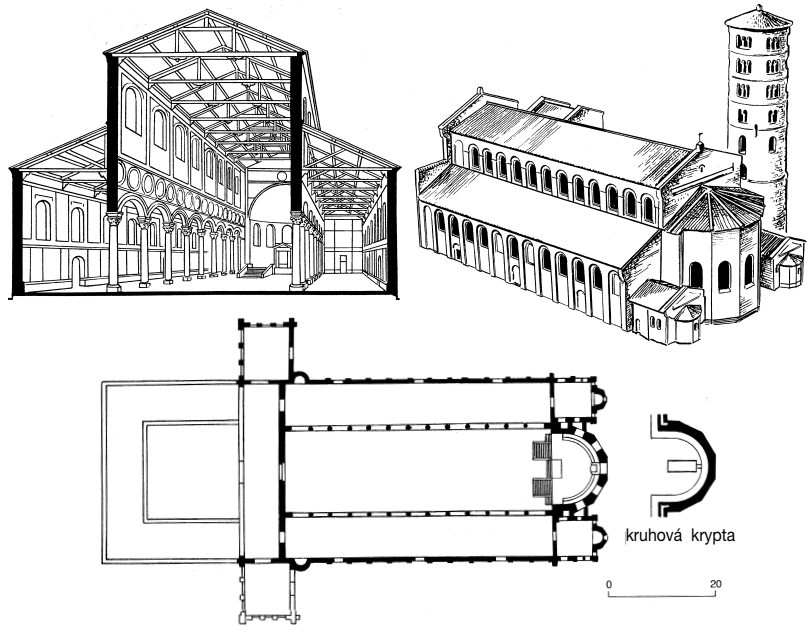
2. fáze: **Germánsko-ostrogótsky založené stavby**, 476–540 (srov. 57*). Theoderich I. Veliký, ostrogótský král od roku 473, vychován v Konstantinopoli (461–467), porazil ve službách Východořímské říše Odoakera, v letech 493–526 byl císařem v Ravenně. Ariánští Ostrogóti stavěli chrámy nezávislé na tolerovaných místních athanasiovských katolících.

Baziliky: dóm Ariánských (dnes S. Spirito), zač. koncem 5. stol; S. Apollinare Nuovo, 500–504 (38*); S Apollinare in Classe*, vysvěcena 549.
- Trojlodní, bez příčné lodi, pastoforia teprve později, středová apsida.
- Sloupy (spolia) bez entaze pod archivoltami, vzory: Řím, S. Paolo fuori le mura (39*) a východořímské chrámy.
- Vedle římské architektonické tradice (schéma 43*) je patrná také závislost na Byzanci, a to v tenkostěnné tektonice, ve značně pročleněných a prolamovaných mramorových hlavicích pod lichoběžníkovými náběžníky (40*), v confessiu v závěru půlkruhové krypty pod kněžským stolcem v apsidě (S. Apollinare in Classe*) a v bohaté mozaikové výzdobě vnitřních stěn.
- Byzantské umělecké kruhy dávají přednost bazilikám s emporami pro ženy (Soluň, chrám sv. Demetria*, zač. 412), také bez příčné lodi (Konstantinopol, bazilika Jana Křtitele v klášteře Studion, 463). Ravenna se přizpůsobuje západní liturgii, a proto se vzdává empor. S. Apollinare Nuovo a S. Apollinare in Classe* mají tedy význam pro evropskou sakrální architekturu, v níž se empora objevuje téměř výhradně v kostelích ženských klášterů (Gernrode, 78*).
- Vnějšek členěn lizénami a oblouky.

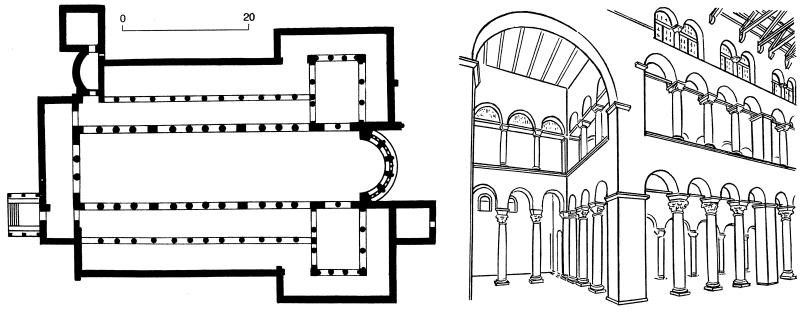
Centrální stavby: S. Maria in Cosmedin = baptisterium Ariánů, 493–526, oktogon se 4 apsidami, podobný baptisteriu Ortodoxních, viz nahoře; San Vitale (45*), Theoderichovo mauzoleum (57*).

3. fáze: **Byzantská epocha**, 540 až 8. stol., Justinián I. Veliký (527 až 565), vládce Východořímské říše, vyhnal Ostrogóty z Itálie. Ravenna se roku 540 stala byzantským exarchátem, ale po dobytí Langobardy roku 751 ztratila jakýkoliv význam.

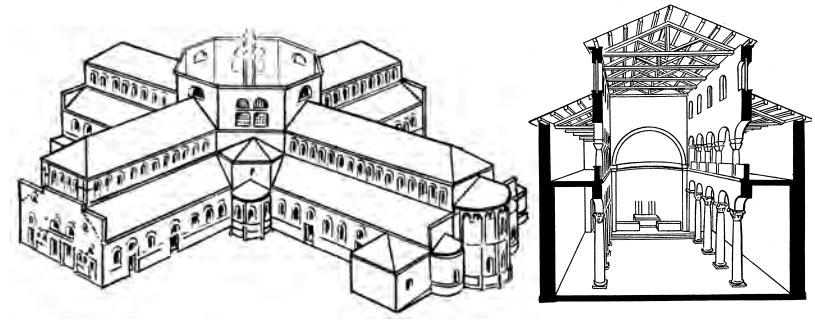
Dokončení chrámů S. Vitale (45*) a S. Apollinare in Classe*, zde poprvé věž jako samostatně stojící kampanila, pravděpodobně ještě nesloužila jako zvonice. V Sýrii také součástí stavby (Turmanin, 49*).

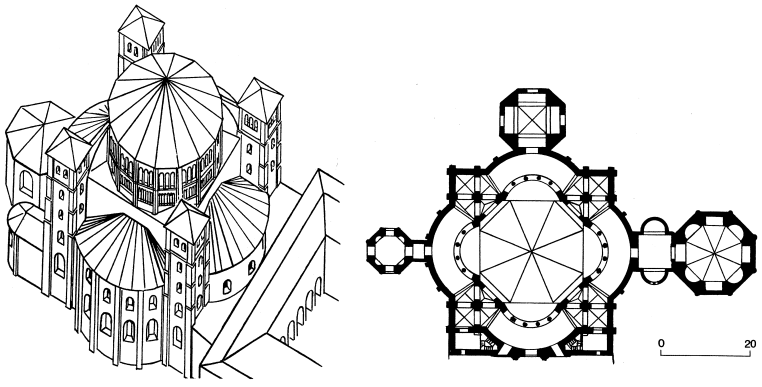

Ravenna, S. Apollinare in Classe, 535–549, nejlépe zachovalá a největší bazilika, vzdálená 6 km jižně od města. Sloupová bazilika s archivoltami, ale bez příčné lodi (redukce římského bazilikálního schématu, 43*), půlkruhová krypta pod kněžským stolcem ve středové apsidě, pastoforia pozdější, atrium nezačínalo u střední lodi, nýbrž u 2 čtvercových prostor vedle průčelí, sloupy a hlavice z konstantinopolských dílen, bohatá mozaiková výzdoba, kampanila 10. stol.

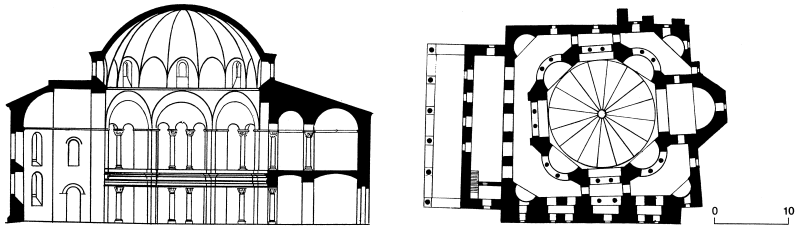

Soluň, bazilika sv. Demetria, zač. 412, 634 rozšířena na pětilodní. Pohled do jižního ramene příčné lodi, byzantská dispozice, rozdíly od římských staveb (srov. 43*): architektonické provázání jednotlivých částí vede k větší pevnosti a monumentalitě celku, střídání podpor, stěny pokrývají(ly) mozaiky, inkrustace mramorem na podlaze střední lodi, ženské empory („matronea“) odpovídají byzantské liturgii (srov. Konstantinopol, Hagia Sofia, 47*).

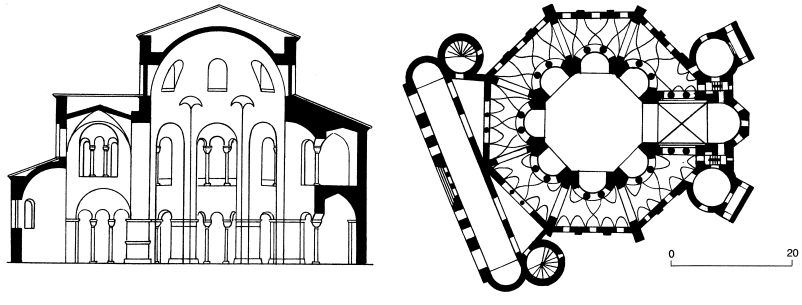
Vlevo: El Kalat Siman, klášterní kostel sv. Simeona Stylity, 460–490. Čtyři baziliky seskupeny kolem oktogonálního prostoru (s kupolí?), východní křídlo = kostel se 3 apsidami, kvádrová stavba, sloup sv. Simeona Stylity v centrálním oktogonu.
Vpravo: Řím, S. Agnese fuori le mura, kolem 630, ženské empory podle byzantské liturgie.

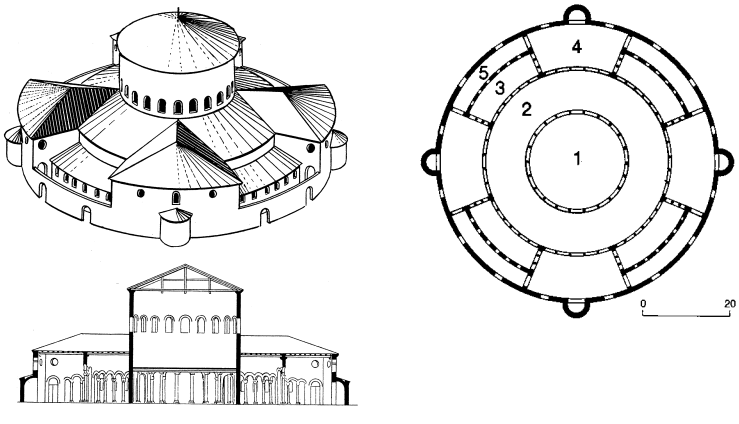

Milán, San Lorenzo Maggiore, 355–372, čtverec se čtyřmi nárožními věžemi, mezi nimi dvoupatrové exedry, ochoz a empory, atrium na západě, kaple 4–5. stol. Tato stavba zapůsobila na renesanční představy o centrálních stavbách.

Konstantinopol, chrám sv. Sergia a Bakcha, 6. stol. Osmiboká centrální stavba se 4 exedrami vepsaná do čtvercového půdorysu s nikami, dvoupatrový ochoz, dolní podlaží s architrávem, horní s arkádami (hlavice, 40*).

Ravenna, San Vitale, 522–547. Rozšířený systém chrámu sv. Sergia a Baccha, 7 exeder mezi vnitřním a vnějším ochozem, arkády také v dolním patře ochozu, kupole odlehčena amforami, vzor pro císařskou palácovou kapli v Cáchách.

Řím, San Stefano Rotondo, vysvěcena 470. Kruhová stavba, jejíž půdorys představuje raně křesťanský symbol kříže v kruhu: 1 centrální prostor, 2 vnitřní ochoz stejně vysoký jako ramena kříže 4, 3 vnější ochoz, 5 nádvoří. Přenesení systému plochého zastropení z konstantinovské baziliky na centrální stavbu, poslední západořímská monumentální stavba (podle Schmolla).

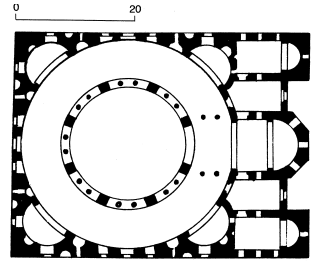
Velké centrální stavby

Nejstarším velkým chrámem je San Lorenzo* v byzantsky ovlivněném Miláně (kolem 360), centrální kupole je podepřena 4 dvoupatrovými exedrami s polokupolemi (srov. Hagia Sofia, 47*).

V Sýrii se nacházejí příklady kruhových, jednopodlažních centrálních staveb s podélným východním chórem vtaženým mezi postranní prostory a 4 vnějšími nikami (Bosra, katedrála*, 512; Ezra, sv. Jiří, 517).

Členění nikami ve vnitřním oktogonu se objevuje i v dalších byzantských chrámech (Ravenna, San Vitale* a Konstantinopol, chrám sv. Sergia a Bakcha*). Otvory do horního patra jsou rozčleněny trojobloukovými arkádami. Podélný chór na východě.

San Stefano Rotondo v Římě* (2. pol. 5. stol.) podle vzoru jeruzalémského chrámu Božího hrobu (38*) zaujímá zvláštní postavení:

Bosra/Sýrie, katedrála, 511. Dvouplášťová centrální stavba, hlavní apsida zvnějšku polygonální.

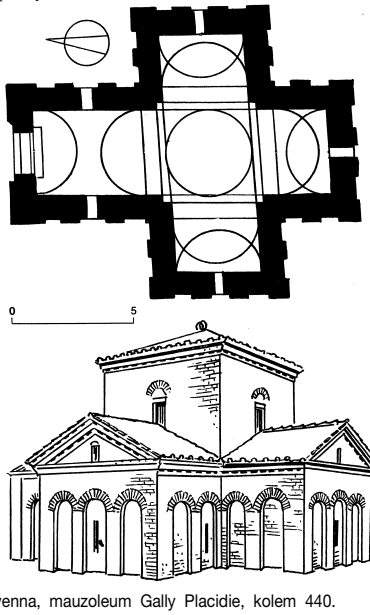
– velká stavba (průměr 64 m),
– stavba s plochým stropem (v tradicích konstantinovské epochy z doby o 150 let dříve),
– architektonický princip starého chrámu sv. Petra (39*), převedený do kruhové podoby: 2 ochozy odpovídají 2 bočním lodím, architráv mezi centrálním prostorem a vnitřním ochozem, arkády mezi ochozy,
– poslední monumentální centrální stavba v Římě (až po nový chrám sv. Petra ve vrcholné renesanci) a té části Západořímské říše, která nebyla pod byzantským vlivem (jako Ravenna).

V následujícím období se pokračuje v tradicích malých centrálních staveb (baptisteria a mauzolea).

Malé centrální stavby

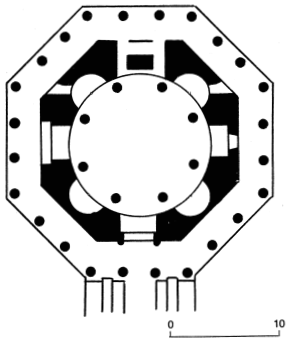
Malé centrální stavby nejsou shromažďovacími chrámy, nýbrž jsou to:
baptisteria (vždy pouze jedno ve městě), jejichž středem vedlo schodiště k hlouběji položené křtitelnici,
mauzolea, v jejichž středu stál sarkofág nebo oltář,
memoria nad posvátnými místy (chrám Božího narození v Betlémě, 43*, chrám Božího hrobu v Jeruzalémě, 38*).

– Vzorem jsou antické centrální stavby: termy (caldarium s centrálním bazénem s kupolí), mauzolea a kruhové chrámy,
– často (bazilikální) uspořádání prostoru: centrální prostor pod kupolí s vysokými stěnami s okny, které spočívají na architrávu nebo přímo na sloupových arkádách (Santa Costanza*).

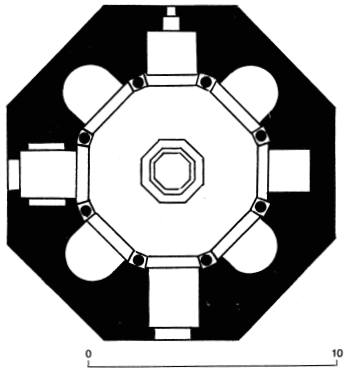

Ravenna, mauzoleum Gally Placidie, kolem 440.

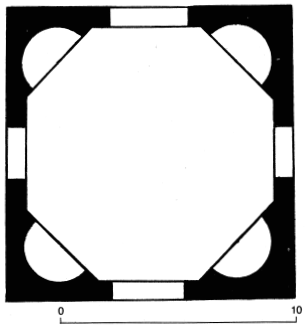
– půdorys kruhový nebo mnohoúhelníkový s kruhovými nebo obdélnými nikami,
– zvláště ve Východořímské říši a v oblastech ovlivněných Byzancí půdorys ve tvaru řeckého kříže se 4 přibližně stejně dlouhými křídly (mauzoleum Gally Placidie* v Ravenně), od 6. stol. je tento půdorysný tvar vzorem pro byzantské kupolové chrámy na křížovém půdorysu (47nn.*),
– jednotný nebo centrální prostor s jedním nebo několika ochozy.

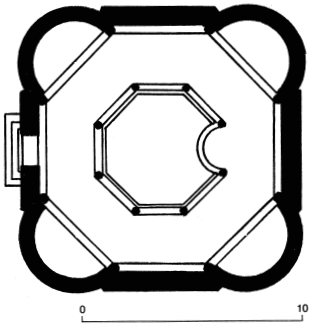

Split (Spalato), mauzoleum v Diokleciánově paláci, asi 300 po Kr.

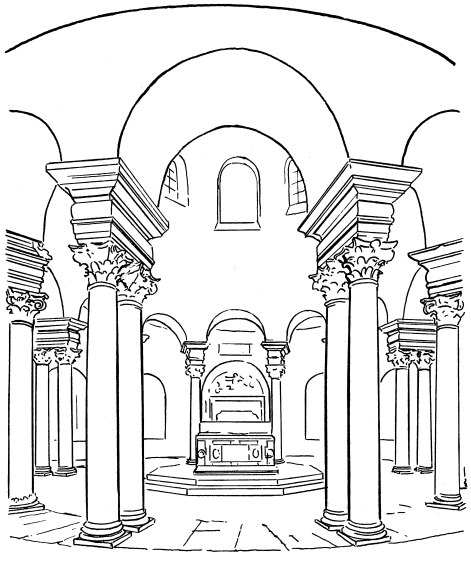

Albenga/severozápadní Itálie, baptisterium, 5. stol.

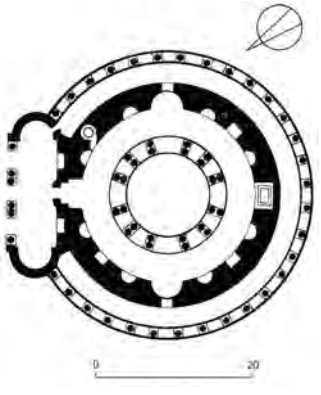

Řím, sál v Diokleciánových termách, konec 3. stol.

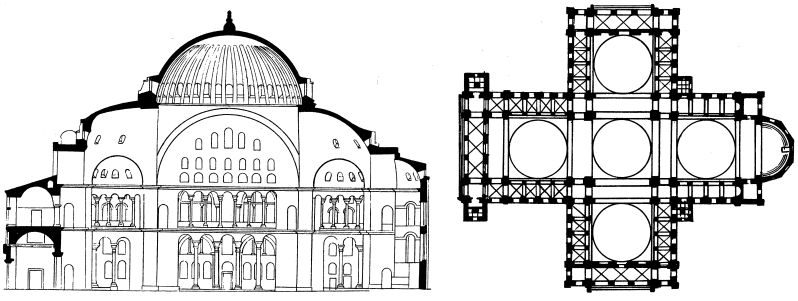

Ravenna, baptisterium San Giovanni in Fonte, 5. stol.

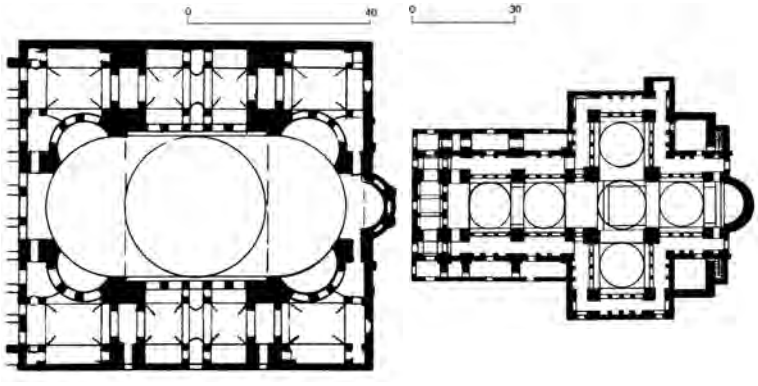

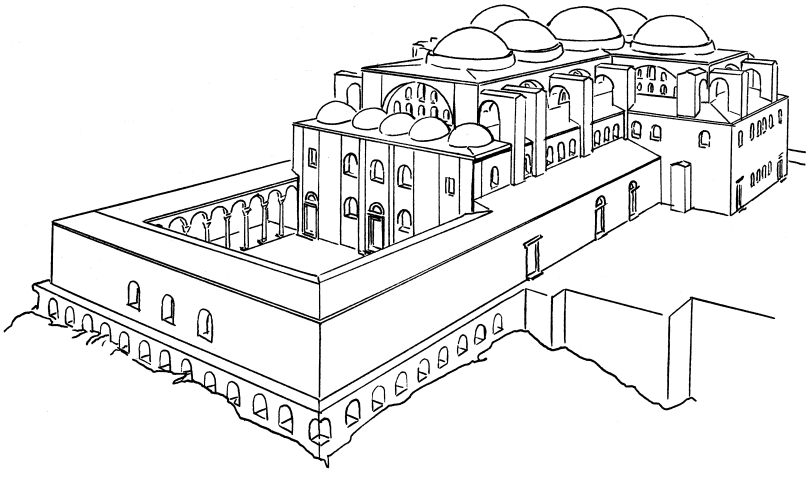

Řím, Santa Constanza, 4. stol. Pravděpodobně nejstarší křesťanské mauzoleum, které vybudoval Konstantin pro svou dceru Konstantii, kruhový půdorys se střídavě polokruhovými a pravoúhlými nikami, centrální kupole, valená klenba v ochozu.

Konstantinopol, chrám sv. Apoštolů, 527–565, zbořen roku 1463, první křesťanský kostel na půdorysu řeckého kříže.

Konstantinopol, Hagia Sofia, 532–537, vysvěcen roku 562, Anthemios z Trallu a Isidor z Milétu. Bazilika s dispozicí centrální stavby, konchy (Z-V) a boční lodi slouží jako opěry kupole, císařská tribuna nad nartexem, po stranách vždy jedna ženská galerie (gynaikeion).

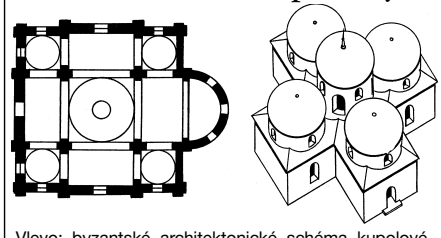

Efesos, bazilika sv. Jana Evangelisty, 550–564. Původní centrální stavba podle vzoru chrámu sv. Apoštolů byla rozšířena směrem k západu 6. kupolí, nartexem a atriem na kupolovou baziliku na půdorysu latinského kříže (rekonstrukce).

Kupolová bazilika

Nejvýznamnějším příkladem je Hagia Sofia (chrám Boží Moudrosti) v Konstantinopoli* podle konstrukčního vzoru chrámu sv. Sergia a Bakcha (45*). Centrální kupole stojí na pendentivech mezi 4 mohutnými pilíři. Šikmé tlaky (vodorovné síly) klenby vyrovnává na severu a jihu opěrný systém nad bočními loděmi, na západě a východě polokupole, které jsou zase opřeny vždy 2 malými polokupolemi. Bazilikální podélná stavba je propojena s dispozicí centrální stavby. Četná spolia z Efesu a Baalbeku (srov. Benátky, chrám sv. Marka, 132*).

Kupolový chrám na křížovém půdorysu

Vlevo: byzantské architektonické schéma kupolového chrámu na křížovém půdorysu = centrální stavba s kupolí nad křížením rovnoramenného („řeckého“) kříže, zde: s vedlejšími kupolemi nad kouty kříže. – Vpravo: kupolový chrám na křížovém půdorysu s vedlejšími kupolemi nad rameny kříže.

Podle vzorů, jakým bylo např. mauzoleum Gally Placidie v Ravenně (46*), vznikaly kostely na půdorysu rovnoramenného řeckého kříže. Jsou to také centrální stavby. Nejvýznamnějším příkladem je (zbořený) chrám sv. Apoštolů v Konstantinopoli* s 5 stejně vysokými (!) kupolemi (srov. Périgueux, St-Front, 118*).

Připojením západní kupole a tradičních architektonických prvků nartexu a atria je půdorys rozšířen na tvar latinského kříže (Efesos, bazilika sv. Jana Evangelisty*).

Kupolová bazilika a kupolový chrám na křížovém půdorysu jsou posledními vývojovými stupni raně křesťanského umění. Poté se vývoj definitivně štěpí na východní byzantskou architekturu a na architekturu západní, která vede k umění karolínskému a románskému.

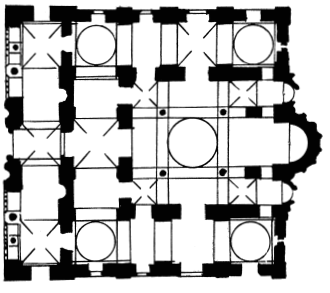
Rozšíření byzantského kupolového chrámu

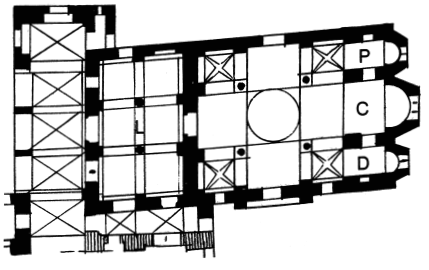
Řecko, Sýrie a severní Afrika znaly již ve 3. století jednolodní modlitebny a menší baziliky. Řečtí křesťané, kteří se usadili mimo území byzantské říše, a pohané z jiných zemí (Sýrie, Arménie, Gruzie, slovanské země), kteří byli obráceni byzantskými misionáři, rozšířili byzantskou architekturu za politické hranice říše. Baziliky jsou vzácné (severní Řecko, Bulharsko, Sýrie). Od 6. stol. je krychlová stavba s kupolí považována za mikrokosmický symbol křesťanského univerza (srov. Castelvetrano, 136*). Také ikonograficky kanonizované uspořádání maleb na stěnách a klenbách odpovídá této představě. Kvůli technické obtížnosti stavby velkých kupolí jsou chrámy většinou malé. Jejich základní tvary (srov. architektonické schéma, 47*) jsou: Krychle s kupolí nebo se skupinou kupolí, přičemž střední z nich ostatní přečnívá, se objevuje v 5. stol. (Soluň). Od 9. století je tento tvar pevně stanoven. Přitom vznikají kombinací různých architektonických prvků individuální typy.

Kupolový chrám na křížovém půdorysu
- kupole na pendentivech nebo trompech se 4 nebo 8 podporami,
- kupole obklopená čtyřmi nebo více vedlejšími kupolemi,
- kupole mezi valenými klenbami,
- kupole mezi křížovými klenbami,
- různé výšky tamburu,
- různé prodlužování půdorysu,
- empory mezi křížením lodí a apsidami,
- apsida (často vtažená) a dva vedlejší prostory typu sakristie (= pastofo-ria: prothesis a diakonikon) tvoří trojdílné sanktuarium,
- předsíně,
- boční galerie nebo ochoz,
- vyložená římsa,
- slepé oblouky,
- lizény,
- okna sdružená po dvou nebo po třech,
- transeny (okenní výplně) místo okenního skla,
- pálené cihly, zvláště v Konstantinopoli.

Řecko

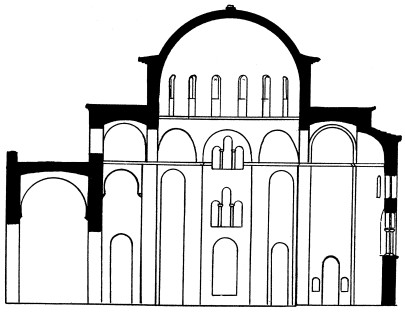

Soluň/Řecko, chrám sv. Apoštolů, 1312–1315. Ochoz s vedlejšími kupolemi na 3 stranách centrálního prostoru, východní závěr se střední a 2 bočními apsidami, jednotlivé oddělené prostorové jednotky, okna a slepé arkády člení fasádu a tambury, vazba z kvádrů a cihel, zvýšené půlkruhové oblouky.

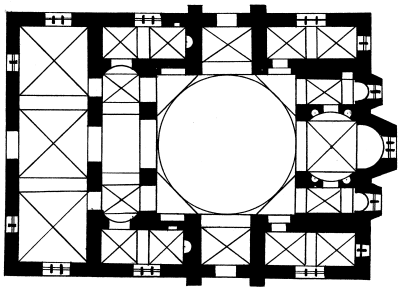
Stiris/Fókis v Řecku, Hosios Lukas (klášter sv. Lukáše), malý klášterní kostel, zač. 11. stol. Z křížení lodí pod kupolí na pendentivech (se 4 sloupy) vycházejí 4 valené klenby. Nad východními prostorami (P – prothesis, D – diakonikon, C – chór) se nacházejí empory, před nimi stojí ikonostas (přepažení s ikonami), L litai = předsíň (nartex).

Nerezi/Makedonie, chrám sv. Pantaleona, 1164. Kupolový chrám na křížovém půdorysu s nartexem (vlevo) a s předsunutou apsidou (vpravo), osmibokým středním tamburem a 4 vedlejšími kupolemi, slepé arkády rámují okna z provrtaného kamene (= transeny).

Řecko

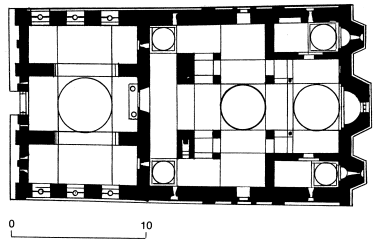

Dafni/Attika v Řecku, klášterní kostel, 2. pol. 11. stol. Kupole na trompech na 8 podporách, bez empor, ochozy v podobě malých komor, vypuklý chór s polokruhovými nikami, křížová klenba ve vedlejších prostorech a v předsíni, pečlivé opracování kvádrů a cihel.

Srbsko

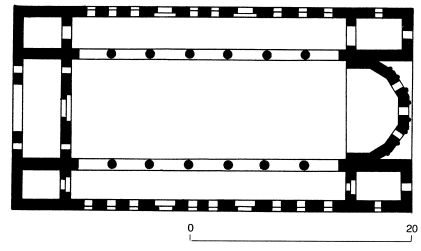
Gračanica/Srbsko, klášterní kostel, 1313–1315. Kupole na pendentivech na 4 pilířích, trojdílný nartex s kupolí nad střední částí, východní závěr s pastoforii, vnější zdi z cihel a pečlivě opracovaných kvádrů, vysoká stavba, jak je tomu často ve slovanských oblastech.

Soluň, Makedonie, západní část Malé Asie

– přírodní kámen, zvláště v Řecku,
– současné použití cihel, opracovaného a lomového kamene: 1. vodorovné pásy cihel zvyšují pevnost zdi z lomového kamene (např. Soluň, 48*), 2. cihly na stavbu oblouků a kupolí, 3. ornamentální cihlový vzor, motivy, girlandy, květiny (Mistra) kontrastující efektně s kamenem a světlou omítkou, 4. zelená nebo hnědá lesklá (listrová) keramika,
– zřídka reliéfy na fasádě (Atény, Arménie, 50*),
– občas zvonice, zřejmě převzatá ze západu.

Bazilika

V **Sýrii** se nachází asi 500 bazilik a malých jednolodních kostelů ze 4.–7. stol.

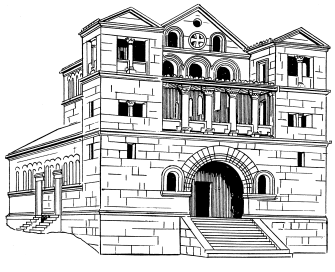

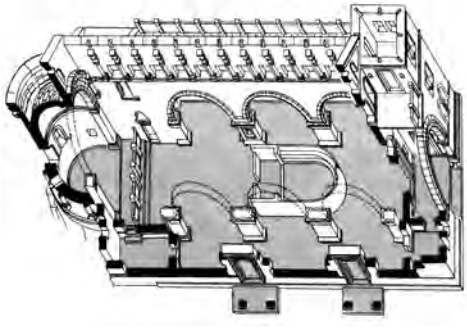
Turmanin/Sýrie, 5./6. stol. P = pastoforiové prostory po obou stranách chóru

Bazilika: také dvojvěžové průčelí s nartexem (Turmanin*, Kalb Luzeh*)
– střední loď se sloupy nebo pilíři, architrávy nebo arkádami,
– široké arkády v severní Sýrii (diecéze Antiochie od 5. stol.) u bemy protažené až do střední lodi (Kalb Luzeh*, Ruveha, Resafa),
– třídílné sanktuarium (viz nahoře),
– v severní Sýrii také sloupové členění dělicí zdi a vnější apsidové zdi (El Kalat Siman, 44*; Kalb Luzeh*),
– profilovaná okna, dveře, oblouky,
– příčná loď zřídka,
– v jižní Sýrii také **emporový halový kostel** s plochým stropem z žulových desek mezi šikmo probíhajícími obloukovými zdmi (Šakka).

Kláštery jako shromaždiště poustevníků se rozvíjejí již ve 4. století v severní Africe a v Sýrii. **Bazilika** je vždy centrem rozlehlého areálu, v němž se z chaotických počátků zvolna vyvíjí řád středověkých klášterů.

Sýrie

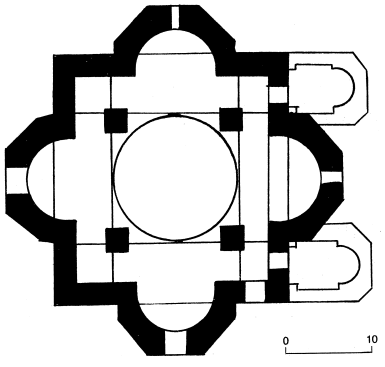
Vlevo: Turmanin, bazilika, 5.–6. stol., dvojvěžové průčelí s nartexem. Vpravo: Kalb Luzeh, poutní chrám, 5. stol., bazilika s emporami a nartexem mezi 2 věžemi, bema v chóru a střední lodi, proto jsou široké arkády, aby byl z bočních lodí lepší výhled.

Rozšíření byzantského kupolového chrámu

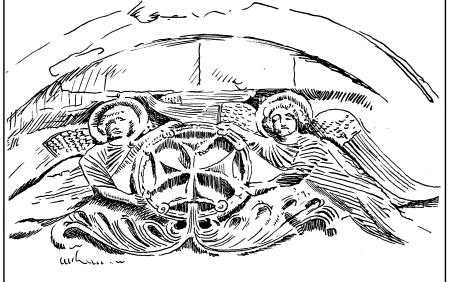
Arménie a Gruzie

Maloasijská města ztrácejí od 6. století vedle centrálního Konstantinopolu na významu. U Milétu a Urgupu (Kappadokie) se nacházejí **jeskynní kostely** poustevníků s kupolemi, apsidami, oblouky, sloupy a cennými malbami, vedle nich menší **kostely křížového půdorysu**.

Arménie a Gruzie se staly od 7. století centry vynikajícího stavitelství. Od 10. století se v obou těchto zemích rozvíjejí z předoasijských a byzantských zdrojů osobité stylové formy se společnými rysy:

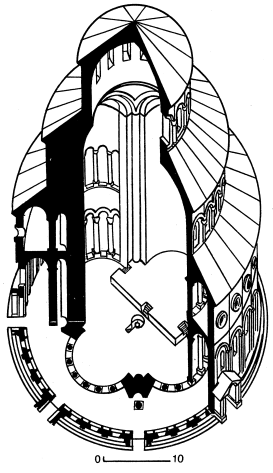

Bagaran/Arménie, katedrála, rok 624, čtvercový prostor, kupole podepřena na 4 stranách apsidami.

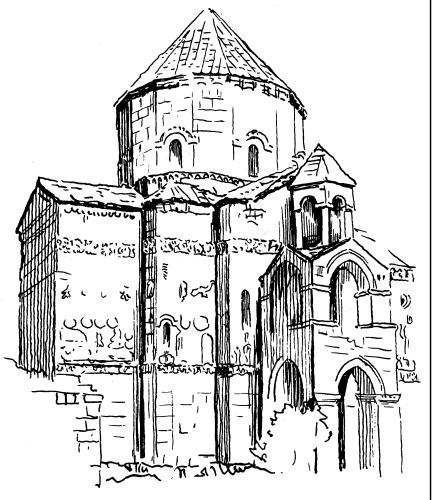

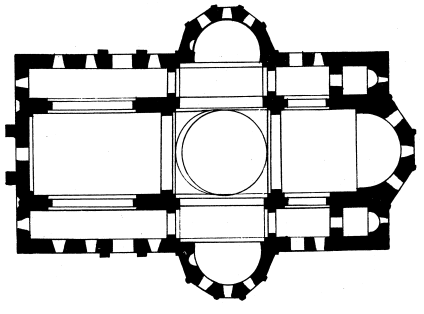
– Stavby se čtyřlistou dispozicí na křížovém půdorysu s četnými variantami,
– také půdorysy ve tvaru čtyřlaloku, šestilaloku, osmilaloku, zvnějšku zčásti válcovitě oplášťované stavby (Zvartnoc*),
– přestože mají půdorys centrální stavby, jsou zvnějšku většinou jasně orientované,
– také **baziliky** nebo kombinace stavby s třemi nikami se stavbou podélnou (Thalin*),

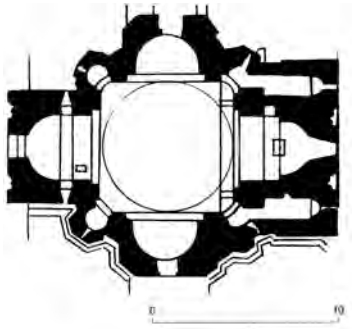

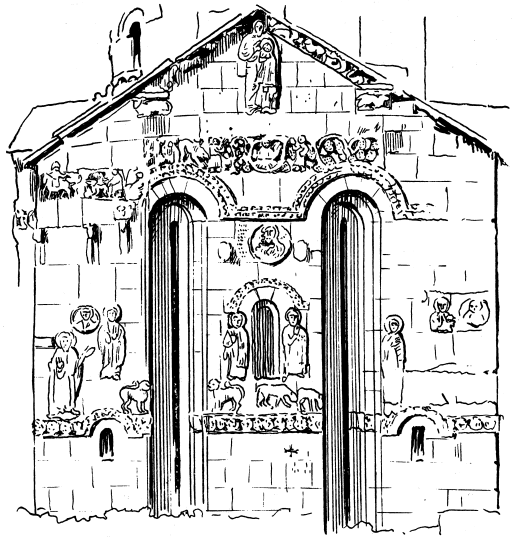

Zvartnoc/Arménie, 641/61. Trojstupňový kruhový chrám s emporou, vystavěný na vnitřním půdorysu ve tvaru čtyřlaloku (rekonstrukce).

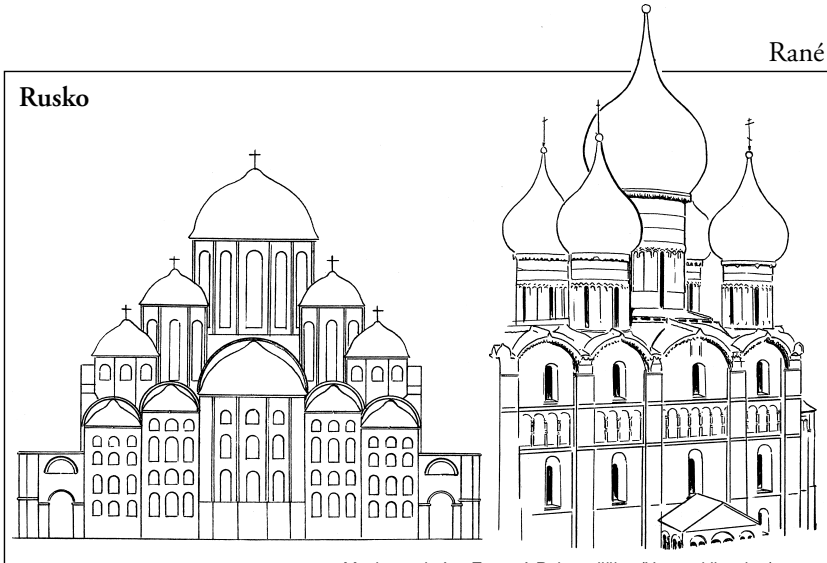
Thalin/Arménie, katedrála, 7. stol. Kombinace obdélné a trojlalokové stavby, kupole na sloupech (byzantská).

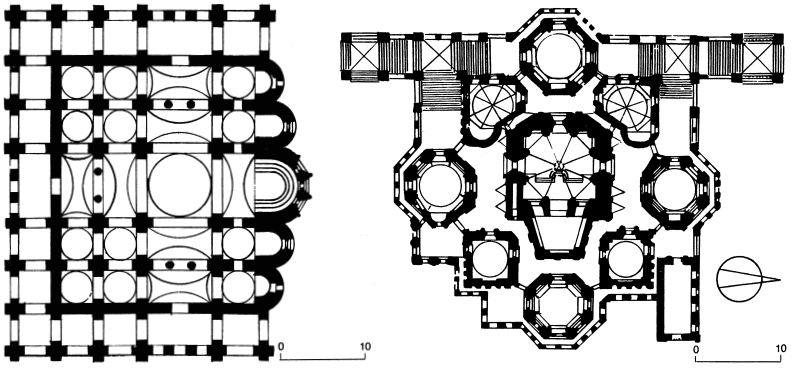
Vlevo: Džvari/Gruzie, kolem roku 630. Tympanon západního portálu: 2 andělé a nimbus ve tvaru kříže, architektonická plastika tohoto typu je mimo Kavkaz a Arménii v byzantském světě zcela neznámá.

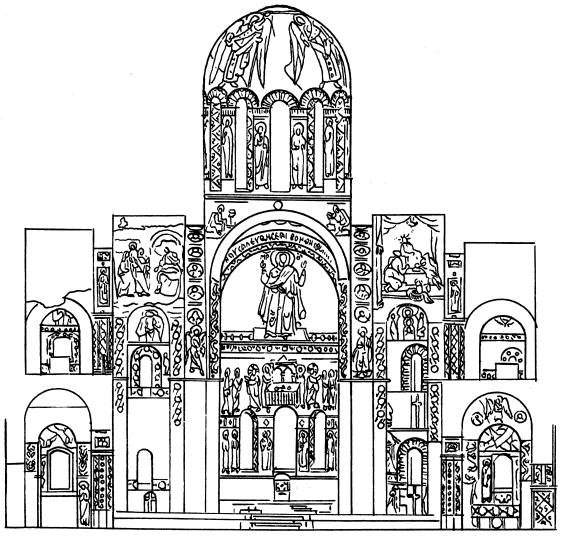
Achthamar/Arménie, 915–921. Opěrné pilíře (východní závěry) a niky podpírají čtverec pod kupolí, reliéfní výzdoba ojedinělá, zcela nahoře: jižní fasáda, dole: východní fasáda s reliéfy.

Rusko

Moskva, chrám Zesnutí Bohorodičky (Uspenskij sobor), 16. stol., typická pětivěžová stavba se sloupovým pásem.

Kyjev, chrám Boží Moudrosti (Sofija), 1045–1050. Tato kupolová stavba na křížovém půdorysu se stala vzorem pro ruskou sakrální architekturu, empory, vedlejší kupole přiléhají stupňovitě k hlavní kupoli, nahoře: západní průčelí, dole: mozaika uvnitř chrámu.

Uprostřed a vpravo: Moskva, chrám Vasilije Blaženého, 1555–1560, vybudovaný na památku vítězství u Kazaně, 4 vysoké a 4 nižší vedlejší věže, půlkruhové a kýlové oblouky, 8 malých chrámů seskupeno kolem hlavního kostela.

– kuželovitá kupole nad křížením lodí,
– lité zdivo obložené kvádry,
– občas bohatá reliéfní výzdoba (zvnějšku), malby (interiér).

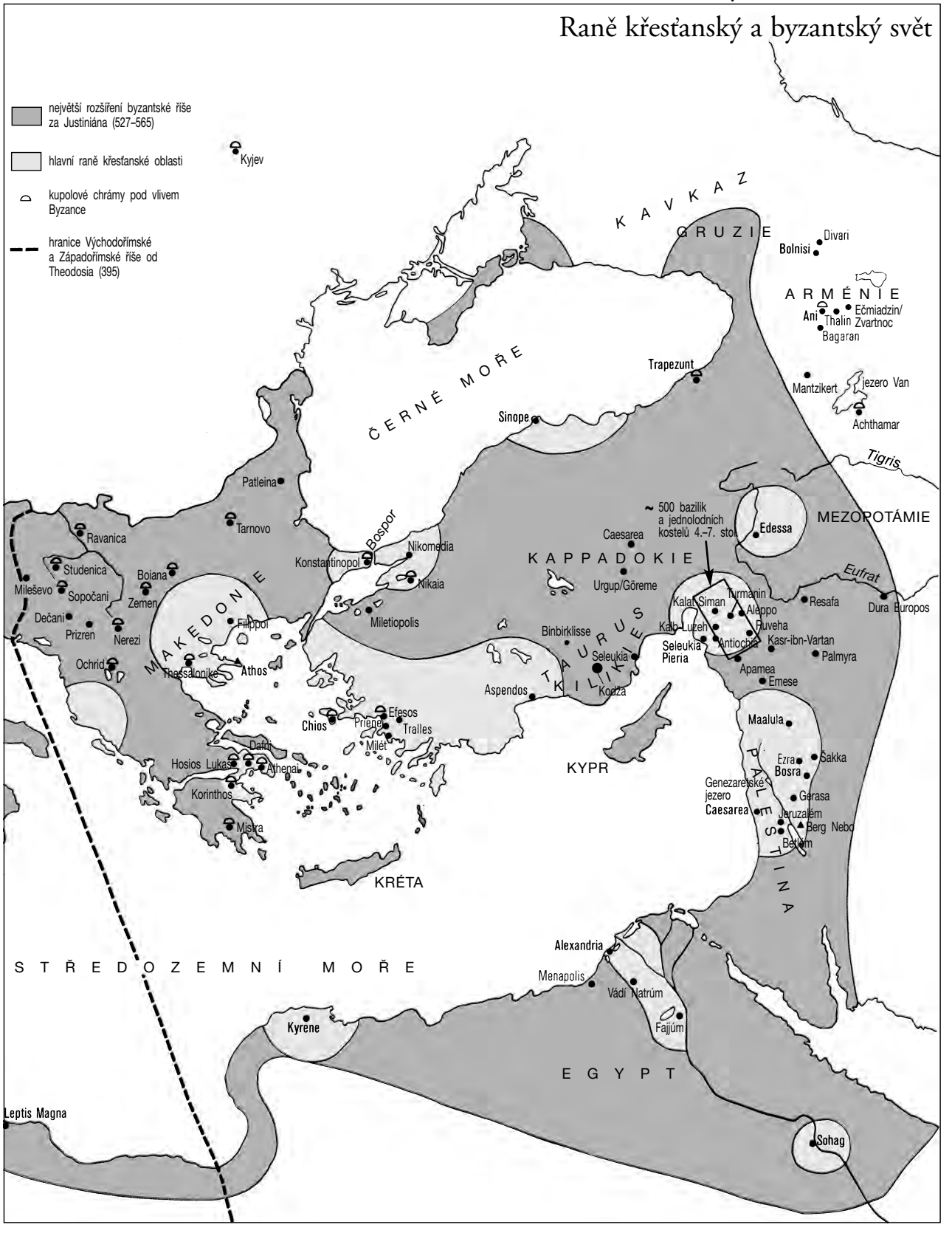

Rusko
V Novgorodu a v Kyjevě se na počátku 11. století formuje ve skromných rozměrech vlastní byzantsko-ruská architektura. Chrámy Boží Moudrosti (Sofija) v obou těchto městech tvoří řada malých čtvercových nebo obdélných prostorů mezi pilíři. Představují tak protiklad raně křesťanských velkých prostorů.

Kupolové chrámy na půdorysu řeckého kříže:
– východní apsidy protažené do výšky,
– 5 lodí,
– kupole nad křížením lodí,
– 4 až 12 vedlejších kupolí, pod nimi malé nepřehledné oddělené prostory,
– vysoké válcovité tambury.

Velká epocha ruské architektury začíná kolem roku 1400, kdy se Moskva stala mocenským centrem. Evropskou obdobu nemají → **památeční kostely**:
– většinou kostely s pěti kupolemi,
– střední část monumentálně utvářená osmibokými věnci kruhových a kýlových oblouků v několika patrech pod hlavní kupolí,
– cibulové střechy a jiné rozmanité kupolové nástavce.

Kells
IRSKO
BRITÁNIE
GERMÁNIE
Aachen
Rýn
Echternach
Trier
Dunaj
Paris
Germigny-des-Prés
Auxerre
Zurzach
St. Gallen
GALIE
Tours
Poitiers
Vienne
Rhône
Como
Castelseprio
Monza
Milano
Pavia
Po
Aquileia
Cividale
Grado
Torcello
Venezia
ISTRIE
Grado
Gračanica
Ravenna
Salonae
Spalato
Bobbio
Classis
Albenga
Riez
Arles
Fréjus
Marseille
Toulouse
Oviedo
PYRENEJE
Řím
Pompeji
KORSIKA
Rossano
ŠPANĚLSKO
SARDINIE
Toledo
Monreale
Cefalé
Palermo
Piazza
Armerina
SICÍLIE
Karthago
Hippo Regius
Sousse
Cherchel
Tipasa
Djemila
Tebessa
Timgad
Feriana
Cordoba
Tanger
AFRIKA

Raně křesťanský a byzantský svět
největší rozšíření byzantské říše za Justiniána (527–565)
hlavní raně křesťanské oblasti
kupolové chrámy pod vlivem Byzance
hranice Východořímské a Západořímské říše od Theodosia (395)
Kyjev
KAVKAZ
GRUZIE
Divari
Bolnisi
ARMÉNIE
Ani
Ečmiadzin/ Zvartnoc
Thalin
Bagaran
ČERNÉ MOŘE
Trapezunt
Sinope
Mantzikert
jezero Van
Achthamar
Tigris
Patleina
Tarnovo
Ravanica
Bospor
Nikomedia
Konstantinopol
Nikaia
Studenica
Boiana
Mileševo
Sopočani
Zemen
Dečani
Prizren
Nerezi
MAKEDONIE
Filippoi
Miletiopolis
Ochrid
Thessalonike
Athos
Chios
Priene
Efesos
Tralles
Milet
Dafni
Hosios Lukas
Athenai
Korinthos
Mistra
KRÉTA
~ 500 bazilik a jednolodních kostelů 4.–7. stol.
Caesarea
KAPPADOKIE
Urgup/Göreme
Binbirklisse
TAURUS
Seleukia
Pieria
Aspendos
KILIKIE
Kodza
Edessa
MEZOPOTÁMIE
Eufrat
Kalat Siman
Turmanin
Aleppo
Kalb-Luzeh
Ruveha
Antiochia
Seleukia
Apamea
Emese
Resafa
Dura Europos
Kasr-ibn-Vartan
Palmyra
Maalula
KYPR
Ezra
Šakka
Bosra
Genezaretské jezero
Caesarea
Gerasa
Jeruzalém
Berg Nebo
Betlém
PALESTINA
Alexandria
Menapolis
Vádí Natrúm
Fajúm
STŘEDOZEMNÍ MOŘE
Kyrene
EGYPT
Leptis Magna
Sohag

Gallerovo oratorium na poloostrově Dingle/západní Irsko, 7. stol.

Předkarolínská architektura

Vznik západokřesťanského kulturního okruhu

Kdykoliv byl ve starověku kultivovaný národ poražen méně kultivovaným, převzali vítězové podstatnou část kulturního dědictví poražených.

Také v západní Evropě splynuly po zániku světovládné Římské říše podobným způsobem římská civilizace, pozdně starověké křesťanství a germánský svět do nového, „západokřesťanského“ kulturního okruhu pod germánským vedením. Od konce 5. století se stále více odděluje od byzantského Východu. Noví germánští vládci nebyli však dlouhou dobu příliš úspěšní v úsilí potvrdit své nástupnické nároky také navázáním na římské kulturní dědictví.

Snahy o přizpůsobení římským vzorům

Trvalo několik století, než se rozvinula nová architektura, která odpovídala politickým ambicím nového mocenského útvaru.

Ani státní organizace nemohla nabídnout téměř nic, co by se vyrovnalo proorganizovanému státnímu aparátu Římské říše. Počínající franská říše totiž nedisponovala tuhým římským byrokratickým systémem tvořeným vládci a státními úředníky. Nová říše byla spíše než státním útvarem svazem kmenů, které byly sice svázány věrností, ale přitom měly rozsáhlá vlastní práva. Chyběl také centralistický „Řím“. Rovněž nově přijaté křesťanství bylo zpočátku chápáno až příliš jako magické zaříkávadlo a méně jako etický požadavek a bylo příliš málo organizované, než aby působilo státotvorně. Teprve založení franské říše (Chlodvík, 482–511) a její nepřetržitý vývoj až k impériu Karla Velikého (768–814), doprovázené pokračující christianizací Germánů, vytvořily časem předpoklady nezbytné k tomu, aby nová říše převzala římské politické a kulturní dědictví. Misionářská činnost 8. století (Bonifác, Willibrord aj.) připoutala franskou církev znovu organizačně k Římu. Zároveň se Řím podřizuje ochraně franské říše. Zásluhou této kombinace se Karlu Velikému

podařilo využít christianizaci jako prostředek k posílení a konzolidaci státní moci. Ovšem důsledkem tohoto světského ovlivňování církve byl spor mezi císařem a papežstvím, který se na celá staletí stal hlavním tématem západoevropské politiky.

Kulturní a vzdělanostní propast mezi Římany a Germány, ale také absence významných měst, a tím i potřeby městských budov vedly k tomu, že architektura se soustřeďovala téměř výhradně na církevní stavby. Výsledky však byly slabé, nebyly vytvořeny žádné nové typy. V centrálních stavbách a bazilikách v Ravenně sice jedinkrát došlo k navázání na antické tradice, jenže staviteli byli Římané, a nikoli Germáni. Také Theoderichovo mauzoleum s monolitní kupolí připomínající hunské hroby vybudovali římští stavitelé.

Ravenna
44*

57*

O nezachovaných germánských dřevěných kostelích si lze snad udělat jistou představu z pozdějších norských → sloupkových kostelů*. Germánská dřevěná architektura se jen váhavě dopracovává k přenesení svých postupů na kámen. Jedním z nejranějších výsledků tohoto procesu je pravděpodobně královská síň na úbočí pahorku Naranco (Lillo) ve Španělsku (848 vysvěcena jako mariánský kostel). Římská tradice byla tehdy již natolik zapomenuta, že současníci vychvalovali nepříliš výstavnou valenou klenbu stavby jako mistrovské dílo.

Přenesení postupů z germánské dřevěné architektury na kámen
56nn.*
138n.*

Jak v podélných, tak centrálních stavbách byly vyzkoušeny nejrůznější půdorysné tvary. Jelikož mnohé z těchto vynálezů odkazují pouze velmi vzdáleně na svůj bazilikální původ, mohli bychom zdroje svérázných bočních přístaveb anglických a španělsko-vizigótských kostelů s úzkými prostorami hledat spíše v germánské dřevěné architektuře. K nejvýraznějšímu přetvoření dřevěné architektury do kamene došlo však v kamenném hrázděném zdivu některých anglických kostelů, jejichž nejkrásnějším příkladem je věž z Earl's Barton z 10. století (58*).

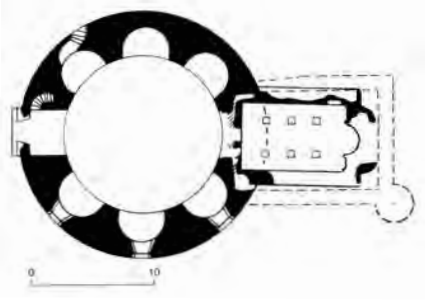
Umělecky náročnější přestavby falcí začínají teprve v karolínské době (294*, mapa str. 295).

Umělecky nevýznamné stavitelství předkarolínského období představuje celkově neúspěšnou snahu po přiblížení germánského uměleckého úsilí k víceméně nepřístupné římské tradici.

Merovejská sakrální architektura

Germáni pronikající na území Belgie a Francie, především Frankové, si přinášeli pouze znalost dřevěné architektury. Ze svisle uložených trámů s výplněmi z prken se stavěly již v období stěhování národů několikalodní pravoúhlé královské síně (popis v eposu Beowulf). Pravděpodobně se podobaly skandinávským sloupkovým kostelům dochovaným jen z pozdější doby. Tento typ stavby se dochoval, i když se změnil stavební materiál a struktura.

Větší **baziliky** z kamene podle raně křesťanského jihoevropského vzoru vznikaly v době Chlodvíkově (482–511) v křesťanských centrech

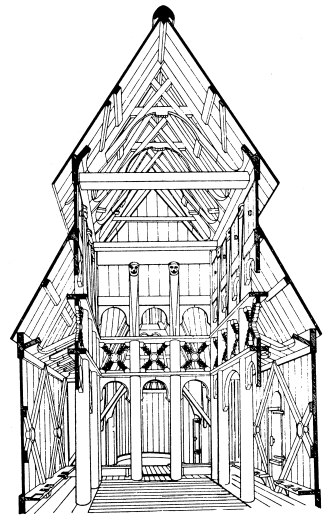

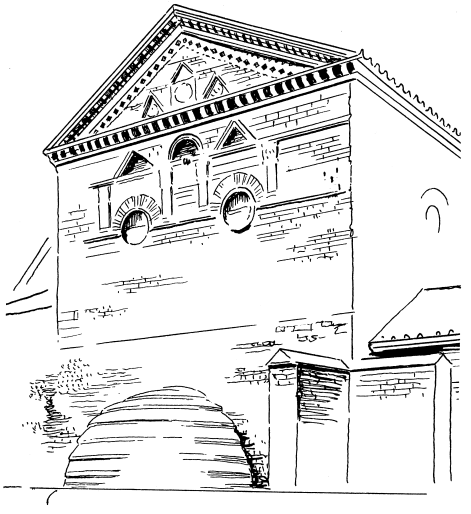

Würzburg, kaple P. Marie, 706, klenutá rotunda s nikami podle anticko-raně křesťanského schématu, chór nad kryptou; čárkovaně = chór (1603)

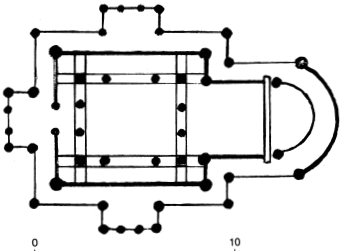
(Tours, St-Martin; Clermont-Ferrand, Notre-Dame; Remeš, pozdější Remigiův chrám; Paříž, chrám svatých Apoštolů). Jediný dochovaný chrám tohoto typu St-Pierre z Vienne* z 5. nebo 6. století svědčí o podobě výše uvedených:
– trojlodní sloupová bazilika bez příčné lodi,
– polokruhová středová apsida,
– slepé arkády na vnitřních stěnách,
– výzdoba ploch,
– asi empory.

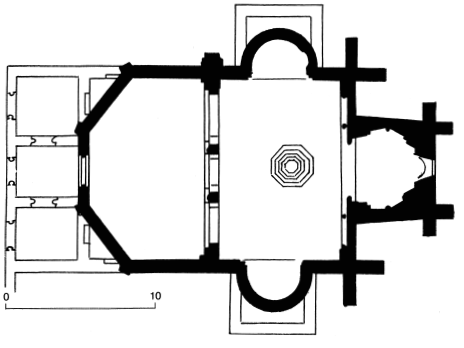
Centrální stavby jsou v této době vzácné a malé. Baptisteria se dochovala v místech Venasque, Poitiers*, Aix, Riez. Nejstarší kamenná stavba na německé půdě je zřejmě mariánská kaple ve Würzburgu*.

Jednolodní stavby (sálové) na východofranském území (Lorsch I; Řezno, St. Emmeram, 67*).

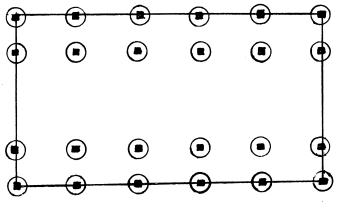

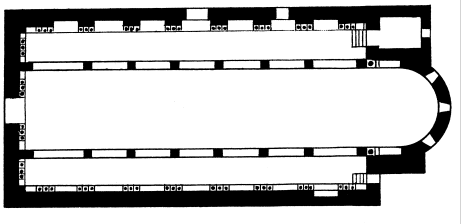

Borgund/Norsko, nejstarší dochovaný sloupkový kostel, 1150 (viz dále 138*, mapa str. 139 a → sloupkový kostel*). Dřevěná konstrukce nesená stojkami skýtá představu o četných nedochovaných dřevěných kostelích předkarolínské doby.

Poitiers, baptisterium St-Jean, zač. 5. stol. (přestavby v 7. stol. tenkou čarou); merovejská stavba, štít ukazuje na římský vliv, trojúhelníkové niky a „opus reticulatum“ (= síťová vazba zdiva) odkazují ke klášterní bráně v Lorsch (62*).

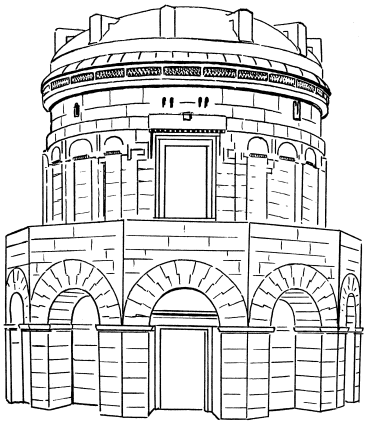

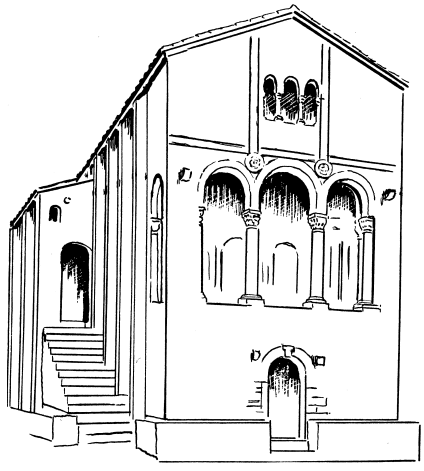
Breberen/Porýní, nález dřevěného kostela ve vykopávkách, 8. stol.

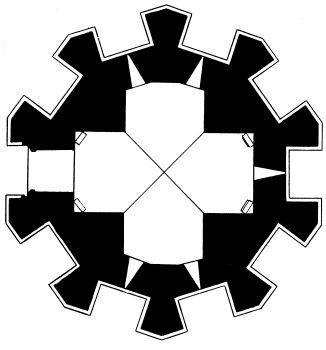

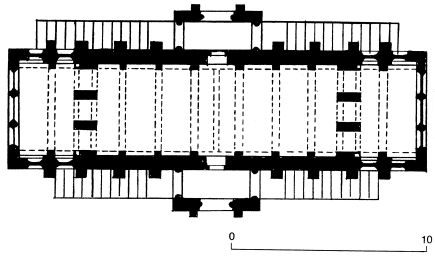
Vienne, chrám St-Pierre, konec 5. nebo 6. stol., trojlodní sloupová bazilika.

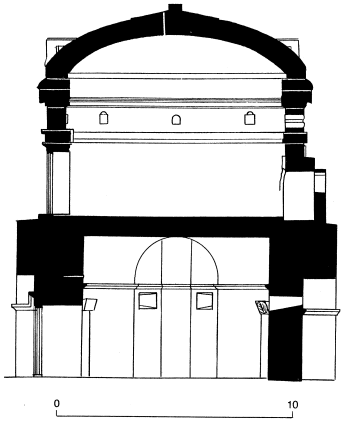

Ravenna, Theoderichovo mauzoleum, před 526, podobné antickým mauzoleím, desetiboké dolní podlaží s valenou klenbou ve tvaru kříže, porfyrový sarkofág v horním patře. – Nahoře: Klešťový vlys na korunové římse (bez následování), půlkruhové oblouky z hákovitých klenáků.

Lillo = Liño (Naranco)/ Asturie, vizigótská královská síň, 8./9. stol., 848 vysvěcena na kostel. Sál s valenou klenbou, nepříliš pečlivá vazba zdiva, sloupky, které působí jako soustružené, odkazují zřejmě ke vzorům z doby germánské dřevěné architektury.

Ostrogótská a vizigótská sakrální architektura

Odoaker, germánský velitel žoldnéřského vojska v římských službách, se roku 476 stál vládcem Itálie. Ostrogótský král Theoderich I. pod ochranou Východořímské říše Odoakera odstranil, stal se roku 493 císařem a usídlil v Ravenně. Ravennské velké stavby založené Ostrogóty vědomě pokračovaly v tradicích západořímského i východořímského stavitelství (44n.*). Zároveň také potvrzovaly legitimitu převzetí římského dědictví. Vizigóti do 7. stol. spojily římské, iberské, keltské a vandalské kmeny do jedné „španělské“ jednoty. Od roku 410 se usazovali jako ariánští a později katoličtí spojenci Západořímské říše na území Španělska, v 6. století byli na čas vytlačeni Justiniánem na sever, roku 612 zvítězili nad Východořímskou říší a přitom převzali byzantský dvorský styl.

– **Bazilika**, trojlodní, s dřevěnou střechou,
– štíhlé, vysoké arkády v střední lodi,
– podkovovivý oblouk (již před islámským vpádem!),
– dekorativní prvky byzantské (vinné úponky, holubice) a germánské (provazcový vlys, rozeta, kruh),
– primitivní zdivo,
– hlavice: římská spolia nebo vizigótské varianty korintské hlavice.

V letech 711–720 byli vytlačeni muslimy do severozápadního Španělska. Od konce 8. stol. se tam rané vizigótské formy rozvinuly ve styl „arte preromanico“ (Naranco*).

Bazilika a **jednolodní kostel** (sálový) s plochým stropem nebo jednoduchou pásovou valenou klenbou,
– později komplikované půdorysy, také řeckého kříže,
– svazky pilířů připomínajících soustružené, široké rozpětí oblouků,
– malby s iluzivní architekturou (srov. 87*, 128*, mapa str. 129).

Křesťané, kteří byli na islámském území tolerováni, vyvinuli **mozarabský** = vizigótsko-islámský smíšený styl (87, 128*n.):

– 3- až 5lodní **bazilika** s 3 apsidami,
– dřevěný strop,
– podkovovitý oblouk, i v půdorysu,
– islámské, římské, vizigótské hlavice.